

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
საქართველოს კვლევითი კვლევითი კვლევითი კვლევითი
და გადაწყვეტილების ცენტრალური ინსტიტუტი

არნოლდ ჩიქობავა

**რა თავისებურებანი
ახასიათებს ქართული
ენის აგებულებას?**

81. 2Гр-2
809.463.1-801.25
h 695

აკად. არნ ჩიქობავას ნაშრომი „რა თავისებურებანი ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას?“ ხუთ წერილად დაიბეჭდა 1929-სა და 1930 წელს ჟურნალებში „ახალ სკოლისაკენ“ (4 წერილი) და „კულტურული აღმშენებლობა“ (1 წერილი). დიდია ამ ნაშრომის მნიშვნელობა როგორც ენის აღწერითი ანალიზის თვალსაზრისით, ისე საშუალო სკოლასა და უმაღლეს სასწავლებელში ქართული ენის კურსის აგებისათვის. ეს წერილები ძნელად მისაწვდომი გახდა დაინტერესებული თანამედროვე მკითხველისათვის. ამის გამო მიზანშეწონილად ჩაითვალა მათი ერთად გამოქვეყნება.

იბეჭდება არნ. ჩიქობავას დაბადებიდან 100 წლის საიუბილეოდ.

საკითხი რომ ნათელი იყოს, წინასწარ აუცილებელია ზოგი რამ განვმარტოთ. „აგებულების“ შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ის თვისებები, რომლითაც ხასიათდება ცალკე სიტყვა (სახლი, კედელი, მდინარე... ააშენა, მოუკლავს ...) და შესიტყვება (ანუ სიტყვათა შეხამება: ხურომ სახლი ააშენა მონადირეს დათვი მოუკლავს მეზობელს ცხენი ყავს ...). ამათი თვისებების გათვალისწინება არსებითად ქართულის აგებულების დახასიათება იქნება.

ახლა „თავისებურების“ შესახებ. „თავისებურებად“ რამე მიიჩნევა სხვა რაღაცასთან შედარებით: „ეს ისეთია, ის კი – სხვაგვარია, თავისებურია“, ვამბობთ ხოლმე. ქართული ენის თავისებურება-სხვაგვარობის შესახებაც ლაპარაკი შეიძლება რაიმე სხვა ენასთან შედარებით; ამ მიზნით ჩვენ აღებულებული გვაქვს ინდო-ევროპული ენები, კერძოდ, მისი ის წევრები, რომელთაც ჩვენში უკეთ იცნობენ: ინგლისურ-ფრანგულ-გერმანული და პირველ რიგში – რუსული. ეს ენები ერთისა და იმავე ტიპის არის, თუმცა ზოგს რაშიმე თვალსაჩინოდაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ...¹

კითხვა ისმის: რაღა მაინცდამაინც ევროპულ ენებთან შედარებით ვმსჯელობთ ქართულის შესახებ? მართალია, პრაქტიკულად ეს მოხერხებულია, მაგრამ არსებითად ეგების არ იყოს მიზანშეწონილი, ეგებ უკეთესი იქნებოდა მხედველობაში გვექონოდა რომელიმე სემიტური ენა (მაგალ., არაბული) ან კავკასიური ენები (დაღესტნის ენები, ჩაჩურაი ...)? პრაქტიკულ მომენტს გარდა არის ერთი გარემოება, უაღრესად ანგარიშგასაწევი, და იგი ევროპულ ენათა არჩევას გვიკარნახებს.

საქმე შემდეგშია. ენათმეცნიერება პრიველად ჩამოყალიბდა

^{*} „ახალ სკოლისაკენ“ №4, იანვარი, 1929 წ., გვ. 57-66.

¹ ასე, მაგალითად, ინგლისურში კანკლედობა სახელთა თითქმის გადაშენებულია, ფრანგულში აღინიშნება აღწერით, სინტაქსურად, მაშინ როდესაც გერმანულში კარგად არის დაცული, თუმცა რუსულსებრი სიმდიდრე ფორმათა არც მას აქვს ... ზმნის ფორმებით ყველაზე ლარიბია ისევე ინგლისური, შეუდარებლივ მდიდარია სხვა აქ მოხსენებული ენები ... ტიპი ყველაში მაინც ერთია.

ინდო-ევროპულ ენათა სინამდვილეში, ამ ენათა მასალაზე; ეს მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისის ამბავია. გრამატიკა კი, როგორც სისტემატურად დალაგებული აღწერა ენობრივ მოვლენათა, შეიქმნა ქრ. წინ, ჩვენი ერას დაწყებამდე. ორ ხალხს ეკუთვნის ამაში პირველობა: ინდოელებსა და ბერძნებს, და ორივე ინდო-ევროპულ ენაზე მოლაპარაკეა. ინდოელებმა და ბერძნებმა შექმნეს გრამატიკა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლივ, ინდოელებმა უფრო ადრეც და „უკეთესიც“: პანინი-ს ცნობილი შრომა ეკუთვნის მეხუთე საუკუნეს ქრ. წინ, დიონისე თრაკიელის პირველი ბერძნული გრამატიკა („ხელოვნება გრამატიკული“) თარიღდება მეორე საუკუნით ქრ. წინ.

იშვიათი ბედი ეწვია ამ ბერძნულ გრამატიკას: მისი შაბლონი საუკუნეები ბატონობდა, მის მიხედვით ჩამოყალიბდა ჯერ ლათინური და მერე ყველა სხვა ევროპულ ენათა გრამატიკები, მისი ცნებები (სახელი, ზმნა, მიმღეობა, ნაცვალსახელი ...) დღესაც ცოცხალია; და რაც ჩვენთვის აქ მთავარია, მის პრეპარატების (ზემოხსენებულისა და მრავალი სხვა ცნების) მომხმარებელი ჩვენცა ვართ; ჩვენი ენის გრამატიკათა აგებულებას ეს ბერძნული საგრამატიკო სისტემა განსაზღვრავდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორმოცე წლებამდე და თუ შემდეგ, მეცხრამეტე საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან, რუსული გრამატიკის გავლენა შეეცვლია ბერძნულ-ლათინურისას, ამით არსებითად არაფერი შეცვლილა: რუსულიც ხომ იმავე საგრამატიკო სისტემაზე იყო დაფუძნებული.

ერთი სიტყვით, ქართული გრამატიკის ბედი ამ ბერძნულ გრამატიკულ აზროვნებასთან არის ისტორიულად დაკავშირებული ისევე, როგორც სხვა ევროპულ ენათა გრამატიკებისა. რაში შეგვიწყო ამან ხელი ან რა ზიანი მოუტანა თუ მოაქვს ჩვენთვის, მხოლოდ მაშინ იქნება გასაგები, თუ გვეცოდინება, რაში გავს ტიპოლოგიურად ჩვენი მეტყველება ბერძნის, რომაელის, გერმანელის თუ რუსის მეტყველებას. აი ამიტომაც არა მარტო პრაქტიკულად მოხერხებული, არამედ არსებითადაც მიზანშეწონილი ევროპულ ენათა აღნაგობა გვქონდეს მხედველობაში ქართულის თავისებურებათა შესახებ საუბრისას.

გვგონია, რომ ქართულის თავისებურებათა მიმოხილვა ზედმეტი არ იქნება: მასწავლებელი, რომელიც იცნობს ერთ-ერთს ევროპულ ენას, ისეთ რასმე მიაპყრობს ქართულის აგებულებაში გულისყურს, რაც ჩვეულებრივ შეუძნეველი რჩებოდა; ხოლო მოწაფე, რომელმაც

ქართულის გარდა სხვა ენა არ იცის, იმ მხრივ მაინც გამოიყენებს სათანადო ცნობებს, რომ ეცოდინება, რა არის სპეციფიკური ქართული და, მაშასადამე, რას არ უნდა მოელოდეს იგი, მაგალ., ევროპულს ენებში; ამისდა კვალობაზე ადვილად მიხვდება, რატომ არის შეუფერებელი: „я прошу ему, вам ...“ (მე ვთხოვ მას) ანდა „უცნაური“ ფრაზა, ასე ხშირად რომ ისმის ტფილისის ტრამვაის ვაგონებში: – „кому не имеют билети?“ (ვის არა აქვს ბილეთი?).

ქართული ტიპოლოგიურად¹ კავკასიური ენაა. ასეთი სახელწოდებით ცნობილია არა ყოველი ენა, რომელსაც კავკასიაში ვხვდებით, არამედ სასტიკად გარკვეული წრე ენებისა: დაღისტნის ენები (ხუნძური, ლაკური, დიდოური და სხვ.) ჩაჩნური (ბაცბიური, ქისტური, ინგუშური ...) ჯგუფი და აფხაზურ-ყაბარდოულ-ადიღეური (ჩერქეზული) ჯგუფი; ქართული ქანურ-მეგრულითა და სვანურით ქართველურ ჯგუფს შეადგენს.

სხვა კავკასიურ ენათა შორის ქართული ერთად ერთი ენაა, რომელსაც მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე მწერლობა აქვს (სახელდობრ, მეექვსე საუკუნიდან ქრ. შემდ.). თავის დროზე (1895წ.) ეს ხაზგასმით აღნიშნა გამოჩენილმა გერმანელმა ენათმეცნიერმა ჰ. შუხართმა, რომლის საენათმეცნიერო ჰორიზონტის სიფართოვეს მისივე აზროვნების სიღრმე-და თუ შეეძლება. ქართული ენა, როგორც სამწერლობო ენა, ქართული კულტურის პროდუქტია; მის გამომუშავება-ჩამოყალიბებაში აქტიურად მონაწილეობდა არა ერთი ქართველი ტომი, მათ შორის ისიც, ახლა რომ ქანურად და მეგრულად ლაპარაკობს ... ამ ენის თავისებურებათა საკითხი დგას ჩვენ წინ.

I. ქართულში ცალკეული სიტყვისა და შესიტყვების ანალიზს საჭიროა წარუშემდგაროთ ორიოდე ცნობა ქართული ბგერების შესახებ: 1) ქართულს არა აქვს **ფ** (**f**), კბილბაგეობითი ბგერა; ნასესხებ სიტყვებში მის ნაცვლად იგი ხმარობს **ფ'**: ფრონტი, ფორმა, ფინანსი, ფონდი, ფუტბოლი 2) ქართულს აქვს სპეციფიკური ბგერები: **წ**, **ჭ**, **ყ** ... ეს ბგერები ჩვეულებრივია კავკასიურ ენათათვის, მაგრამ

¹ მკვლევართა რიგი: უსლარი, ჰ. შუხართი, ნ. მარი (ნაწილობრივ), ივ. ჯავახიშვილი ... – ფიქრობს, რომ მსგავსება ტიპოლოგიით არ ამოიწურება: კავკასიური ენები ერთერთს ენათესავენ. ქართველურ ენების სხვა ენებთან ნათესაობის საკითხი შეიძლება ცალკე განვიხილოთ სხვა დროს.

სრულიად უცხო ევროპულ ენებისათვის! ... 3) ქართულში მოიპოვება ამის გარდა რამოდენიმე ბგერა, რომლებიც, ერთის შეხედვით, ევროპულ ენებშიაც ყოველ ფეხის გადადგმაზე გვხვდება; ესენია: პ, ტ, კ. აბა ვინ იფიქრებდა, რომ პ, ტ, კ სპეციფიკური ქართული ბგერებია, და მაინც ესენი იმდენად თავისებურნი არიან, რომ საკმარისია ქართველმა წარმოთქვას *который ... так как ... потому что ...*, წარმოთქვას რუსული სიტყვები ქართულ პ,ტ,კ-ს ხმარებით, რომ სრულიად უჩვეელი იქნება: ლაპარაკობს ყოველ შემთხვევაში არა რუსი! ასეთი პ, ტ, კ იცის ქართველურს გარდა სხვა კავკასურმა ენებმაც (მათი ბუნების შესახებ მოიპოვება სპეციალური გამოკვლევა პროფ. გ. ახვლედიანის „მკვეთრი ხშულნი ქართულში“) 4) არც ქართული ვ არის რუსული В-ს ბადალი; რუსული В კბილ-ბაგეობითია, ქართული ვ უფრო წყვილ-ბაგეობითი (შდრ.: *вино* – ღვინო, *война* – ვაჭარი ...)

ქართული ბგერების თავისებურებათა ზოგადი დახასიათებისას შეიძლება ამას დავჭერდეთ.

II. ცალკე სიტყვათა შორის მთავარია სახელი და ზმნა; სახელი ანუ ისეთი სიტყვა, რომელსაც ბრუნვის კატეგორია გააჩნია, რომელიც იკანკლედება (კედელი, მდინარე, დროშა); ზმნა ანუ ისეთი სიტყვა, რომელიც იცვლება პირის მიხედვით: კლავს, აშენებს, ყავს სხვა ნიშნებიც გააჩნია ზმნას, მაგრამ ძირითადია – პირი; მეტყველების ხერხემალს ეს ორი მეტყველების ნაწილი, სახელი და ზმნა, შეადგენს.

სახელი ქართულში მაქსიმალურად მარტივია, ზმნა – უაღრესად რთული; ქართული მორფოლოგიის დახასიათება ამით უხდა დაიწყოს.

რაში გამოიხატება სახელის სიმარტივე?

ა) ქართულში სახელი არ იცვლება სქესის მიხედვით, სქესი ქართულ სახელს არა აქვს; რუსული *красивый дом, красивая картина, красивое озеро* ქართულში გადმოიცემა ერთნაირად: ლამაზი სახლი, ლამაზი სურათი, ლამაზი ტბა... „ლამაზი“ უდრის რუსულს: *красивый, красивая, красивое*-ს. ამიტომ სრულიად

² მართალია სომხურს აქვს წ, ჰ, მაგრამ ეს არ შეიძლება იყოს ინდო-ევროპული ფენის კუთვნილება. ბგერები ძ, ჯ, ც, ჩ უცხო არ არის ინდო-ევროპულ ენათათვისაც; ასე, მაგალ., ჯ ქონდა ძველ ინდურს, ახალ ენებში აქვს – ინგლისურს, იტალიურს ..., ძ – ძვ. ბერძნულს და ახალ-იტალიურს ... ც და ჩ ხომ უფრო ჩვეულებრივია.

ბუნებრივია, ხალხურს სიტყვახმარებაში რუსული გამოთქმები რომ თავისებურად კეთდება: „სუხოი დრავა, სლივოჩნი მასლა, ანტონოვსკი დაბლუკი, ჩაინი კალბასი, ზდობნი ბულკი, სვეჟი დაიცა, ხაროში უგლი“ ... და მრავალი სხვა, ტფილისის ქუჩებს რომ აყრუებს.

არც ერთს შემთხვევაში რუსულ ზედსართავს მდებარეობითის და საშვალო სქესის ფორმა არა აქვს, ყველგან მამრობითი ჩანს, თითქოს ქართულმა უპირატესობა მხოლოდ ამ ერთს ფორმას არგუნაო; მაგრამ ეს მხოლოდ გვეჩვენება: სლივოჩნი, ანტონოვსკი, ჩაინი... ისევე არ არის მამრობითის ფორმის მატარებელი ზემოხსენებულ ფრაზების მთქმელთათვის, როგორც ქართ. „ლამაზი“, „კარგი“, „მაღალი“, „წითელი“ ... ამ ფრაზების მთქმელი რუსულ ზედსართავებს ყველგან აბოლოებს ქართულ სახელობითის ი-თი, ისევე როგორც სიტყვებში: სტოლ-ი, ოჩერედ-ი, პესოკ-ი (შაქრის) ...

ამიტომაც, „სუხოი“ მისთვის ისეთივე ფორმაა, როგორც ქართული „ხმელი“; ამით აიხსნება ისიც, რომ „სუხოი“ ისევე უბოდიშოდ არის ნახმარი „დრავა“, -სთან, ისევე არ უწევს ანგარიშს უკანასკნელის რიცხვს, როგორც ქართული „ხმელი“: ხმელი შეშა; შდრ.: მაღალი ხე - მაღალი ხეები...

ბ) ქართულში სახელი მრავლობითში დაირთავს იმავე დაბოლოებას, რაც მხოლოლობითში ქონდა სათანადო ბრუნვას; ასე მაგალითად:

მხოლოლობითი:

სახელობითი:	სახლ-ი	კედელ-ი	{ -ი -მა ეს დაბოლოე- -ს(ა) ბები საერთოა -ა-დ მრავლობითი- -ის(ა) სა და მხოლო- -ით(ა) ბითისათვის !
მოთხრობითი:	სახლ-მა	კედელ-მა	
მიცემითი:	სახლ-ს(ა)	კედელ-ს(ა)	
ვნებითი:	სახლ-ა-დ	კედელ-ა-დ	
ნათესაობითი:	სახლ-ის(ა)	კედელ-ის(ა)	
მოკმედებითი:	სახლ-ით(ა)	კედელ-ით(ა)	
მრავლობითი:			
სახელობითი:	სახლებ-ი	კედლებ-ი	
მოთხრობითი:	სახლებ-მა	კედლებ-მა	
მიცემითი:	სახლებ-ს(ა)	კედლებ-ს(ა)	
ვნებითი:	სახლებ-ა-დ	კედლებ-ა-დ	
ნათესაობითი:	სახლებ-ის(ა)	კედლებ-ის(ა)	
მოკმედებითი:	სახლებ-ით(ა)	კედლებ-ით(ა)	

¹ მხედველობაში არ ვიღებთ „ნი“-თ წარმოებულ მრავლობითს; სახელობითი აქაც იმეორებს მხოლოლობითს: სახლ-ი - სახლ-ნი; მაგრამ მოთხრ.-მიცემ. ნათესაობაში -თ-ა დაბოლოება გვაქვს, რომელსაც განსაკუთრებული ისტორია აქვს.

თუ სათანადო სიტყვებს რუსულში დავაკანკლედებთ, დავინახავთ, როდენი განსხვავებაა რუსულსა და ქართულს შორის, რამდენად მარტივია ქართული რუსულთან შედარებით:

	მხოლოდ.: მრავლობ.:	მრავლობ.:	}	
სახელობითი:	ДОМ	ДОМ-ѐ		მრავლობითს სულ სხვა დაბოლოება-ნი აქვს, მხოლოობითს - სხვა.
ნათესაობითი:	ДОМ-а	ДОМ-ов		
მიცემითი:	ДОМ-у	ДОМ-ам		
ბრალდებითი:	ДОМ	ДОМ-а		
მოქმედებითი:	ДОМ-ом	ДОМ-ами		
ადგილობითი:	о ДОМ-е	о ДОМ-ах		
ანდა:	მხოლოდ.:	მრავლობ.:		
სახელობითი:	СТЕН-а	СТЕН-ы		
ნათესაობითი:	СТЕН-ы	СТЕН		
მიცემითი:	СТЕН-е	СТЕН-ам		
ბრალდებითი:	СТЕН-у	СТЕН-ы		
მოქმედებითი:	СТЕН-ою	СТЕН-ами		
ადგილობითი:	о СТЕН-е	о СТЕН-ах		

არის ქართულშიაც ზოგიერთი შემთხვევა, როცა მრავლობითში ზოგიერთი ბრუნვა განსხვავებულად ბოლოვდება მხოლოობითთან შედარებით, მაგრამ ასეთი მოვლენა ყველგან მერმინდელია და, მაშასადამე, თავდაპირველად აქაც ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორც სხვაგან; ასე მაგალ., ახლა გვაქვს მთა-მ (მოთხრობითი მხოლოობითისა), მაგრამ: მთებ-მა (მოთხრობითი მრავლობითისა); განსხვავება ახალს ქართულში შეიქმნა; ძველს ქართულში ორსავე შემთხვევაში იყო - მან: მთა-მან, მთებ-მან; ეს -მან ახალ ქართულში ხან ნ-ს კარგავს და მა-ს სახეს იღებს, - სახელდობრ, მაშინ, თუ ფუძე თანხმოვანზე ბოლოვდება (მთებ-მა), ხან -ან-ს კარგავს და მხოლოდ მ გვრჩება, თუ ფუძე ხმოვნით ბოლოვდება (მთა-მ).

ეგვევ უნდა ითქვას მეორე შემთხვევის შესახებ; მრავლობ. სახელობითში ყოველთვის არის -ი: სახლებ-ი, კედლებ-ი, მთებ-ი, კლდეებ-ი წყაროებ-ი, ყრუებ-ი, მხოლოობითში კი პირველ ორ სიტყვას აქვს ი, სხვებს - არა: სახლ-ი, კედელ-ი, მაგრამ: მთა, კლდე, წყარო, ყრუ! არც ერთ სიტყვას, რომლის ფუძე ხმოვნით ბოლოვდება, -ი არ გააჩნია. მაშასადამე, ირღვევა დებულება ერთისა და იმავე დაბოლოების შესახებ მრავლობითსა და მხოლოობითში?!

სრულებითაც არა: ესეც მერმინდელი მოვლენაა; ძველ ქართულში მხოლოდობითის სახელობითში ყოველ სახელს ისევე ქონდა ი(დ), როგორც ახლაც გვაქვს მრავლობითში; იყო: სახელ-ი, კედელ-ი, მთა-დ (← მთა-ი), კლდე (← კლდედ ← კლდეი), წყარო-დ (← წყარო-ი), ყრუ-დ (← ყრუ-ი). ახლაც კილოებში ცოცხალია ეს ი, როგორც აღმოსაეღეთს, ისე დასაეღეთს საქართველოში; მოვიგონოთ: ბაბად (ბაბედ), ნანად ... , კალოდ, გზად ... ფუძისეულ თანხმოვნების შემდეგ ი შეგვჩჩა, ფუძისეულ ხმოვნების შემდეგ კი – დაიკარგა.

ასე რომ, ძალაში რჩება დებულება: მრავლობითში ამა თუ იმ ბრუნვას იგივე დაბოლოება აქვს, რაც მხოლოდობითში ქონდა, დაბოლოების მიხედვით მრავლობითსა და მხოლოდობითს შორის განსხვავებას ადგილი არა აქვს ¹.

მაშ როგორღა იწარმოება მრავლობითი, რაღა აღნიშნავს მრავლობითობას? მრავლობითობა ფუძეში აღინიშნება ცალკე ფორმანტით; ეს ფორმანტია –ებ: სახლ-ი, – სახლ-ებ-ი, სახლ-ებ-მა, სახლ-ებ-ს(ა), სახლ-ებ-ად, სახლ-ებ-ის(ა), სახლ-ებ-ით(ა) ... როგორც ვხედავთ, კანკლედობის ფორმანტებს განაწილებული აქვსთ ფუნქციები: ერთი ფორმანტი –ებ – მხოლოდ მრავლობითობას აღნიშნავს, სულ ერთია რა ბრუნვაც იყოს; მეორე ფორმანტი მხოლოდ ბრუნვას აღნიშნავს, სულ ერთია, რა რიცხვიც იქნება, მხოლოდობითი თუ მრავლობითი: ი – სახელობითს, მა(||მ), – მოთხრობითსა და სხვ ...

არაფერი ამის მსგავსი რუსულში არ არის: აქ ერთი და იგივე ფორმანტი ბრუნვასაც აღნიშნავს და რიცხვსაც (მაგალ. ДОМ-У: У იმის მაჩვენებელიცაა, რომ ეს სახელი მიცემითს ბრუნვაშია და იმისიც, რომ ეს მიცემითი – მხოლოდობითისაა; სიტყვაში: СТЕН-е კი е-ს ეკისრება იგივე მოვალეობა, მაგრამ არც У და არც е აღარ გამოდგება მრავლობითის მიცემითის გამოსახატავად; ვერც მრავლობითისათვის გამოგვადგება ეს ფორმანტი და ვერც მიცემითობისათვის; გვჭირდება ახალი ფორმანტი -ам: ДОМ-ам, СТЕН-ам...

გ) ზემოთ ვნახეთ, რომ მრავლობითს იგივე დაბოლოებები აქვს, რაც მხოლოდობითს; ამას უნდა დავძინოთ: მხოლოდობითში ყველა სახელი ერთსა და იმავე დაბოლოებას დაირთავს, ასე რომ,

¹ ადამიანთა სახელების კანკლედობას არ ვეხები, არც განსაკუთრებულ სიტყვათა (ვინ, რა, მე, შენ, იგი ...) კანკლედობას ... ეს ზოგადი ანალიზისათვის საჭირო არ არის,

ქართულში არსებითად ერთი კანკლედობაა; მცირეოდენ სხვაობას აქვს ადგილი, მაგრამ ეს განსხვავება ფონეტიკურ ნიადაგზეა მიღებული; სათანადო მთავარი მოვლენები ასეთი სახისაა: 1) ფუძისეულ ხმოვნის შემდეგ იკარგება სახელობითის ი (იხ. ზევ.); 2) ხმოვნით დაბოლოებული ფუძე მოთხრობითში – მ-ს დაირთავს (მთა-მ, კლდე-მ, წყარო-მ, ყრუ-მ), თანხმოვნით დაბოლოებული კი – მა-ს: სახლ-მა, კედელ-მა... (იხ. ზევ.). 3) ა-თი დაბოლოებული ფუძე კარგავს ამ ა-ს ნათესაობითსა და მოქმედებითში –ის, –ით ფორმანტების წინ, აგრეთვე მრავლობითის –ებ ფორმანტის წინ: მთ-ის, მთ-ით... მთ-ებ-ი... 4) ე-თი დაბოლოებული ფუძე კარგავს ამ ე-ს აგრეთვე ნათესაობითსა და მოქმედებითში, მაგრამ ინარჩუნებს მრავლობითში: კლდე: კლდ-ის, კლდ-ით... კლდე-ებ-ი... 5) ო-თი და უ-თი დაბოლოებული ფუძეები ნათესაობითსა და მოქმედებითში ინარჩუნებენ ბოლოკიდურ ხმოვანს, სამაგიეროდ, იკარგება ფორმანტის ი: წყარო, ყრუ: წყარო-ს, ყრუ-ს... წყარო-თ(ი), ყრუ-თ(ი)... ამის გამო ასეთ სიტყვათა ნათესაობითი დაემსგავსება მიცემითს: წყაროს (ნათესაობ.) წყალი დავლიე, წყაროს (მიც.) მივუახლოვდი... ასეთ შემთხვევათა მიხედვით ჩვენ ვერ დავასკვნით, რომ ნათესაობითს ორნაირი დაბოლოება ქონდეს: –ის და –ს, ისევე, როგორც ზოგიერთ დასახიჩრებულ ცალფეხა ადამიანთა არსებობიდან არავინ ასკვნის, თითქოს ადამიანი ორფეხაც იყოს და ცალფეხაც...

სხვადასხვა სახელების დაბოლოებათა ერთგვარობა ქართული კანკლედობის მთავარი მორფოლოგიური ფაქტია. განა რუსულში ან ძველ ბერძნულში, ლათინურში გინდ თანამედროვე გერმანულში არის ამისი მსგავსი რამ? რა თქმა უნდა, არა: ყოველ მათგანში არის ორი, სამი და მეტი კანკლედობა; სხვადასხვა სახელი სხვადასხვაგვარად იკანკლედება; ქართულში კი, როგორც ვნახეთ, არსებითად ერთი კანკლედობაა.

დ) თუ მთელი შესიტყვება იკანკლედება, ორისა და მეტი სიტყვისაგან შემდგარი, და მსაზღვრელი სიტყვა წინ უძღვის სასაზღვრს (ღრმა მდინარე, მხნე ვაჟკაცი, ყრუ მოხუცი, ბეჯითი მოწაფე...), კანკლედობაში თავს იჩენს საკმაოდ თავისებური მოვლენა: წინა სიტყვა ან სრულიად არ იღებს ბრუნვის დაბოლოებას არც მხოლოობითში, არც მრავლობითში, ანდა მხოლოდ ნაწილობრივ იღებს; სახელდობრ, თუ ხმოვნით დაბოლოებული

ფუძე აქვს, სულ არ იცვლება, თუ თანხმოდნით დაბოლოებული, იცვლება ნაწილობრივ; ასე მაგალითად:

მხოლოდ.: მრავლობ.:

სახელობ.:	ღრმა მდინარე	ღრმა მდინარეები	} ასევე იბრუნვის: მხნე ვაჟაკი, თოთო ბავშვი, ყრუ მოხუცი და სხვ.
მოთხრობ.:	ღრმა მდინარემ	ღრმა მდინარეებმა	
მიცემ.:	ღრმა მდინარეს	ღრმა მდინარეებს	
ვნებითი:	ღრმა მდინარედ	ღრმა მდინარეებად	
ნათესაობ.:	ღრმა მდინარის	ღრმა მდინარეების	
მოქმედ.:	ღრმა მდინარით	ღრმა მდინარეებით	

რუსულში ამის მსგავსი რამ წარმოუდგენელია: იქ მსაზღვრელიც იბრუნვის და სასაზღვრიცა; მაგალ., მხოლოდ.: *глубокая река, глубокой реки, глубокой реке, глубокую реку...* მრავლობ.: *глубокие реки, глубоких рек, глубоким рекам...* და სხვა.

თანხმოდნით დაბოლოებული ფუძეები, როგორც ვთქვით, ნაწილობრივ იცვლება:

	მხოლოდ.:	მრავლობ.:
სახელ.:	ბეჯითი მოწაფე	ბეჯითი მოწაფეები
მოთხრობ.:	ბეჯითმა მოწაფემ	ბეჯითმა მოწაფეებმა
მიცემ.:	ბეჯით მოწაფეს	ბეჯით მოწაფეებს
ვნებ.:	ბეჯით მოწაფედ	ბეჯით მოწაფეებად

ნათესაობ.: ბეჯითი (|| ბეჯით|| ბეჯითის) მოწაფის ბეჯითი (|| ბეჯით|| ბეჯითის) მოწაფეების მოქმ.: ბეჯითი (|| ბეჯით|| ბეჯითის) მოწაფით ბეჯითი (|| ბეჯით|| ბეჯითის) მოწაფეებით.

მრავლობითში, როგორც ვხედავთ, მსაზღვრელი არ შეიცვალა: კანკლედობაში იგი მონაწილეობს მხოლოდობითის ფორმით; მრავლობითობა მხოლოდ სასაზღვარში, მომდევნოში, აღინიშნება; მხოლოდობითში მხოლოდ სახელობითსა და მოთხრობითში მიიღო სრული დაბოლოება; მიცემითსა და ვნებითში დაბოლოება მას არა აქვს, მხოლოდ ფუძეა; ნათესაობითსა და მოქმედებითში შესაძლოა სამი საფეხური გვექონდეს: ბეჯითის, ბეჯითი, ბეჯით... ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ის არის, რომ მსაზღვრელი შეიძლება ნათესაობითში იყოს, სასაზღვრი მოქმედებითში: ბეჯითის მოწაფით (გახარებული მასწავლებელი)... მშვენიერის ხმით

(მომდერალი)... ჩემის აზრით... რუსულში ეს შეუძლებელია: **прилежным учеником... прекрасным голосом...**: ორივე ერთ ბრუნვაშია. რა თქმა უნდა, ქართულში ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ნათესაობითი და მოქმედებითი ერთის წარმოშობისაა, მაგრამ ასეა თუ ისე, ფაქტი მაინც ფაქტად რჩება: მსაზღვრელი ნათესაობითში, სასაზღვრი მოქმედებითში ძალზე ორიგინალური რამ არის.

თავი რომ მოეუყაროთ ყველაფერს, რაც სახელის შესახებ ითქვა, მივიღებთ შემდეგს: სქესი სახელს არა აქვს; მრავლობითში მას იგივე დაბოლოებანი აქვს, რაც მხოლოობითში; მხოლოობითში ყველა სახელი ერთნაირ დაბოლოებას დაირთავს; თუ შესიტყვება იკანკლდება, მსაზღვრელი, წინდასმული, სრულებით არ იცვლება, თუ მისი ფუძე ხმოვნით ბოლოვდება, და ნაწილობრივ-და იცვლება, თუ ფუძე თანხმოვნით ბოლოვდება (ისიც ოდენ მხოლოობითში). ყოველივე ეს ამარტივებს კანკლედობის პროცესს ქართულში.

რაც შეეხება ცალკე ფორმებს, ბრუნვებს, დიდმნიშვნელოვანია ორი ფაქტი: ბ რ ა ლ დ ე ბ ი თ ი ს (**accusativus, винительный**) უქონლობა და მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ს არსებობა. რუსულმა და სხვა ევროპულმა ენებმაც არ იცის მოთხრობითი, ქართულისა და სხვა კავკასური ენებისათვის ზოგიერთის გამოკლებით უცხოა ბრალდებითი; ორივე ბრუნვის შესახებ საუბარი მქონდა ამ ჟურნალის წინა ნომერში, „რატომ არის აუცილებელი ბრუნვათა რიგის შეცვლა ქართულში?“

ცალკე სიტყვათაგან განსახილველად დაგვრჩა ზმნა, ზმნის აგებულების თავისებურებანი. ამის შესახებ შემდეგ წერილში.

შენიშვნები ქართული ზმნის შესახებ

წინა წერილში (იხ. „ახალ სკოლისაკენ“ №4, იანვარი 1929 წ.) ჩვენ ვამბობდით: „სახელი ქართულში მაქსიმალურად მარტივია, ზმნა - უადრესად რთული“ (იხ. გვ. 60 (254))^{*}. ქართული ენის აგებულების ძირითადი ტიპოლოგიური თავისებურება ამაშია მოცემული. რა იწვევს სახელის სიმარტივეს, მოკლედ იყო აღნიშნული ხსენებულს წერილში; რაოდენ რთულია ზმნა, ნაჩვენები იქნება ქვემოთ.

„ქართული საენისა ზმნანი ყოველნივე არიან უკანონონი; თვითეულსა ზმნასა აქვს თვისება გარდაკეთებისა სხვად ზმნად მიმატებითა რომელთამე მარცვალთა; მრავალთა სხვათა სიტყვისა ნაწილთა ძალ-უძსთ გარდაქცევა ზმნათ; აქედან გამოვალს სიძნელე კანონთა მიღებისა მათთვის“... - წერს გასული საუკუნის პირველი ნახევრის საუკეთესო ქართველი გრამატიკოსი პლ. იოსელიანი (იხ. მისი „პირველ დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისანი“, ტფილ. 1840 წ., გ. 49, შენიშ.; ამონაწერში აწ უხმარი ასოები შეცვლილია; ხაზიც ჩვენია - ა.ჩ.). ყოველი ზმნა შეიძლება სხვა ზმნად გადაკეთდეს; მეტყველების არაერთი ნაწილი შეიძლება ზმნად იქცეს; ამიტომ კირს „კანონის“ დაძებნა, - „ყოველი ზმნა უკანონოა“-ო, ასეთი უიმედო დასკვნა გამოატანინა ხსენებულ გრამატიკოსს ქართული ზმნის სირთულემა და მასში გარკვევის სიძნელემ.

მას შემდეგ 88 წელმა განვლო, მაგრამ, სამწუხაროდ, დღესაც ვერავინ იტყვის, რომ ეს სიძნელე დაძლეული იყოს; „ქართული ზმნის ხლართში მეცნიერული ანალიზის შუქმა ჭერაც ვერ შეატანა და, ალბათ, საკმაო დრო გაივლის, სანამ მისი უჩინარი მექანიზმის პირველადი ბერკეტები გაშიშვლდებოდეს“... თქმა არ უნდა, ბევრი რამ არის უკვე გარკვეული, შეიძლება ითქვას, ძირითადად შეიცვალა წარმოდგენა ქართული ზმნის შესახებ, მაგრამ ახლაც არა თუ გადაწყვეტილი არ არის ყველა საკითხი, არამედ დასმულიც კი სათანადოდ ...

* „ახალ სკოლისაკენ“, №9-10, 1929 წ., გვ 46-64

** [აქ: გვ.6]

ზმნად იწოდება ისეთი სიტყვა, რომელსაც პირის ფორმა გააჩნია, რომელიც პირის მიხედვით იცვლება. ეს განსაზღვრება გამოდგება რუსული ზმნისთვისაც და ქართულისთვისაც: პირის ქონა აუცილებელი ნიშანიც არის და საკმარისიც, რომ ესა თუ ის სიტყვა ზმნად მივიჩნიოთ.

და სწორედ პირის საკითხში არის ქართული ზმნა უაღრესად ორიგინალური: ქართული ზმნა შეიძლება იყოს ერთპირიანი, ორპირიანი (და სამპირიანიც), მაშინ როდესაც რუსულში (და სხვა ევროპულ ენებშიც) ზმნა მხოლოდ ერთპირიანია. ერთპირიანობაზე და ორპირიანობაზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ერთს ფორმაში მოცემული პირები, თორემ ნორმალური ზმნა ევროპულ ენებშიაც და ქართულშიც იცვლება სამივე პირის მიხედვით: читаю, читаешь, читает... კითხულობ, კითხულობ, კითხულობს ...

ერთპირიანია ქართული ზმნა, თუ მის ამა თუ იმ ფორმაში აღნიშნულია მხოლოდ ერთი სახელის პირი. ასე მაგალ.: – ვარ, ვარსებობ, ვცხოვრობ, ვსეირნობ, ვთამაშობ, ვამაყობ... ვდგები, ვწევი, ვჯდები, ვშრები, ვსუსტდები, ვძლიერდები, ვტკბები... : აქა და მრავალ სხვა შემთხვევაში ზმნა დაკავშირებულია მხოლოდ ერთ სახელთან; ეს სახელი არის „მე“: ვარ, ვთამაშობ, ვდგები – მე; არც ერთ სხვა სახელს ზმნის ეს ფორმები არ იგუებენ; არ შეიძლება, მაგალ., „ვარ, ვთამაშობ – შენ“ ან „ვდგები ის“ ...

ეს სახელი – „მე“ – ზმნაში აღნიშნულია ვ წინსართით: ვ-არ, ვ-არსებობ, ვ-თამაშობ, ვ-დგები ... ვ – წინსართი არის ზმნაში „მე“-ს წარმომადგენელი, და ბუნებრივი და გასაგებია, თუ ვ-ნიანი ფორმა (ვარ, ვარსებობ, ვთამაშობ...) არ შეიძლება დაუკავშირდეს არც ერთს სხვა სახელს, გარდა ამ „მე“-სი.

ახლა თუ ავიღებთ ფორმებს არის, ცხოვრობს, არსებობს, თამაშობს, ამაყობს, სეირნობს... , ესენი ვერ იგუებენ ვერც „მე“-ს, ვერც „შენ“-ს, მაგრამ ამ ორი სახელის გარდა ყოველ სხვა სახელს (მხოლოდბითი რიცხვის) სახელობითს ბრუნვაში: „არსებობს სამყარო ცხოვრობს მოქალაქე თამაშობს ბავშვი...“ ამ სხვადასხვა სახელის მაგივრობას სიმარტივისათვის აკისრებენ სახელს „ის“ („იგი“): არსებობს, ცხოვრობს, თამაშობს – ის (იგი); ეს სახელი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ალგებრაული ფორმულაა ყველა სხვა

სახელისათვის („მე“ , „შენ“ -ის გამოკლებით). იგი ჩვენს მაგალითებში წარმოდგენილია ს-ბოლოსართით (არსებობ-ს, ცხოვრობ-ს, თამაშობ-ს¹), და სანამ ეს წარმომადგენელი ზმნაში მოიპოვება, ზმნის ფორმაზე პრეტენდენტი სხვა სახელი ვერ იქნება, თუ არ - „ის“ („იგი“).

ცოტა სხვა მდგომარეობა შეიქმნება, თუ ასეთ ფორმებს ავიღებთ: არსებობ , ამაყობ, სეირნობ, შრები, ხმები ... ამ ფორმებში ჩვენ ვერ ვიპოვით ისეთ ნაწილაკებს, რომელიც მიგვითითებდეს ამ ფორმებთან დაკავშირებულ სახელებზე; სხვანაირად რომ ვთქვათ, სათანადო სახელი აქ არ არის რეალურად, რაიმე ფორმანტი, აღნიშნული (ისე როგორც „მე“ და „იგი“-ს შემთხვევაში). ამისდა მიუხედავად, სრულიად უდავოა, რომ ასეთ ფორმებს მხოლოდ გარკვეული სახელი შეიძლება დაუკავშირდეს; ჩვენ ვერ ვიტყვით: „არსებობ ის“, „არსებობ მე“, არამედ მხოლოდ: „არსებობ შენ“ ... ესე იგი: სახელი „შენ“ „აღნიშნულია“ ზმნაში, პოტენციურად (როგორც შესაძლებლობა).

სხვა შემთხვევაში ეს სახელი შეიძლება რეალურადაც იყოს აღნიშნული; ასე მაგალ., ზმნაში: ხ-არ (ვ-არ მე, ხ-არ შენ, არი-ს ის) ხვალ || ხვედ: მო-ხ-ვალ; მოხვედი (მოხვალ, მოხვედი - შენ; ანდა უპრევერბოდ: „ვიდრე ხვალ (= სად მიდიხარ), უფალო?“ - ჰ. სენკევიჩის ცნობილი ნაწარმოების სათაური!). კლასიკურ ქართულში (9-11 ს.) ამ ორ ზმნას გარდა ყოველთვის ჩნდებოდა ამ პირის მაჩვენებლად: ჰ ან მის მაგიერ ს || შ: ჰრბი, ჰშრები ...სდგები, სწვები; შჯდები. იკარგებოდა ეს ჰ ხმოვნის წინ, ესე იგი „შენ“ აღინიშნებოდა ხან რეალურად (თანხმოვნების წინ), ხან პოტენციურად (ხმოვნების წინ), უფრო ძველად კი იგი ყველგან აღინიშნებოდა რეალურად ხ-თი (ე. წ. ხანმეტს ძეგლებში) და ჰ-თი (ე.წ. ჰამმეტს ძეგლებში).

დასკვნა: ე რ თ პ ი რ ი ა ნ ზ მ ნ ე ბ შ ი ზ მ ნ ის პ ი რ ი მ ი უ თ ი თ ე ბ ს მ ხ ო ლ ო დ ე რ თ ს ა ხ ე ლ ზ ე; ეს ს ა ხ ე ლ ი წ ა რ მ ო დ გ ე - ნ ი ლ ი ა ზ მ ნ ა შ ი ა ნ რ ე ა ლ უ რ ა დ (სათანადო თავსართის თუ ბოლოსართის საშვალებით) ან პ ო ტ ე ნ ც ი ა ლ უ რ ა დ

¹ სხვა მაგალითები რომ აგველო: დგება, წვება, შრება, ძლიერდება ... -ს ბოლოსართი მათ არ აღმოაჩნდებოდათ; მის მაგივრობას აქ ა ეწევა: დგებ-ა, წვებ-ა, შრებ-ა ... ძველ ქართულში აქაც -ს იყო: დგები-ს, წვები-ს, შრები-ს და სხვა.

(წარმომად-გენელი ნულს უდრის): ვ-არ, ხ-არ, არი-ს; ვ-სეირნობ, სეირნობ, სეირნობ-ს.

შევუდაროთ რუსული ზმნა: гуляю я, гуляешь ты, гуляет он ... აქაც ზმნის თითოეულ ფორმასთან დაკავშირებულია თითო სახელი я, ты, он... სახელები აღნიშნულია ზმნაში რეალურად: ბოლოსართები -ю, -е-шь, -е-т მიუთითებენ ამა თუ იმ სახელზე. ამდენადვე მსგავსებას უფრო აქვს ადგილი, ვინემ განსხვავებას. არსებითი განსხვავება მაინც არის და ის შემდეგში მდგომარეობს: რუსულში პირის ნიშნები ბოლოში დაისმის, ბოლოსართებია: (гуля-ю, гуля-е-шь, гуля-я-ет)... , ქართულში კი პირველსა და მეორე პირში თავსართია (ვ-არ, ხ-არ ... ვ-სეირნობ, სეირნობ...), მესამეშიღაა ბოლოსართი (არი-ს, სეირნობ-ს). ქართველურ ენათა ისტორია არკვევს, რომ თავდაპირველად მესამე პირის მაჩვენებელიც წინსართი (პრეფიქსი) უნდა ყოფილიყო. ასე რომ, შეიძლება ზოგადად ითქვას: ქართული ზმნის უღვლილება წინსართებით წარმოებს, წინსართოვანია, რუსულისა კი - ბოლოსართებით წარმოებს, ბოლოსართოვანია. მართალია, ჩვენ ჯერ არ განგვიხილავს ორპირიანი (და სამპირიანი) ზმნები, მაგრამ ამ ზოგადი დებულების წამოყენება მით უფრო შეიძლება, რომ ჩვენთვის უცნობი პირები ორპირიან (და სამპირიან) ზმნათა ყოველთვის წინსართით არის აღნიშნული.

ეს - ერთი თავისებურება ქართულის ზმნისა; არის მეორეც ; იგი მრავლობითის წარმოებას შეეხება: ვ-არ მე - ვ-არ-თ ჩვენ; ხ-არ შენ - ხ-არ-თ თქვენ; არი-ს ის - არი-ან ისინი: პირველსა და მეორე პირში პირის მაჩვენებელი ცალკე ფორმანტია (ვ, ხ - ე.ი. ის, რაც მხოლოდობითში იყო), რიცხვს, მრავლობითობას, სხვა, საგანგებო, ფორმანტი აღნიშნავს - თ: ვ-არ-თ, ხ-არ-თ ... მხოლოდ მესამე პირს არ გადმოყვება (ზოგიერთის გამონაკლისით) პირის ნიშანი და ან (|| ნ || ეს) ბოლოსართს უხდება რიცხვის აღნიშვნაცა და პირისაც (ე.ი. რომ მესამე პირია მრავლობითისა, ამას მხოლოდ ეს, - რიცხვის მაჩვენებელი, = ან გვეუბნება). რუსულში საქმე სხვაგვარად არის: მრავლობითობის მაჩვენებელი ცალკე არ არსებობს; არის ერთი ფორმანტი და მასშია პირიც, რიცხვიც მოცემული, არაფერია იმის მსგავსი, რასაც ქართული მრავლობითის პირველი და მეორე პირი იძლევა; შეადარე: ვ-სეირნობ-თ, (3) სეირნობ-თ, სეირნობ-ენ - гуля-е-м, гуля-е-те, гуля-ют ...

წინსართოვანი წარმოება (პრეფიქსაცია) და მრავლობითობის ცალკე ფორმანტით აღნიშვნა – აი რა განასხვავებს ქართულ ერთპირიან ზმნას ასეთისავე რუსული ზმნისაგან. მაგრამ ერთპირიანი ქართული ზმნები მინიმალურად თავისებურია; სპეციფიკურობა ქართულის ზმნისა სრული სახით იშლება ორპირიან (და სამპირიან) ზმნებში.

ორპირიანს ასეთ ზმნას იმიტომ ვუწოდებთ, რომ მის ყოველ ფორმაში წარმოდგენილია ორი სახელის პირი, ან ორივე რეალურად გარკვეულის ნიშნებით ან ერთი პოტენციალურად და ერთი რეალურად, ან ორივე პოტენციალურად. ასე მაგალითად:

ზმნის ფორმაში:

მ-აქებ-ს – ის მე : ის წარმოდგენილია ს-თი
(მაქებ-ს), მე – მ-თი (მ-აქებს).
გ-აქებ-ს – ის შენ : ის „ „ ს-თი
(გაქებ-ს), შენ – გ-თი (გ-აქებს).

ორივე სახელი ორსავე შემთხვევაში ზმნაში რეალურად არის აღნიშნული გარკვეული ნიშნებით (ს, მ, გ).

ფორმაში: აქებ-ს – ის მას: ის წარმოდგენილია რეალურად ს-თი (აქებ-ს), მას – პოტენციალურად. „წარმოდგენილი“ მაინც არის: ჩვენ ვერ ვიტყვით – „აქებს ის შენ“ ან „აქებს ის მე“, „მას“ ერთადერთ შესაძლო მონაწილეს ამ ფორმისა.

ასევე: ვ-აქებ – მე მას მე წარმოდგენილია რეალურად ვ-თი (ვ-აქებ), მას პოტენციალურად.

შემდეგს ფორმაში კი: აქებ – შენ მას : შენ წარმოდგენილია პოტენციალურად, მას-იც – პოტენციალურად. ზმნის ამ ფორმაში არც ერთი სახელის რეალური წარმომადგენელი არა ჩანს და ამისდა მიუხედავად ამ ფორმა-სთან მხოლოდ ეს სახელები (შენ – მას) შეიძლება იქნენ დაკავშირებული და არც ერთი სხვა სახელი (არ შეიძლება: „აქებ შენ მე“ ან: „აქებ მას მე“ ან „აქებ მას ის“)... ასევე პოტენციალურად აღინიშნება სათანადო სახელები ფორმაში: „აქებ – შენ ის“.

ორპირიან ზმნაში არ შეიძლება არც ერთი ფორმის დაძებნა, რომელთანაც ორი სახელი არ იყოს დაკავშირებული: ეს რომ ასე არ იყოს, ზმნა ორპირიანი არ იქნებოდა.

ორპირიანი ზმნა არ იცის არც რუსულმა (და არც სხვა ევროპულმა) ენამ. ხშირად ქართულ ორპირიან ზმნას უტოლებენ რუსულს და ვერ ამჩნევენ განსხვავებას, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ერთი სახელის პირიდაა რეალურად აღნიშნული, მეორე კი პოტენციურად არის წარმოდგენილი; მაგალ. – „აქებს“; ერთის შეხედვით ეს უდრის რუსულს – хвалит; მაგრამ ეს ასე როდია: он хвалит – его, тебя, меня... их, вас, нас... хвалит – ზმნაში ნაჩვენებია მხოლოდ ის, ვინც აქებს, მაქებელი, მაგრამ არ არის ნაჩვენები, ვინ არის საქები: შენ, მე, იგი, ჩვენ ... თუ სხვა ვინმე; хвалит თანაბრად გამოდგება ყველგან, იმიტომ რომ არც ერთთან არ არის დაკავშირებული; ქართული „აქებს“ კი ის-ს გარდა მხოლოდ ერთ სახელს იგუებს – „მას“ („აქებს ის მას“) და არც ერთს სხვას; სხვა სახელისათვის სხვა ფორმა უნდა დაიძებნოს:

ის – მას აქებს, ის – შენ გაქებს, ის – მე მაქებს ... და ეს იმიტომ, რომ ზმნის ფორმის მონაწილე ყოველთვის ორი სახელია, ზმნა ორივეს უწევს ანგარიშს, და შეუძლებელია ისეთი მდგომარეობა შეიქმნას, რომ მხოლოდ ერთი დაეუფლოს ზმნას.

ამასთან დაკავშირებულია ორპირიან ზმნათა ფორმანტიების საკითხი. ვ-აქებ მე მას, მ-აქებ-ს მე ის: ორსავე შემთხვევაში ჩვენ წინ არის მე სახელი; პირველ შემთხვევაში მისი წარმომადგენელია ზმნაში ვ (ვ-აქებ მე), მეორე შემთხვევაში – მ (მ-აქებს მე); ზმნა ასხვავებს ამ ორ მე-ს; მე პირველს შემთხვევაში (ვ-აქებ მე) იგივეა, რაც მე, ერთპირიან ზმნებთან რომ იხმარებოდა (ვ-არ მე, ვ-ცხოვრობ მე): პირის აღნიშვნის თვალსაზრისით მათ შორის განსხვავებას ადგილი არა აქვს; ერთივე-თი აღინიშნება და მეორეცა. ვუწოდოთ ამას „ერთპირიანთა მე“.

ამისაგან განსხვავებით „მე“ ფრაზაში „მაქებს ის მე“ წარმოდგენილია ზმნაში „მ“თი, ისეთი ნიშნით, რომელიც შეიძლება გააჩნდეს ორპირიანს (და სამპირიან) ზმნებს,

ოქ

¹ თითქოს ფრანგულში გვაქვს მსგავსი მოვლენა: il m'aime (ვუყვარვარ), je t'aime (მიყვარხარ) და სხვ ... , მაგრამ ფრანგული me, te, le ცალკე ნაწილაკებია. (შეადარე: il me leve, il te leve, il se leve), ისევე როგორც se (il se leve); ქართულმა კი მ-, გ-, ნაწილაკი, დამოუკიდებლად ხმარებული, არ იცის.

მაგრამ არავითარ შემთხვევაში ერთპირიანს; ამ „მე“-ს შეიძლება ეწოდოს ორპირიანთა „მე“. ამგვარად, ერთმანეთს უპირისპირდება „მეერთპირიან ზმნათა“ და „მეორპირიანთა“, „მე“, ვ-თი წარმოდგენილი (იქნება იგი ნახმარი ერთპირიან თუ ორპირიან ზმნებთან) და „მე“ – მ-თი წარმოდგენილი, ვიხმართ მას ორპირიან თუ სამპირიან ზმნასთან. „ერთპირიანთა მე – ის სახელია, რომელსაც ტრადიცია ჩვენი დროისა, მართებულად თუ უმართებულად „სუბიექტს“ (პირველი პირისა) უძახის, ორპირიანთა „მე“ – კიდევ „ობიექტად“ (პირველი პირისა) იწოდება. „ერთპირიანთა მე“ აღნიშნავს მოქმედს, აქტიურს ზმნის თვალსაზრისით, „ორპირიანთა მე“ უმოქმედოს, სხვის მოქმედების ობიექტს, იმავე ზმნის თვალსაზრისით, – ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, ზმნაში პირის აღნიშვნის თვალსაზრისით.

ზმნის თვალსაზრისით, იმიტომ დავძენთ, რომ არის შემთხვევები (და არც თუ იშვიათი), როცა რეალური ვითარება ზმნაში სხვაგვარად არის წარმოდგენილი. სახელდობრ, რეალობაში მოქმედი, აქტიური, ზმნისთვის უმოქმედო, პასიურია და პირიქით. ავიღოთ ზმნები: ვაშენებ, ვაქცევ, ვანგრევ, ვტეხ, ვრევ, ვლევ – „მე“; „მე“ რეალობაში მოქმედზე მიუთითებს, ზმნაშიაც ვ-თია აღნიშნული, როგორც მოსალოდნელი იყო. მაშენებს, მაქცევს, მრევს, მლევს, მტეხს – მე: ეს „მე“ კი რეალობაშიც უმოქმედოა, სხვის მოქმედების საგანია და ზმნაშიაც მ-თია წარმოდგენილი. ასეთ შემთხვევებში ზმნის თვალსაზრისი ხვდება სინამდვილის თვალსაზრისს. მაგრამ ზმნებში „მიშენებია, მიქცევია, მინგრევია“ – „მე“, რეალობაში მოქმედი, ზმნაში ვ-თი კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ მ-თი, ზმნისათვის ეს „მე“ ისევე უმოქმედოა, როგორც მე – ფრაზაში: მაშენებს, მაქცევს, მანგრევს – „მე“: და ეს იქიდან ჩანს, რომ ორივეს წარმომადგენელი ზმნაში არის მ (უმოქმედო „მე“-ს წარმომადგენელი). – ერთი და იგივე სახელი (მე) ორპირიან (და სამპირიან) ზმნებში შეიძლება იყოს აქტიურიც, მოქმედიც (– სუბიექტი), და პასიურიც, უმოქმედოც (– ობიექტი). ერთად ერთი დასაყრდენი სახელის ასე თუ ისე დაფასებისას არის ზმნაში პირის ნიშანი: თუ „მე“-ს ვ შეეფერება, ის აქტიურია, მოქმედია, სუბიექტია, თუ მ შეეფერება, პასიურია, უმოქმედოა, ობიექტია. ამ სუბიექტს, ობიექტს ჩვენ ვუწოდებთ „ზმნის სუბიექტს“, „ზმნის ობიექტს“ ანუ „ვერბალ სუბიექტს“ და „ვერბალ ობიექტს“ და აქვე ვიძლევიტ მათს განსაზღვრებას: ზმნის სუბიექტი ანუ ვერბალი სუბიექტი არის სახელი, აღნიშნული ზმნაში ერთპირიანი ზმნის ფორმანტებით,

ზმნის ობიექტი ანუ ვერბალი ობიექტი არის სახელი, აღნიშნული ზმნაში ორპირიანი ზმნის ფორმანტებით ¹

ვერბალ სუბიექტად შეიძლება იყოს: მე, შენ, ის (მან), – ბრუნვა სახელობითი და მოთხრობითი; ვერბალ ობიექტად – მე, შენ, ის და (მას), – ბრუნვა სახელობითი და მიცემითი;

ვერბალი სუბიექტი მე აღინიშნება ზმნაში ვ-წინსართით (ვ-აქებ).
ვერბალი ობიექტი მე მ-წინსართით (მ-აქებს)?
ვერბალი სუბიექტი შენ „ „ ან პოტენციალურად
ან რეალურად (ხ, ჰ, ს||შ წინსართებით)
(აქებ, ხ-არ ...)

ვერბალი ობიექტი შენ გ-წინსართით (გ-აქებს).
ვერბალი სუბიექტი ის (მან) „ „ ს, ა(-ო) ბოლოსართით
(მხოლოდობით რიცხვში) (აქებ-ს; კლ-ა, აქ-ო)

ვერბალი ობიექტი მას (მიცემ.) „ „ ან პოტენციალურად ან
რეალურად (ჰ, ს,||შ) ² (აქებს; მი-ს-ცა)

ვერბალი.ობიექტი ის (სახელ.) მუდამ პოტენციალურად
... (აქო, წერა, კლა ...)

ზმნის სუბიექტ-ობიექტების ყველა შესაძლო შეხამება რომ ავიღოთ, მივიღებთ ასეთ სურათს:

¹ ამ „ვერბალი სუბიექტისა“ და „ვერბალი ობიექტის“ ნაცვლად „ქვემდებარისა“ და „დამატების“ ხმარება შეცთობა იქნებოდა: პირველი არის სუბიექტი და ობიექტი ზმნის თვალსაზრისით, მეორე ქვემდებარე, დამატება) – „სუბიექტი“, „ობიექტი“ შესიტყვების თვალსაზრისით; ქართულში ისინი ერთურთს ოდნავაც არ ფარავენ. „ვერბალი სუბიექტის“, „ვერბალი ობიექტის“ ნაცვლად ჩვენ გვქონდა შემთხვევა გვეხმარა „მორფოლოგიური – სუბიექტი, ობიექტი“; მიუხედავად იმისა, რომ ზედმიწევნით იყო ნაჩვენები, რომ ეს აღნიშნავს „სუბიექტს“ თუ „ობიექტს“ ზმნის თვალსაზრისით, ზმნაში პირის აღნიშვნის თვალსაზრისით, ის მაინც არ აღმოჩნდა დაზღვეული გაუგებრობათაგან. ამიტომ პირდაპირ ვამბობთ „ვერბალი სუბიექტი, ობიექტი“ ანუ „სუბიექტი, ობიექტი“ ზმნის თვალსაზრისით, ზმნაში პირის აღნიშვნის თვალსაზრისით. თუ ესეც არ გადაარჩენს მათ ქვემდებარე, დამატებასთან აღრეკას – სუბიექტიცა და ობიექტიც როგორც ტერმინები, სრულებით უნდა განიღვენოს ხმარებიდან.

² ახალი ქართული გვ-წინსართს ხმარობს, თუ ვერბალი ობიექტი პირველი პირისა მრავლობითშია: გვაქვს ის ჩვენ, გვაქო მან ჩვენ.

³ თანამედროვე სამწერლობო ქართულში, როგორც ეს ცნობილია, ძალზე არაუღლია ვერბ. სუბ. „შენ“-ისა და ვერბ. ობიექტ. „მას“-ის ფორმანტების ხმარება: „ჰხმები – შენ“, „ჰშრები – შენ“ და მაგგვარები იშვიათია, რომ ვინმემ იხმაროს;

ვერბ. სუბ. ვერბ. ობიექტ.

აქებ-ს	ის	მას
გ-აქებ-ს	ის	შენ
მ-აქებ-ს	ის	მე
აქებ	შენ	მას
მაქებ	შენ	მე
ვაქებ	მე	მას
გაქებ	მე	შენ

ხაზგასმული ფორმები: აქებს ის, აქებ შენ, ვაქებ მე - ის ფორმებია, რომელთაც ჩვეულებრივ სასკოლო სახელმძღვა-ნელოებში ათავსებენ ხოლმე, ისიც ვერბ. ობიექტის აღუნიშვნელად; სხვა ფორმებს იშვიათად ეთმობა ადგილი (ანდა ეძლევა უცნაური გაშუქება - იხ. ქვ.); მიეწერება ეს, რა თქმა უნდა, უცხო (ევროპულ) ენათა ზეგავლენას.

ევროპული სამი ფორმის ნაცვლად ჩვენ მივიღეთ მხოლოდობითში შვიდი; თუ მრავლობითში გადავიყვანთ ვერბალ სუბიექტსაც და ობიექტსაც, ფორმათა შემდეგი წყება წამოიშლება.

ვერბ.	სუბ.	ვერბ. ობიექტ.	ვერბ.	სუბ.	ვერბ. ობიექტ.
აქებს	ის	მას, მათ	აქებ	შენ	მას, მათ
აქებენ	ისინი	მას, მათ	აქებთ	თქვენ	მას, მათ
გ-აქებს	ის	შენ	მაქებ	შენ	მე
გაქებენ	ისინი	შენ, თქვენ	მაქებთ	თქვენ	მე
გაქებსთ	ის	თქვენ	გვაქებ	შენ	ჩვენ
მაქებს	ის	მე	გვაქებთ	თქვენ	ჩვენ
მაქებენ	ისინი	მე	ვაქებ	მე	მას, მათ
გვაქებს	ის	ჩვენ	ვაქებთ	ჩვენ	მას, მათ
გვაქებენ	ისინი	ჩვენ	გაქებ	მე	შენ
			გაქებთ	ჩვენ	შენ, თქვენ
			გაქებთ	მე	თქვენ

ჩვენ ვცვალეთ რიცხვი ჭერ ვერბალი სუბიექტისა, მერე ვერბალი ობიექტისა და მივიღეთ აწმყოში 19 განსხვავებული ფორმა: აქებს, აქებენ; გაქებს, გაქებენ, გაქებსთ: მაქებს, მაქებენ; გვაქებს, გვაქებენ; აქებ, აქებთ; მაქებ, მაქებთ; გვაქებ, გვაქებთ; ვაქებ, ვაქებთ; გაქებ,

სამაგიეროდ „სჩანხარ,სდგები, სწვები, სცხოვრობ - შენ“ ჩვეულებრივია; მაგრამ შეცთომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ს-ფორმანტი ამ შემთხვევაში ცოცხალია და მხოლოდ ჰ-ს უჭირს გაძლება! ს-ფორმანტის მართებულად ხმარება მოაწვევებითია; წერენ: სჩანხარ შენ, მაგრამ აგრეთვე: ვსჩანხარ მე, სჩანს ის; სცხოვრობ შენ, მაგრამ ამასთანავე - ვსცხოვრობ მე, სცხოვრობს ის ... ასე რომ ეს ს გარკვეული ფორმანტი კი არ არის, არამედ „ფონეტიკური სამკაული“, რომლის მორფოლოგიური მნიშვნელობა მკვდარია და ამიტომ არაფერი უშლის მწერალს სამსავე პირთან იხმაროს იგი. ვ-ს ან მ-ფორმანტს არასოდეს არ მოუვა ეს!

ეგვევ ითქმის „მას“-ის შესახებ. სამწერლობო ენაში ყველა ხმარობს: „მისცა“ (მას), მაგრამ აგრეთვე ყველა წერს: „გამოსცა“ (იგი). ცხადია, აქ ს „მას“-ის წარმოადგენლად ვერ მიიჩნევა, იგი ფუძეს შეხორცებული ელემენტია.

გაქვთ (სამის გაგებით: მე – თქვენ, ჩვენ – შენ, ჩვენ – თქვენ)
 რუსული ამავე შემთხვევაში დაწერდებოდა ო ფორმას: хвалю,
 хвалишь, хвалит, хвалим, хвалите, хвалят და ეს
 შესაძლებელია მხოლოდ იმიტომ, რომ хвалю-ზმნა მხოლოდ ერთი
 სახელის პირს აღნიშნავს; ამიტომ მას ყოფნის სამი ფორმა
 მხოლოდობითში და სამი მრავლობითში; ყოველი ამ ფორმის შემდეგ
 დაუბრკოლებლივ შეიძლება იქნეს ნახმარი სახელი (დამატება),
 რომელიც გნებავთ იმ პირისა და რიცხვის; ეს სახელები ზმნაზეა
 დამოკიდებული, მაგრამ ზმნა მათ ანგარიშს არ უწყევს: ზმნაში ისინი
 არავითარ მონაწილეობას არ იღებენ, არავითარ ცვლილებას არ
 იწვევენ; იხილე მაგალ...

он хвалит	его,	тебя,	меня,	их,	вас,
ты хвалишь	его,	себя,	меня,	их,	нас,
я хвалю	его,	тебя,	себя,	их,	вас...

ზემოხსენებულის მიხედვით, გვგონია, გასაგებია, რატომ უნდა
 მივიჩნიოთ ზმნის ორპირიანობა მთავარ წყაროდ ზმნის ფორმათა
 მრავალფეროვნებისა და სირთულისა. სამპირიანი ზმნები მხოლოდ
 ოდენობრივ განსხვავდებიან ორპირიანისაგან: ამ უკანასკნელს თუ
 ორი სახელი უკავშირდებოდა მორფოლოგიურად (ვერბალი
 სუბიექტი და ერთი ვერბალი ობიექტი), პირველთან სამი სახელია
 დაკავშირებული (ვერბალი სუბიექტი და ორი ვერბალი ობიექტი);
 ორი ვერბალი ობიექტიდან ზმნაში რეალურად წარმოდგენილია
 ჩვეულებრივ მხოლოდ ერთი; მეორე კი – თითქმის მუდამ
 პოტენციალურად: მ-თხოვ-ა მან მე იგი, გ-თხოვ-ა მან შენ იგი, (ს)-
 თხოვ-ა მან მას იგი: სამსავე შემთხვევაში ზმნაში აღნიშნულია მან
 (ვერბ. სუბიექტი – ა ბოლოსართით), მე, შენ, მას (ვერბ. ობიექტები)

¹ ამიტომაც ძნელი იყო მათი პირის დაქვერა ზმნაში; პირადად ამის დამწერი
 ფიქრობდა, რომ მეორე ვერბ. ობიექტი ზმნასთან არ არის დაკავშირებული პირის
 საშვალეებით, თუნდაც პოტენციალურად. კოლ. ვარ. თოფური ამ ჩემი ყურადღება
 მიაქცია ზოგიერთს გარემოებას, რომლის მიხედვით საკითხი მეორე ობიექტისა,
 ზმნასთან პირის საშვალეებით დაკავშირებულის, დადებითად უნდა გადაწყდეს.

პროფ. ა. შანიძეს თავის გამოკვლევებში („პრეფიქსები“, „საქცევი“) არაერთგან აქვს აღნიშნული, რომ ზმნას შეიძლება ქონდეს ორი დამატება, მაგრამ
 ასეთი შეხედულების დამოწმება იმიტომ იქნებოდა უხერხული, რომ პროფ.
 ა. შანიძე არ ასხვავებს ზმნის ობიექტს შესიტყვების ობიექტისაგან, ე.ი. ვერბალი
 ობიექტი გათანაბრებული აქვს სინტაქსურ ობიექტთან, დამატებასთან.

– მ, გ, (ს) წინასართით, იგი-სახელის წარმომადგენელი კი ზმნაში არა ჩანს: იგი პოტენციალურადღა მონაწილეობს ზმნაში ...¹ მაგალითში, მი-მ-აკრ-ა მან მე მას, მი-გ-აკრ-ა მან შენ მას, მი-აკრ-ა [ხანმეტ.: მი-ხ-აკრ-ა] მან იგი მას; სამსავე შემთხვევაში ა ბოლოსართი გამოწვეულია ვერბ. სუბ. მან; ამას გარდა მე აღნიშნულია მ-თი, შენ – გ-თი. „მიაკრა“ – ში არც ერთი ვერბ. ობიექტი არ ჩანს, ორივე პოტენციალურად არის ამჟამად აღნიშნული, მაგრამ ხანმეტი ფორმა რომ აღგვედგინა, გვექნებოდა: მი-ხ-ა-კრ-ა მან იგი მას; იგი საერთო წესით პოტენციალურად არის წარმოდგენილი, ხ ფორმანტი მეორე ვერბალი ობიექტის, მას-ისაა: მიაკრა (← მიხაკრა) ზმნაში, ამგვარად, უფრო ცხადია ორი ვერბალი ობიექტის აღნიშვნა, ვინემ „თხოვა“ – ზმნაში...

მრავალს შემთხვევაში ქართული ერთპირიანი ზმნისაგან შეიძლება მივიღოთ ორპირიანი; მაგალითად: ზის იგი: უზის იგი მას, გიზის იგი შენ, მიზის იგი მე; ასევე: ზიხარ შენ, ვზივარ მე – უზიხარ შენ მას, ვუზივარ მე მას; მიზიხარ შენ მე, გიზივარ მე შენ ეგვევ ითქმის ზმნების: წევს, დგას, დგება, ჯდება, წვება, შრება, ხმება, კვდება და სხვ. შესახებ¹ ეს გარემოება ისევ სირთულეს თუ მატებს ზმნას (თუმცა აქ საქმე გვაქვს სიტყვაწარმოებასთან და არა ფორმაცვალებასთან).

ჩვენს სასკოლო სახელმძღვანელოებში ამ ოციოდე წლის წინადაც ქართულ ზმნებში განარჩევდენ ორ უღვლილებას (მიმოხრას). პირველ უღვლილებისად ის ზმნები ითვლებოდა, რომლებიც „აწმყო დროში პირველ პირში ვ-ით იწყება (მე ვაშენებ, ვსწერ ...); მეორე უღვლილებისად ის ზმნები მიაჩნდათ, რომლებიც „აწმყო დროში მ-ით იწყებოდა“ (მიყვარს, მიხარია, მრწამს...): იხ. მაგალ. ს. ხუნდაძის „ქართული გრამატიკა“, ქუთაისი 1907 წ. გვ. 20.

ორპირიანობის საკითხი, ცხადია, ასეთ პირობებში ვერ დაისმებოდა. საინტერესოა, რომ ამ ნიშნის მიხედვით ზმნათა ორ უღვლილებად დაყოფა ძველთაგანვე მომდინარეობს: რამდენადაც ვიცით, პირველად იგი ამ სახით წამოაყენა გაიოსმა თავის კრემენჩუგს გამოცემულს გრამატიკაში 1789 წელს (იხ. გვ. 27). შემდეგ მას სიტყვასიტყვით იმეორებენ მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში: სოლომ. დოდაშვილი (იხ. „შემოკლებული ქართული ღრამატიკა“, ტფილ. 1830 წ., გვ. 23), პლატონ

¹ ორპირიანად ვერ გადავაქცევთ ზმნას „ვარ“, აგრეთვე ნასახელარ ზმნებს „მეფობს“ -ის ტიპისა.

იოსელიანი („პირველ დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამმატიკისანი“, ტფილ. 1840 წ. გვ. 47, არ. ქუთათელაძე („პირველდაწყებითი ქართული გრამმატიკა“ ტფილ. 1889, გვ. 89), ს. ხუნდაძე ... პ. კვიციარიძე კი, თუმცა გრძნობს ქართული ზმნის სხვაგვარობას, მაგრამ საკითხის მართებულად დასმას ვერ ახერხებს (იხ. მისი „ქართული სწორმეტყველება“, ტფილ. 1888, გვ. 126-130), თუმცა მაინც ეტყობა ერთს რამეში წინსვლა: ის, რაც სხვებს ორ მიმოხრად მიაჩნდა, მან ერთი მიმოხრის ორ ფორმად მიიჩნია: „მიმოხრა ქართულ ზმნას აქვს ერთად ერთი, რომელიც დამყარებულია ორს ფორმაზეო“... ამბობს იგი (– მხედველობაში აქვს ვ და მ-თი დაწყებული ფორმები: იქვე, გვ. 129).

მარი ბროსე ასხვავებს პირდაპირსა და არაპირდაპირ ზმნებს, ჩამოთვლის ვერბალ ობიექტის ნიშნებს, მაგრამ მისთვისაც არ არის ცხადი, რა მიმართებაშია ეს ნიშნები ვერბალი სუბიექტის ნიშნებთან (იხ. მისი *L'art liberal*, პარიზი, 1834- გვ. 169-171)...

ბრწყინვალე გამონაკლისს დიმ. ყიფიანი წარმოადგენს. იგი ადარებს ქართულ ზმნას ევროპულ ენათა ზმნებს და გარკვევით აღნიშნავს ქართული ზმნის არა ერთს არსებითს თვისებას; ასე, მაგალ.: 1. ქართულ ზმნას ყოველგან და ყოველთვის თავისი საკუთარი ნიშნები აქვს, რომლითაც პირი და რიცხვი მაშინვე გაირჩევა და ნაცვალსახელი კი თუმცა შეიძლება ყოველთვის იხმარებოდეს, მაგრამ საჭირო არას დროს არ არის („ახალი ქართული გრამმატიკა“, ს. პეტერბურლი, 1882, გვ. 74) ანდა: 2. „სხვა ენებში ზმნა რა ხმისაც უნდა იყოს ან რა სახისაც, ბოლოთი იცნობება და ჩვენი ზმნისა კი უმთავრესი ნიშანი თავი არის“ (იქვე, გვ. 75), ანდა 3. ევროპული ზმნა, რა სახისაც უნდა იყოს და რა დროისაც, ყოველთვის ერთსა და იმავე ბრუნვას ან ბრუნვებს მოითხოვს, მაგ. *писать, пишу, написал – просьбу...* ქართული ზმნა კი თავ- თავისს დროს სხვადასხვა ბრუნვას ითხოვს: მე ვსწერ ... ლექსებსა ... მე ვსწერე, ვსწერო ლექსები (იქვე, გვ. 76) და, რაც მთავარია, დ. ყიფიანს შემოაქვს ცნებები „მიუმართავად და მიმართვით (ანუ: მიუმართველად, მიმართულეებითად) და ხრისა“ (უღვლილებისა) – იქვე, გვ. 78.

მიმართვით დახრის შესახებ ლაპარაკობს, რომ იგი წარმოადგენს: „1. მიუმართველად მოქმედებას ან მდგომარეობას სამი პირისას ცალ-ცალკე, 2. პირველი პირის მიმართულეებას [ჩვენ ახლა ვიტყვით: „მიმართებას“] მეორესთან და მესამესთან, 3. მეორე

პირის მიმართულებას პირველთან და მესამესთან და 4. მესამე პირის მიმართულებას პირველთან და მეორესთან“ – (იქვე, გვ. 78); მაგალითად: მიუმართავად იქნებოდა ნაუღლები: ვაკეთებ, აკეთებ, აკეთებს; მიმართვით პირვ. პირისაგან მეორეს და მესამესთან: ვაკეთებ ... ვაკეთებ ... მეორე პირისაგან პირველთან და მესამესთან: ვაკეთებ აკეთებ ... მესამე პირისაგან პირველსა და მეორესთან: ვაკეთებს ... ვაკეთებს ... (იქვე, გვ. 87-88).

როგორც აქიდან ჩანს, „მიუმართავი“ ისეთი ფორმაა, როდესაც ვერბალ ობიექტად მესამე პირია: ვაკეთებ, აკეთებ, აკეთებს – „მას“, მიმართვით კი ვერბალ ობიექტად მეორე და პირველი პირიც აქვსთ ... მიუმართავი უღვლილება დიმ. ყიფიანისა იგივეა, რასაც შემდეგ აკად. ნ. მარმა¹ თავის ტაბულებში აბსოლუტური უღვლილება უწოდა (абсолютное спряжение), მიმართვითი კიდევ – აკად. ნ. მარის – მიმართებითი (относительное спряжение). ორპირიანობის საკითხი არც დიმ. ყიფიანს დაუსვამს, მაგრამ მან არსებითად ყველაფერი მოგვცა ამისათვის.

ზმნის ერთპირიან ფორმას აბსოლუტურს უწოდებენ, ორპირიანს (და სამპირიანს) – რელატიურს. ქართულში ფრაზის აგებულება ზმნაზეა დამოკიდებული; თუ ზმნა ერთპირიანია, სახელი, ვერბალი სუბიექტი, მუდამ სახელობით შია: იგი – დგება, დადგა, დამდგარა ... იგი – კვდება, მოკვდა, მომკვდარა
იგი – ძლიერდება, განძლიერდა, განძლიერებულა ...; ამისი ფორმულაა: სახელობითი + ზმნა...

თუ ზმნა ორპირიანია, მოსალოდნელია ორნაირი მდგომარეობა: 1. ორპირიან ზმნასთან დაკავშირებულ სახელები, ვერბალი სუბიექტი და ვერბალი ობიექტი, ბრუნვას არ იცვლიან, რადროშიაც არ გადავიყვანოთ ზმნა, ვერბალი სუბიექტი სახელობით შია, ვერბალი ობიექტი მიცემით ში: შვილი უკვდება დედას, შვილი მოუკვდა დედას, შვილი მოკვდომია დედას პირი უშრება ავადმყოფს, პირი გაუშრა ავადმყოფს, პირი გაშრობია ავადმყოფს.

¹აკად. ნ. მარამდე ამავე ნიადაგზე იხილავს ქართულ ზმნებს და მიუმართველსა და მიმართვითის ფორმებს არჩევს მეტის ზედმიწევნილობით კ. დოდაშვილი თავის წერილებში: „საგრამატიკო ესკიზი...“ („ივერია“, 1887, № 214, 215, 216, 217, 219, 220, 222) და „ახალი გზა-კვალი გრამატიკის კვლევა-ძიებისა“ („მოამბე“ 1894 წ. № 4, 6).

ასეთი ზმნიანი ფრაზის ფორმულაა სახელობითი + ზმნა + მიცემითი ...
 2. ო რ პ ი რ ი ა ნ ზ მ ნ ა ს თ ა ნ დაკავშირებული სახელები
 დროთა მიხედვით ბრუნვას იცვლიან: დროთა პირველს
 ჯგუფში (აწმყო, ნამყო უსრული, კონიუნქტივი პირველი, მყოფადი):
 ვერბალი სუბიექტი სახელობითშია, ვერბალი ობიექტი
 – მიცემითშია, ერთი იქნება თუ ორი: მონადირე კლავს ირემს ...
 მონადირე ართმევს მეზობელს თოფს ... დროთა მეორე ჯგუფში (ნამყო
 ძირითადი ანუ აორისტი, კონიუნქტივი მეორე) ვერბალი სუბი-
 ექტი მოთხრობითშია, ვერბალი ობიექტი კი – სა-
 ხელობითში, თუ ერთია, ხოლო თუ ორია, ერთი სახელობითშია,
 მეორე მიცემითში: მონადირემ მოკლა ირემი ... მონადირემ წაართვა
 მეზობელს თოფი ... დროთა მესამე ჯგუფში (ნამყო სრული, ნამყო
 წინარეწარსული, კონიუნქტივი მესამე) ვერბალი სუბიექტი
 ისევ სახელობითშია, ვერბალი ობიექტი მიცემითში
 (თუ ერთი იყო; თუ ორი, ერთი – მიცემითში დაისმის, მეორე –
 ნათესაობითში თანდებულითურთ და კარგავს მორფოლოგიურ
 კავშირს ზმნასთან): მონადირეს მოუკლავს ირემი მონადირეს
 წაურთმევია თოფი მეზობლისათვის ...

ასეთ ორპირიან ზმნათა შემცველი ფრაზებისათვის არ კმარა
 ერთი ფორმულა, საჭიროა სამი, დროთა თითოეული ჯგუფისათვის
 ცალკე. დროთა პირველი ჯგუფისათვის: სახელობითი (ვერბ
 სუბიექტი) + ზმნა + მიცემითი (ერთი ან ორი: ვერბ. ობიექტი). დროთა
 მეორე ჯგუფისათვის: მოთხრობითი (ვერბ. სუბ.) + ზმნა +
 სახელობითი (ვერბ. ობიექტი) [+ მიცემითი (მეორე ვერბ. ობიექტი)] ...
 დროთა მესამე ჯგუფისათვის: მიცემითი (ვერბ. ობიექტი) + ზმნა +
 სახელობითი (ვერბ. სუბიექტი) უკანასკნელი ტიპის ორპირიანი
 ზმნა (კლავს იგი მას) იწოდება გარდამავალად, ყველა სხვაგვარი
 (ორპირიანი თუ სამპირიანი) ზმნა – გარდაუვალად ითვლება.
 გარდაუვალია ყველა ზმნა, თუ მასთან დაკავშირებული სახელის
 თუ სახელების (ვერბალი სუბიექტის, ვერბალი ობიექტის) ბრუნვა
 დროთა სამსავე ჯგუფში უცვლელია; გარდაუვალი შეიძლება იყოს
 ერთპირიანი ზმნაც და ორპირიანიც. გარდამავალია ყოველი ზმნა,
 თუ მასთან დაკავშირებული სახელების (ვერბ. სუბიექტისა და ვერბ.
 ობიექტის) ბრუნვა იცვლება დროთა მეორე ჯგუფში: სახელდობრ,
 თუ ვერბალი სუბიექტი მოთხრობითში დაისმის და ვერბალი
 ობიექტი (ერთი მაინც) სახელობითში: – მან იგი (ან: მან – მას

იგი), აი ჩვეულებრივი სქემა გარდამავალი ზმნისა დროთა მეორე ჯგუფში: მან დაწერა იგი, მან დაუწერა მას იგი, მან წაართვა მას იგი, მან ააშენა იგი, მან დაანგრია იგი და სხვ¹.

რუსულმა (და არც სხვა ევროპულმა) ენამ არ იცის ამგვარი რამ: დროთა მიხედვით სახელთა ბრუნვები არ იცვლება; შეადარეთ ზემოთ მოყვანილ ფრაზებს რუსული ფრაზები: ОХОТНИК УБИВАЕТ ОЛЕНЯ, ОХОТНИК УБИЛ ОЛЕНЯ; ОХОТНИК, ОКАЗЫВАЕТСЯ, УБИЛ ОЛЕНЯ

ქართული ზმნის სირთულისა და თავისებურებათა მთავარი წყარო, ვიმეორებთ, პირის აღნიშვნიდან მომდინარეობს; ორპირიანი (და სამპირიანი) ზმნები რომ არა გვქონდეს, ზმნების პრობლემა სიმწვავეს დაკარგავდა. ამჟამად კი ქართული ზმნის სირთულე არის ის საფუძველი, რომელზედაც აღმოცენებულია ქართული ფრაზის შედგენილობისა და მექანიზმის თავისებურება: თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ი მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ა ი ძ ლ ე ვ ა თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ს ი ნ ტ ა ქ ს ს.

¹ მოთხრობითი ბრუნვა თანამედროვე სამწერლობო ქართულში ხშირად უმართებულად იხმარება: „მან დაპირდა, მან დაეხმარა, მან დაენიზლაჟა, მან შეეკამათა“ და სხვ. ბევრს შემთხვევაში ამ შეცდომას აგვაიცილებს ვერბალი ობიექტის კრიტერიუმში: თუ (ვერბალი) „ობიექტი სახელობითში არ დაისმის, ზმნა გარდამავალი არ არის“, ე.ი. მოთხრობითი არ შეიძლება ვიხმაროთ (პროფ. ა. შანიძე): შეეკამათა მას, დაენიზლაჟა მას, დაეხმარა მას – ობიექტი „მას“ არის, ვერბალი სუბიექტი სახელობითში უნდა დაისვას: შეეკამათა მას იგი (და არა „მან“), დაენიზლაჟა მას იგი, დაეხმარა მას იგი ...

მაგრამ ყოველთვის ეს ნიშანი ვერ გვშველის: ვერბალი ობიექტის ბრუნვაც შეიძლება აირიოს; ასე მაგალ. ზოგი უკვე ამბობს: მან დაპირდა ფული (ნაცვლად: იგი დაპირდა ფულს)... ამიტომ ახალი ქართულისათვის შეიძლებოდა ზმნის ფორმისთვის მიგვემართა: თ უ მ რ ა ე ლ ო ბ ი თ ი ს მ ე ს ა მ ე პ ი რ ი - ე ს ' ი თ ბ ო - ლ ო ვ დ ე ბ ა, ზ მ ნ ა გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ა, უ ნ დ ა ვ ი ხ მ ა რ ო თ მ ა ნ, თ უ - ე ნ ' ი თ ბ ო ლ ო ვ დ ე ბ ა, ზ მ ნ ა გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ი ა, უ ნ დ ა ვ ი ხ მ ა რ ო თ ი ს (ი გ ი) დ ა ა რ ა მ ა ნ: დაწერეს, მოკლეს, წაიკითხეს, წაართვეს მათ, – დაპირდნენ, დაეხმარნენ, დაენიზლაჟდნენ, შეეკამათნენ, – იგინი ... ეს მით უფრო საჭიროა, რომ არის რიგი გარდამავალ ზმნათა, რომლებთან ვერბალი ობიექტი არ იხმარება: იყვირა, ისკუპა, იტრიალა, იღრიალა, იწუხა ... (მან); ობიექტის მიხედვით აქ რისამე გარკვევა არ შეიძლება, მრავლობითის დაბოლოება კი აქაც დაგვეხმარება: იყვირეს, ისკუპეს, იტრიალეს, იღრიალეს ყველგან – ეს არის, მასასადამე, ყველასთან მან უნდა ვიხმაროთ: მან – იყვირა, ისკუპა, იტრიალა, იღრიალა, იწუხა, მათ – იყვირეს, ისკუპეს, იტრიალეს, იღრიალეს, იწუხეს ... და სხვა. ზოგი კუთხის მკვიდრნი (მაგალ. იმერლები) – ეს დაბოლოების ნაცვლად – ეს ს ხ მ ა რ ო ბ ე ნ: „იმგენმა დაწერენ, გააკეთენ, ააშენენ“, ხოლო გარდაუვალ ზმნებთან მან-ს ხ მ ა რ ო ბ ე ნ: მან მოვიდა, მოკვტა ... და სხვა. ჩვენი წესი მათ ვერას უშველის; წესები, საერთოდ, ასეთ შემთხვევაში უძლურია.

დაგვრჩა განუხილავი ზმნის ქცევა. ქართულში ყოველი ფეხის გადადგმაზე იხმარება ასეთი ფორმები: ვ-კლავ, ვ-ი-კლავ, ვ-უ-კლავ ... ვ-ხარშავ, ვ-ი-ხარშავ, ვ-უ-ხარშავ, ვ-ა-ხარშავ ... ვჭრი, ვ-ი-ჭრი, ვ-უ-ჭრი, ვ-ა-ჭრი. შევადაროთ: ვ-კლავ და ვ-ი-კლავ; ვ-კლავ ცხვარს და ვ-ი-კლავ ცხვარს, – განსხვავება ნათელია; პირველს ფრაზაში (ვკლავ ცხვარს) არა ჩანს ვისია ეს ცხვარი, ან ვისთვის კლავენ მას: ვკლავ ცხვარს – ჩემსას, შენსას, მისას (სხვისას) ჩემთვის, შენთვის თუ სხვისთვის ყოველი მათგანი შეიძლება ვიხმაროთ, რადგანაც არც ერთი არ არის ნაგულისხმები; ფრაზაში კი: „ვ-ი-კლავ მე ცხვარს“ სხვაგვარი მდგომარეობაა; ორში ერთი: ან ცხვარი ჩემია, „და ვ-ი-კლავ“ ნიშნავს „ჩემსას ვკლავ“, ან „ვიკლავ“ ნიშნავს „ჩემთვის ვკლავ“ (ცხვარი შეიძლება შენი ან მისი იყოს)... რუსულად რომ გადაგვეთარგმნა ქართული ფრაზა „ცხვარს ვიკლავ“, უნდა გვეთქვა: *режу овцу для себя* ან *режу свою овцу*...

ამ ფრაზის შინაარსი ამჟამად ჩვეულებრივ ერთს შესაძლებლობას-უფრო გულისხმობს: „ვიკლავ ცხვარს“ – „ვკლავ ჩემთვის“... მაგრამ შეიძლებოდა „ვიკლავ“-ზმნის შემდეგ ისეთი სახელი დაგვესვა, რომ ასეთი გაგება სრულიად შეუძლებელი ყოფილიყო: „ვიკლავ თავს“: ამ ფრაზას მხოლოდ ერთი შინაარსი შეიძლება ქონდეს: „ჩემსას (ამ შემთხვევაში – „თავს“ –) ვკლავ“ („ჩემთვის ვკლავ“ – აქ უაზრობა იქნებოდა)... ამგვარად, „ვ-ი-კლავ“-ზმნა კონტექსტის მიხედვით შეიძლება აღნიშნავდეს ან: 1. „ჩემსას ვკლავ“ ან 2. „ჩემთვის ვკლავ“¹. ასევე: „ვიჭრი – ვ-ი-ჭრი“: ვიჭრი პურს (= ჩემთვის ვჭრი), ვიჭრი ხელს (= ჩემსას ვიჭრი)... ეს შინაარსი ზმნისა შექმნა იმ „ი“-მ, რომელიც პირის ნიშანსა და ფუძეს შორის არის მოთავსებული: ვ-ი-კლავ, (ჩემსას ან ჩემთვის), ი-კლავ (შენსას ან შენთვის); ი-კლავ-ს (თავისას ან თავისთვის)... ვ-ი-კლავთ, ი-კლავთ, ი-კლავენ ...

¹ნაშუა ძირითადში გარჩეულია პრევერბით: „მო-ვ-ი-კალი თავი“, მაგრამ „და-ვ-ი-კალი ცხვარი“, ანდა: „გა-ვ-ი-ჭერი ხელი“, „მო-ვ-ი-ჭერი პური“...

ისტორიულად პირველი შინაარსია უპირატესი: „სათავისობა“ აქიდან უნდა იყოს განვითარებული, ე.ი. თავდაპირველად „ვიკლავ“ ნიშნავდა მხოლოდ „ჩემსას ვკლავ“ და გულისხმობდა „თავს“, სხვა შემთხვევაში საკუთარი სხეულის ნაწილსა; მაგალ. „ვიჭრი“ ნიშნავდა ჩემი სხეულის ნაწილს ვჭრი: ხელს, ფეხს ვიჭრი... მხოლოდ შემდეგ გაფართოვდა მისი შინაარსი: ჩემსას – ჩემთვის...

ამ „ი“-ს ადგილას რომ „უ“-ნი დაისვას, ზმნა ახალ, განსხვავებულ მნიშვნელობას მიიღებს: ვ-უ-კლავ მე (მეზობელს ცხვარს...); აქაც ორნაირი გაგებაა შესაძლებელი: ან ცხვარი მეზობლისაა და მე მას ვკლავ, ანდა: ცხვარს მეზობლისთვის ვკლავ, შეიძლება იგი ჩემი იყოს ან შენი; ამ ფრაზაში უპირატესობა მეორე გაგებას უნდა მიენიჭოს, ჩვეულებრივ: მეზობელს ცხვარს ვუკლავ – მეზობლისათვის ვკლავ მაგრამ, ასეთი გაგება სრულებით შეუძლებელი იქნება ფრაზაში: გულს ვუკლავ (მშობლებს ჩემი სიზარმაცით); ეს შეიძლება მხოლოდ ერთ რასმე ნიშნავდეს: მშობლების გულს ვკლავ ... ასევე: სულს ვუწუხებ, ანდა: წიგნს ვუკარგავ ამხანაგს (= ვკარგავ ამხანაგის წიგნს)¹

ვ-ა-კლავ ცხვარს ჭირკს, ვ-ა- წერ დაფაზე მაგალითს ამ ზმნებში „ა“-სთან არის დაკავშირებული სხვაგვარი შინაარსი: ვ-ა-წერ – რაღაცაზე ვწერ რაღაცას, ვ-ა-კლავ – რაღაცაზე ვკლავ რაღაცას თუ ვიღაცას ... ასევე ზმნებში: და-ა-სხა, და-ა-ფურთხა, და-ა-კრა ...

ამ საილუსტრაციო მაგალითების განხილვიდან ჩანს, რომ ქართულ ზმნაში ფუძის წინ შეიძლება ჩაერთოს ხმოვნები (ი, უ, ა), რომელნიც აღნიშნავენ სხვადასხვაგვარ მიმართებას ზმნის სუბიექტსა და ობიექტს ან თვით ობიექტებს შორის. ქართული ზმნის ეს სიტყვაწარმოებითი კატეგორია იწოდება ქცევად. ი, უ, ა – ხმოვნები ქცევის მაჩვენებელი ხმოვნებია. ი-ით აღნიშნულ ქცევას სათვისოს უწოდებენ, უ-თი აღნიშნულს – სასხვისოს, ხოლო ა-თი აღნიშნულს – საზედაოს² ... აქვე დავძენთ: 1. ი-ფუძის წინ ყოველთვის ქცევის ნიშანი არ არის, არამედ ვნებითობის მაჩვენებელიც შეიძლება იყოს, მაგალ.: იკვლის, იწერება, იხარშება... 2. ი- შეიძლება ვნებითობის მაჩვენებელი არ იყოს, ქცევის ნიშანი იყოს, მაგრამ არ ქონდეს სათავისო შინაარსი; მაგალ. და-ი-წყო, ა-ი-ლო ... აგრეთვე იყოს -უ-, მაგრამ არ ჩანდეს „სასხვისო“

¹ უ-ს პირველადი შინაარსი ასეთი უნდა ყოფილიყო: ვ-უ-კარგავ – მისას ვკარგავ; ვ-უ-კლავ – მისას ვკლავ ...

² არას ვამბობთ აქ ე.წ. საარვისო ქცევის შესახებ: სხვა ქცევებს იგი უპირისპირდება იმით, რომ ქცევის შინაარსი არა აქვს. ე.წ. სათანაო ჩვენ ქცევად არ მიგვაჩნია: ქცევას სიტყვაწარმოებითი (და არა ფორმაცვალეობითი) კატეგორიაა; ამიტომაც ყოველ ქცევას თავისი მწარმოებელი ელემენტი უნდა ქონდეს; „სათანაო ქცევას“ კი ეს არ გააჩნია.

მოქმედება (მაგ, უყვარს, უყვირს, უჩანს...); განსაკუთრებით ეს ითქმის საზედაო ქცევის -ა-ს შესახებ; საზედაობა მრავალ შემთხვევაში არ ჩანს, მაგალ.: მი-ა-რთვა, მი-ა-წოდა, მი-ა-ყენა მან იგი მას უადგილობის გამო ვერ შევჩერდებით ასეთ მოვლენებზე; უყურადღებოდ ვტოვებთ იმ დიდად საინტერესო ფაქტებსაც, რომელნიც ახასიათებენ სათავისოსა და სასხვისო ქცევის ურთიერთობას, როცა ვერბალ ობიექტად მე ან შენ არის (იგი - უ-კლავს მას მას, გ-ი-კლავს შენ მას, მ-ი-კლავს მე მას...): სათანადო ლიტერატურაში ეს ფაქტები განხილულია, მათი ახსნა კი აქ უადგილო იქნებოდა. ჩვენი მიზნისათვის საკმარისია იმის აღნიშვნაც, რომ ქართულ ზმნას აქვს კატეგორია ქცევისა და მისი ეს თავისებურებაც (თუმც ს ი ტ ყ ვ ა წ ა რ მ ო ე ბ ი თ ი) ისევ სირთულეს ქმნის და ქართულ ზმნაში გარკვევას აძნელებს.

ევროპულ ენებთან შედარებით ე.წ. კ ა უ ზ ა ტ ი ვ ი ქართული ზმნის თავისებურებების ახალ მომენტს ქმნის¹ კაუზატიურად იწოდება ის ს ი ტ ყ ვ ა წ ა რ მ ო ე ბ ი თ ი ფორმები, რომლებიც ქართულს გრამატიკებში მეთვრამეტე საუკუნიდან „სხმით-გარდასვლითის“ (და „კვლავსხმითგარდასვლითის“) სახელითაა ცნობილი; ამის მაგალითია: წერა - აწერინა², ხატა - ახატვინა, ადგინა - ადგენინა, აშენა - აშენებინა ... რუსულში (ან სხვა ევროპულ ენაზე) ეს ფორმები მთელი ფრაზით თუ გადმოიცემა: აწერინა - заставил писать, ახატვინა - заставил рисовать, აშენებინა - заставил строить ... ქართულში კაუზატივებს შეუძლიათ სათავისო და სასხვისო ქცევა აწარმოონ, - სათავისო იშვიათად, სასხვისო - ჩვეულებრივ: გააყრევინა - გაიყრევინა (= თავისი გააყრევინა: მაგალ. მტვერი გაიყრევინა...), მოაჭედვინა - მოუჭედვინა = მოაჭედვინა მას იგი მისთვის (სხვისთვის).

ზმნაში ორისა და სამი პირის აღნიშვნა, ქცევათა და კაუზატივების წარმოება - თითოეული ცალკე და ყველა ერთად ქმნის ფორმათა იმ ხლართს, რომელიც ქართული ზმნის დამახასიათებელია და მის სიძნელეს განსაზღვრავს. უკანასკნელ ორს,

¹ კაუზატიური ფორმები ინდო-ევროპულ ენებში ძველ-ინდურს ქონდა.
² ქართულს გრამატიკებში აწარმოებენ „კვლავსხმითგარდასვლით“ -საც: აწერინებინა, აშენებინებინა, ახატვინებინა: ხელოვნური წარმოებაა.

როგორც სიტყვაწარმოებით სკატეგორიას, ჩვენ გაკვრით შევეხეთ, პირის საკითხი კი უფრო დაწვრილებით (თუმცა არა სრულად!) განვიხილეთ; ეს გასაგებიცაა: ქართული ფრაზის აგებულების თავისებურებისათვის ორპირიანობა-სამპირიანობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს¹. რა სახეს იღებს ასეთ პირობებში ქართული ენის სინტაქსი – ამის შესახებ ცალკე მოგვიხდება საუბარი.

¹ვისაც მოესურვება ამ წერილში დასმულ საკითხებთან გაცნობა, მივუთითებ შემდეგს ლიტერატურაზე: 1. ნ. მარის „ძირითადი ტაბულები ძველი ქართული გრამატიკისა ...“ პტრბ.1908 წ. (რუსულ.); 2. მისივე: ძველი-სამწერლობო ქართულის გრამატიკა, – ლენინგრ. 1925წ. (რუს.); 3. პროფ. ა. შანიძე: სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულში, ტფილ. 1920. აქ სხვა პირთა შესახებაც უხვად არის მოწოდებული ცნობები; ოღონდ უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი არ არჩევს ზმნის სუბიექტ-ობიექტს შესიტყვების სუბიექტ-ობიექტისაგან, და ვერბალ სუბიექტ-ობიექტს ქვემდებარესა და დამატებას უწოდებს, რაც შეცთომაა. იმავე შეცთომას აქვს ადგილი ჩემს წერილში „პირის აღნიშვნა ქართულს ზმნაში“ (საქართ. განათლების მუშაკი, 1926, №14); ეს შეცთომა თავიდან აცილებულია ჩვენს ნარკვევში: „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში I: ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძვ. ქართულში“ ტფ. 1928. – ქცევათა და კაუზატივების შესახებ იხ. ა. შანიძე: „ქართული ზმნის საქცევი“ (ტფილ. უნივერს. მოამბე, ტ. VI).

შენიშვნები სინტაქსის შესახებ

ამ წერილში ჩვენი მსჯელობის საგანი უნდა ყოფილიყო ქართული სინტაქსის თავისებურებანი, მაგრამ აუცილებელი ხდება წინასწარ გავერკვეთ საერთოდ სინტაქსის ძირითად საკითხებში ზოგადად მაინც. წინააღმდეგ შემთხვევაში ქართული სინტაქსის თავისებურებათა შესახებ მსჯელობა შეიძლება დარჩეს სრულიად გაუგებარი.

რა არის სინტაქსი? ჩვენი სკოლის მასწავლებელს რომ შეეკითხოთ, მას უწინარეს ყოვლისა წინადადება მოაგონდება: სინტაქსი ხომ წინადადებას ეხება, მარტივსა, რთულს თუ შეერთებულს; ის ხომ გვასწავლის, რა არის ქვემდებარე, შემასმენელი, დამატება, განსაზღვრება, გარემოება...აი სინტაქსის საკითხები, მის პრობლემათა არე გარკვეულს წრეებში გავრცელებული შეხედულების მიხედვით.

განათლებული ადამიანი, რომელსაც გრამატიკულ სინამდვილესთან უშუალო კავშირი არა აქვს, სინტაქსში სხვა რასმე გულისხმობს; სინტაქსი მისთვის ისეთი დისციპლინაა, რომელიც სწავლობს მეტყველების ფორმებს კი არა, არამედ შინაარსეულ მომენტებს; ეს არის თ ი თ ქ მ ი ს იგივე, რაც მოძღვრება სტილის შესახებ, ყოველ შემთხვევაში, რაღაც მჭიდროდ დაკავშირებული ამ უკანასკნელთან.

სინტაქსის ისტორიაში ჩვენ ვიპოვით ისეთ ფაქტებს, რომელნიც გასაგებად გახდიან, თუ რატომ და როგორ შეიძლება გაჩენილიყო ასეთი შეხედულებები, მაგრამ არც ისტორია, არც თანამედროვე ვითარება სინტაქსისა არ გვაძლევს საბუთს აქ წარმოდგენილი შეხედულებანი ერთადერთ შეხედულებად მივიჩნიოთ. მეორის შესახებ ლაპარაკიც არ შეიძლება; პირველიც კი მხოლოდ ერთ-ერთი შეხედულებაა, თუმცა საკმაოდ გავრცელებული. არსებობს სხვა შეხედულებაც, არა ნაკლებ გავრცელებული, შეუდარებელი უფრო დასაბუთებული.

ერთის სიტყვით, სინტაქსის გაგებაში ერთგვარობას ვერა ვპოვებთ, ადგილი აქვს სხვადასხვა მიმართულებას. ცნობილი

* „ახალ სკოლისაკენ“, №11-12, 1929 წ., გვ. 73-91.

ინგლისელი ლოგიკოსი ჯ.ს. მილითაის შესანიშნავ კურსს ლოგიკისას იწყებს სიტყვებით: „ლოგიკის ავტორები ძალზე ცილდებიან ერთუროს, როგორც ლოგიკის განსაზღვრებაში, ისე მისი დეტალების დალაგებაში; ეს იმ თავითვე იყო მოსალოდნელი ისეთ საგანში, სადაც მწერლები ერთი და იმავე სიტყვებით აღნიშნავენ სხვადასხვაგვარ ცნებებს“ (ხაზი ჩვენია ა.ჩ.). ეს სიტყვები ზედგამოჭრილი იქნებოდა სინტაქსზედაც, გრამატიკოსები რომ ისევე, როგორც ლოგიკოსები, შეგნებულად მიყვებოდნენ ამა თუ იმ მიმართულების გზას, – რასაც ხშირად არა აქვს ადგილი. რა არის სინტაქსის საგანი? რა თვალსაზრისით შეისწავლის იგი ამ საგანს? რა მეთოდია აუცილებელი ამ თვალსაზრისით გარკვეული საგნის შესასწავლად? რა მიმართებაში იმყოფება ასე თუ ისე გაგებული სინტაქსი სხვა საენათმეცნიერო დისციპლინებთან (ფონეტიკასთან, მორფოლოგიასთან, სემასიოლოგიასთან?) – ეს ძირითადი საკითხები ხშირად არა თუ უპასუხოდ არის დატოვებული, არამედ მათი დასმის საჭიროებასაც კი არ გრძნობენ. და განა გასაკვირია, თუ სინტაქსურ ძიებას აკლია თანამიმდევრობა და მასში არეულია ის, რისი არევაც დაუშვებელია?! განა ბუნებრივი არ არის, თუ სინტაქსი ყველაზე მოუწყობელი უბანია ენათმეცნიერებაში და მის შესახებ არც თუ იშვიათად გაიგონებთ მწარე სიტყვებს, სამწუხაროდ მართებულს?! განსაკუთრებით ეს სასკოლო სახელმძღვანელოებს ეხება, რომელთა მართალი დახასიათება მოისმის ენათმეცნიერ ბუნდეს სიტყვებში: „ახლანდელი სინტაქსი არც თუ ლოგიკაა, არც ფსიქოლოგიაა, არც სემასიოლოგია; ეს არის რაღაც მეტად რთული, უპრინციპო, უსისტემო და უთავბოლო“ (Основы синтаксиса русск. яз. 1913; ხაზი ჩვენია – ა.ჩ.). ასეთი მდგომარეობა შემთხვევით არ შექმნილა; ეს გამოიწვია სათანადო სინამდვილის (სინტაქსის საგნის) სირთულემ¹ და მასთან დაკავშირებით ენათმეცნიერული

¹ სირთულის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ის მკიდროკავშირი, რომელიც მეტყველებასა და აზროვნებას შორის არსებობს და რომლის წყალობით მეტყველებითი და აზროვნებითი მომენტების გათიშვა (ენისა და აზრის შესწავლისას) უდიდესი სიძნელისა აღმოჩნდა; ამ ნიადაგზე წარმოიშვა – ლოგიკაში შეტანა ისეთი რისაზე, რაც გრამატიკას განეკუთვნება და გრამატიკაში, პირიქით, ისეთი რისაზე, რაც ლოგიკაში უნდა იყოს, ე.ი. წარმოიშვა „ლოგიკის გრამატიკაცია“ და „გრამატიკის ლოგიკაცია“ (ამის შესახებ მსურველს შეუძლია ზოგიერთი ცნობები მოიპოოს ჩვენს ნარკვევში: „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში, I: ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში“, ტფილ. 1928, თავი პირველი).

აზრის ისტორიამ.

და ზოგიერთი ცნობები ამ ისტორიიდან საუკეთესო შესავალი იქნება სინტაქსის თანამედროვე მდგომარეობის გასათვალისწინებლად. როგორც ცნობილია, ძველ კულტურულ ხალხთაგან დამოუკიდებლად მხოლოდ ორმა ჩამოაყალიბა და განავითარა გრამატიკა: ესენი არიან ინდოელები და ბერძნები. ევროპულ ენათა თანამედროვე გრამატიკები დამყარებულია ბერძნულ გრამატიკულ სისტემაზე ისე, როგორც ეს არის წარმოდგენილი დიონისე თრაქიელის „გრამატიკულს ხელოვნებაში“ („ტექნე გრამმატიკე“-ში) მეორე საუკუნ. ქრ. წინ; ეს პირველი გრამატიკა შეიცავს ელემენტარ მოძღვრებას ბგერათა („ასოთა“, როგორც მაშინ იტყოდნენ) შესახებ და საკმაოდ ვრცელ ანალიზს სიტყვის ფორმათა ცვალებისა და ფუძეთა წარმოებისა (ე.წ. მორფოლოგიას აწინდელის გაგებით). სინტაქსი არსადა ჩანს: მან სამი-ოთხი საუკუნე დაიგვიანა. სინტაქსის მამამთავრად ითვლება აპოლონიოს დისკოლო („მძიმე აპოლონი“), რომლის მოღვაწეობა განეკუთვნება მეორე საუკუნეს ქრ. შემდეგ. მორფოლოგია დიონისესი და სინტაქსი აპოლონიოსისა (მცირედის ცვლილებებით) საუკუნეთა განმავლობაში მისაბაძი მაგალითი და ერთადერთი სახელმძღვანელო იყო ჯერ რომაელთა ხელში და მთელი აწინდელი დასავლეთი ევროპისათვის საშვალო საუკუნეთა განმავლობაში.

ჩვენი საკითხის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საგულისხმოა შემდეგი ფაქტი: დიონისეს „გრამატიკულს ხელოვნება“-ში სინტაქსს ადგილი არა აქვს, მაგრამ წინადადების შესახებ ლაპარაკი კი არის (რა სახით, ახლავე ვნახავთ), – აპოლონიოსმა სინტაქსი შექმნა, მაგრამ წინადადების შესახებ მის სინტაქსში არაფერი ისმის. უწინადადებო სინტაქსი (აპოლონიოსი), უსინტაქსოდ წინადადება (დიონისე) – აი ორიგინალური მდგომარეობა, რომელიც ყოველ შემთხვევაში ახლა გავრცელებულ შეხედულებას სრულებით არ ეგუება. შეცთობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ დიონისე იხილავს წინადადებასა და მის ნაწილებს – ქვემდებარეს, შემასმენელს, დამატებას, განსაზღვრებას და სხ., ასეთი რამ მას არ მოეპოვება, თუმცა იგი წინადადების განსაზღვრებასაც იძლევა და მის ნაწილებსაც აგვიწერს.

რა არის წინადადება? „წინადადება (ლოგოსი) არის სიტყვათა შეერთება, რომელიც დამთავრებულ აზრს წარმოგვიდგენს“

წინადადების ნაწილებია: სახელი, ზმნა, მიმღეობა, ნაწევარი, ნაცვალსახელი, წინდებული, ზმნისართი, კავშირი (სულ რვა). აქიდან ცხადად ჩანს, რომ დიონისეს წინადადების ნაწილები იგივეა, რაც ჩვენი „მეტყველების ნაწილები“ ახლანდელი ტერმინებით რომ ვთქვათ, დიონისე აწარმოებს მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციას; წინადადება მას ჰქირდება მხოლოდ როგორც ამოსავალი წერტილი: არის ფრაზა, აზრის გამომხატველი, არის სიტყვათა შენაერთი და უკანასკნელში ჩვენა გვაქვს სხვადასხვაგვარი სიტყვა: სახელი, ზმნა, ნაცვალსახელი ...¹

აპოლონიოს დისკოლომ პირველმა მოხაზა სინტაქსის არე და ნათლად აღნიშნა ის საკითხები, რომელნიც სინტაქსს განეკუთვნებიან. აპოლონიოსი ასევე სვამს საკითხს: რატომ არის სიტყვათა ერთი შენაერთი (ერთი შესიტყვება) სწორი და რატომ მეორე არასწორი? რატომ არ შეიძლება, მაგალ., „ბავში თამაშობენ“ და უნდა „ბავში თამაშობს“. პასუხი იყო: იმიტომ რომ, „თამაშობს“ და „ბავში“ ერთმანეთს შეეფერება: სახელიც მესამე პირია და ზმნაც, სახელიც მხოლოდობით რიცხვშია და ზმნაც. პირველ შემთხვევაში კი, – „ბავში თამაშობენ“ – ასეთ რასმე აღგილი არა აქვს: „ბავში“ მხოლოდობითშია, „თამაშობენ“ – მრავლობითში ზოგადად: შესიტყვების სისწორისა თუ უსწორობის საფუძველი იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი სიტყვა, რომელსაც გააჩნია სქესი, ბრუნვა, რიცხვი, პირი, შეიძლება შევხამოთ შესაფერი სქესის, ბრუნვის, რიცხვის, პირის მქონე სიტყვასთან. აპოლონიოსის ამ დებულებიდან ჩანს, რომ იგი უმთავრესად სიტყვათა შეთანხმებას აქცევს ყურადღებას. მართვა და შეთანხმება არ არის გარჩეული, მაგრამ დადგენილია კარდინალური მნიშვნელობის ფაქტი, სახელდობრ, რომ არსებობს გარკვეული დამოკიდებულება სიტყვათა შორის. ამგვარად, აპოლონიოს დისკოლომ დასვა და გადაწყვიტა სინტაქსის ძირითადი საკითხი. აღვილი გასაგებია, რად

¹ ამის აღნიშვნა საჭიროდ ვცანით, სხვათა შორის, ერთი მოსაზრების გამოც: სულ ბოლო ხანებამდე ჩვენს სასკოლო გრამატიკებში იხმარებოდა ტერმინი „სიტყვის ნაწილი“ ნაცვლად ტერმინისა – „მეტყველების ნაწილი“. რატომ უნდა დაერქმიათ სახელისა გინდ ზმნისათვის „სიტყვის ნაწილი“: ისინი ხომ მთელი სიტყვებია და არა ნაწილი სიტყვისა?! ეს აღვილი გასაგები იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ გამოთქმა „სიტყვის ნაწილი“ „სიტყვა“ ნახმარია არა ახლანდელი, არამედ ძველი მნიშვნელობით: „სიტყვა“ = „თქმა“, „მეტყველება“ და გამოყენებელია

ეწოდა გრამატიკის ამ დარგს „სინტაქსი“. სინტაქსი (სუნტაქსის) ბერძნული სიტყვაა, მისი ლათინური თარგმანია კონსტრუქცია (კონსტრუქციო) და ერთიცა და მეორეც ნიშნავს: „შეერთება“, „შენება“, „აგებულება“, „აგება“ (ორი ან მეტი სიტყვისაგან სიტყვათა შენაერთისა, შესიტყვების).

სინტაქსის საგანია სიტყვათა შენაერთი, შესიტყვება. ცხადია, რომ ერთი სიტყვის სინტაქსი შეუძლებელია. სიტყვათა შენაერთში მთავარ როლს ასრულებს სახელი და ზმნა; სხვა სიტყვები ამათ ეკედლება. აპოლონიოსმა განიხილა შეხამება ნაწევარისა სახელთან, ნაცვალსახელისა ზმნასთან, წინდებულისა სახელებთან; არ განუხილავს (ყოველ შემთხვევაში ჩვენ დრომდე არ მოუღწევია) სახელისა და ზმნის შეხამება, მათი სინტაქსი.

აპოლონიოსი არ აფასებს სიტყვებს იმ როლის მიხედვით, რომელსაც ისინი ასრულებენ შესიტყვებაში, არც ის პროცესები აქვს გარჩეული, რომელნიც შესიტყვებას ქმნიან, – მართვა და შეთანხმება, – მაგრამ ისიც, რაც მან დაუტოვა შემდეგ საუკუნეებს, უდიდესი მნიშვნელობისაა: სინტაქსის კონსტიტუცია დაწერილია, ნაჩვენებია, რა უნდა შეისწავლოს მან, რა საფუძვლზე უნდა წარმოებდეს ეს შესწავლა.

თუ სადმე ტერმინი შეეფერება ცნებას, ტერმინი „სინტაქსი“ ზედგამოჭრილია იმისათვის, რასაც აპოლონიოსი სინტაქსს უწოდებს.

აპოლონიოსის სინტაქსი უცვლელად შეინახეს საშვალო საუკუნეებმა: მათ განასხვავეს მხოლოდ მართვა და შეთანხმება, სინტაქსური ურთიერთობის ეს ორი სახე. წინადადება, როგორც სინტაქსის საგანი, ქვემდებარე, შემასმენელი და სხვ., როგორც წინადადების ნაწილები ამ ხნის განმავლობაში არსადა ჩანს სინტაქსში. ეს ცნებები სინტაქსში ჩნდება მეცხრამეტე საუკუნეში. ამ ცნებათა გადმონერგვისათვის ნიადაგს ამზადებენ თანდათანობით

დიონისეს „ლოგოს“-ის შესატყვისად, სხვანაირად რომ ეთქვათ, „სიტყვა“ ნახშირია „წინადადების“ მნიშვნელობით. ასეა ნახშიარი იგი ანტონ პირველის გრამატიკაშიც. ამისდა მიხედვით „სიტყვის ნაწილი“ ნიშნავს წინადადების ნაწილს“ – დიონისეს ზემოხსენებული გაგებით. და როცა მეოცე საუკუნის რომელიმე ქართველი გრამატიკოსი ამბობს: „სიტყვის ნაწილებია: სახელი, ზმნა, ნაცვალსახელი...“ არც ჩვენ და, რაც უფრო საინტერესოა, არც თვით ის ოდნავადაც არ ამჩნევს, რომ ეს არის განმეორება ორი ათას ასი წლით ადრე გამოთქმული დებულებისა.

მეჩვიდმეტე საუკუნიდან: ე.წ. რაციონალური გრამატიკა, შემდეგ ქრ. ვოლფი (მეთვრამეტე საუკ.), გოტ. ჰერმანი და რომანტიკოსები (ფრ. შლეგელი და სხვ.), – მეცხრ. საუკ. – , ხოლო ამ ცნებებს ამკვიდრებს სინტაქსში კარლ ბეკერი ...¹

ჩვენ ხაზგასმით აღვნიშნეთ, რომ ხსენებული ცნებები არ იყო სინტაქსში. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს ცნებები (წინადადება, ქვემდებარე, შემასმენელი) შეიქმნა სინტაქსში მეცხრამეტე საუკუნეში², მანამდე კი არ არსებობდა. არაფერი ამის მსგავსი: ეს ლოგიკის ცნებებია წარმოშობით; ლოგიკაში ეს ცნებები ძველთაგანვე იხმარებოდა; წინადადება („ლოგოსი“, იმავე დროს მსჯელობასაც აღნიშნავს), ქვემდებარე (დუბოკეიმენონი), შემასმენელი (კათეგორუმენონ) უკვე ნახმარი აქვს ლოგიკის მამამთავარს არისტოტელეს (მეოთხე საუკუნეში ქრ, წინ); ასე რომ, ეს ტერმინები უფრო ძველია, ვინემ თვით გრამატიკა: ისინი ორი საუკუნით წინ უსწრებენ დიონისეს გრამატიკას. მეხუთე საუკუნეში ქრ. შემდეგ ბოეთიუსმა ლათინურად თარგმნა ბერძნული ტერმინები: დუბოკეიმენონ – სუბიექტ'ად (ქართ. ქვემდებარე), კათეგორუმენონ – პრედიკატ'ად (ქართ. შემასმენელი); საბოლოოდ ლოგიკაში ეს ლათინური ტერმინები დამკვიდრდა მეთვრამეტე საუკუნეში ქრ. ვოლფის წყალობით.

ამრიგად, სინტაქსს არ ქონდა ეს ტერმინები, ისინი მან ლოგიკიდან ისესხა. ლოგიკის ამ ტერმინებისა (და ცნებების) დასახელებას გრამატიკაში წინ უძღოდა თავისებური გაგება იმ ურთიერთობისა, რომელიც მეტყველებასა და აზროვნებას შორის არსებობს: მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში ე.წ. რომანტიკოსებმა წამოაყენეს დებულება აზროვნებისა და მეტყველების ორგანული ერთობის შესახებ და ამ ნიადაგზე წინადადება გამოცხადებულ იქნა აზრის განხორციელებად, აზრის ნაწილებსა და წინადადების ნაწილებს შორის დასვეს იგივეობის ნიშანი. ამასთან დაკავშირებით გაჩნდა გრამატიკაში წინადადების ის ცნობილი განსაზღვრება, რომლის პოპულარობას მისივე უკუღმართობა თუ შეედრება და რომელიც გვეუბნება: „აზრი, გამოთქმული ზეპირად ან წერით, არის

¹ კ. ბეკერის „ენის ორგანიზმი“ გამოვიდა 1826 წელს, ხოლო მისი გერმანული გრამატიკის სახელმძღვანელო, რომელმაც განსაკუთრებული როლი ითამაშა ლოგიკისტური სინტაქსის გავრცელების საქმეში, გამოცემულია 1837 წ.

² ასეთი განსაზღვრების დაფასება იხ. ქვემოთ.

წინადადება!

ამ ისტორიული ექსკურსის მიზანი იყო დაენახვებინა, რომ გავრცელებული შეხედულება სინტაქსის საგნისა და ცნების შესახებ წარმოიშვა საკმარის თავისებურ პირობებში ახლო წარსულში (მეცხრამეტე საუკუნეში). ამავე საუკუნემ დაგვიტოვა ორი სხვა არსებითად განსხვავებული გაგება სინტაქსისა. მეოცე საუკუნეს ახალი შეხედულება არ მოუცია.

ასე რომ, თუ თანამედროვე მდგომარეობას სისტემატურად მიმოვიხილავთ, ჩვენ წინ სინტაქსის სამი განსაზღვრება დადგება: 1. სინტაქსი არის მოძღვრება სიტყვის კლასებისა და სიტყვის ფორმების მნიშვნელობის შესახებ; 2. სინტაქსი არის მოძღვრება წინადადების შესახებ; 3. სინტაქსი არის მოძღვრება შესიტყვების ფორმისა და მნიშვნელობის შესახებ¹. წინადადება, როგორც ერთ-ერთი სახე შესიტყვებისა, უკანასკნელ მიმართულებასაც აქვს ჩვეულებრივ სინტაქსის საგნად მიჩნეული; ამდენადვე უკანასკნელი ორი შეხედულება ერთმანეთს ნაწილობრივ ფარავს სინტაქსის საგნის გაგებაში (ოღონდ მეორე უფრო ვიწროა). რაც შეეხება პირველს, იგი არსებითად უპირისპირდება ორს უკანასკნელს.

შეხედულება, რომ სინტაქსი შეისწავლის სიტყვათა კლასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობას, წამოაყენა სლავური ენების მკვლევარმა მიკლოშიჩმა; მისი „სლავური ენების შედარებითი გრამატიკის“ მეოთხე ტომის – „სინტაქსი“-ს (1872 წ.) პირველსავე თავში ნათქვამია: „გრამატიკის ის ნაწილი, რომელმაც უნდა განიხილოს სიტყვათა კლასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობა, არის სინტაქსი. სინტაქსი ამისდა მიხედვით განიყოფება ორ ნაწილად, რომელთაგანაც პირველის საგანია სიტყვათა კლასების, მეორისა კი – სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობა“. სიტყვათა კლასებში

¹ ასეთი განსაზღვრების დაფასება იხ. ქვემოთ.

² საკმარის ხშირად სინტაქსში განიხილავენ ფორმათა მნიშვნელობასაც და წინადადებასაც; ასეთი სინტაქსი სრულებით არ ასაბუთებს, რატომ სწავლობს ის სწორედ ამ საგნებს და ამ თვალსაზრისით. რამდენადაც ასეთ შემთხვევაში დასაბუთებულ შეხედულებასთან არა გვაქვს საქმე, ცალკე მიმდინარეობად მისი გამოყოფა და დაფასება ზედმეტად ვცანით – არას ვამბობთ, აგრეთვე უკანასკნელ წლებში თანამედროვე ფილოსოფიის (კერძოდ, ედმ. ჰუსერლის) ზეგავლენით წამოწყებულ ორიგინალურ ცდაზე (პორციგისა, 1925 წ.), რომ სინტაქსი მიჩნეულ იქნეს მოძღვრებად მნიშვნელობათა შესახებ, – ამ სიტყვის სრულიად თავისებური გაგებით: ეს შეხედულება ჯერ საპროგრამო მსჯელობის ფარგლებს არ გასცილებია.

მიკლოშიჩი გულისხმობს მეტყველების ნაწილებს და სინტაქსის პირველს ნაწილში იხილავს: 1. არსობით სახელს; 2. ზედსართავს – მის სქესსა და რიცხვს; 3. რიცხვით სახელს; 4. ნაცვალსახელს; 5. ზმნისართს; 6. კავშირსა და 7. ზმნას – მნიშვნელობის მიხედვით, რა თქმა უნდა! მეორე ნაწილი მოგვითხრობს სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობათა შესახებ; ეს ფორმებია: სახელთა ბრუნვები; პირი, რიცხვი, ღრო და კილო ზმნათა. ამათ მნიშვნელობათა ანალიზს უნდება მეორე ნაწილი. გაკვრით, ამა თუ იმ მნიშვნელობასთან დაკავშირებით მიკლოშიჩი შენიშნავს, მაგალ.: ეს არის სუბიექტი, რომელსაც ლოგიკის [იმავე] ცნებისაგან განსხვავებით გრამატიკული შეიძლება ვუწოდოთ; ასევე – პრედიკატს, რამდენადაც ზმნა პრედიკატს გამოხატავს, ეწოდება გრამატიკული პრედიკატი. მაგრამ ეს ცნებები, ისევე როგორც წინადადება-ცნება (მაგალ., უსუბიექტო წინადადებათა შესახებ მსჯელობისას), ამოტივტივდებიან აქა-იქ იმდენად, რამდენადაც მნიშვნელობათა ანალიზისას მკვლევარი გვერდს ვერ აუხვევს ამ ტერმინებს – და მხოლოდ!

ვერვინ უარყოფს, რომ მიკლოშიჩის შეხედულებას ერთნაირი თანამიმდევრობა და შინაგანი მთლიანობა ახასიათებს: ფონეტიკა – ბგერებს შეისწავლის, ცალკე სიტყვათა შედგენილობასა და ფორმებს მორფოლოგია არკვევს, იმავე ცალკე სიტყვათა მნიშვნელობათ სინტაქსი იძიებს. სინტაქსი მორფოლოგიისაგან საგნის მიხედვით კი არ განირჩევა, არამედ მხოლოდ თვალსაზრისით; საგანი ორივესათვის ერთია – ცალკე სიტყვა; მის ფორმას მორფოლოგია სწავლობს, მნიშვნელობას – სინტაქსი.

კითხვა იბადება: რაღა უნდა აკეთოს სემასიოლოგიამ, რომელიც გასული საუკუნის მეორმოცე წლებიდან (1839 წ. რაიზიგის მიერ) ცალკე საენათმეცნიერო დისციპლინად იქნა გამოყოფილი და მნიშვნელობათა კვლევა დაესახა მიზნად? რა მიმართებაში იმყოფება სემასიოლოგია სინტაქსთან, რომელიც აგრეთვე მნიშვნელობას სწავლობს? ამ კითხვაზე პასუხი არ ჩანს. გარკვეული პასუხი კი აუცილებელია, თუ გვინდა ნათელი იყოს სხვადასხვა საენათმეცნიერო დისციპლინათა შორის არსებული ურთიერთობა. ამას გარდა: მიკლოშიჩს განუხილველი რჩება ის ურთიერთობა, რომელიც სიტყვათა შორის არსებობს, რომელიც ცალკეულ სიტყვათაგან მწყობრ ერთეულს, შესიტყვებას, ქმნის და რომელიც სინტაქსის საგნად იყო მიჩნეული სრულიად საფუძვლიანად იმ თავითვე

აპოლონიოსის მიერ. ამ სპეციფიკური სინტაქსური სინამდვილის უყურადღებოდ დატოვება ისეთი ნაკლია, რომელსაც ვერ დაფარავს ზემოხსენებული ღირსება მიკლოშიჩის შეხედულებისა.

მიკლოშიჩის გაგება ყველაზე ნაკლებად არის გავრცელებული. როგორც ვიცით, ეს არ ითქმის მეორე შეხედულების შესახებ, რომელიც სინტაქსს თვლის მოძღვრებად წინადადების შესახებ და რომლის წარმოშობა ზემოთ გავითვალისწინეთ.

პირველი საკითხი, რომელიც ამ გაგების ნიადაგზე წამოიჭრება, არის წინადადების განსაზღვრის საკითხი: რა არის წინადადება? ორნაირ პასუხს შევხვდებით. ერთი ასეთია: წინადადება არის აზრი, გამოთქმული ზეპირად ან წერით. საგანი რომლის შესახებაც არის ლაპარაკი წინადადებაში, არის ქვემდებარე; ის, რაც ქვემდებარის შესახებ არის ნათქვამი, შემასმენელია. ეს პრიმიტიული გაგებაა; ის არც კი ამჩნევს, რომ მსჯელობა აღარ ეხება მეტყველების ფაქტებს, ლაპარაკია აზრის შესახებ ერთს შემთხვევაში, საგნის შესახებ მეორეში, ე.ი. ისეთი რისამე შესახებ, რაც გრამატიკის საგანი არ შეიძლება იყოს. აქ მოცემული განსაზღვრება ქვემდებარისა არის სიტყვა-სიტყვით გამეორება სუბიექტის განსაზღვრებისა ტრადიციული ფორმალი ლოგიკის მიხედვით, ხოლო შემასმენლის განსაზღვრება აგრეთვე პრედიკატის განსაზღვრებაა ლოგიკისა. ამ გაგებით ქვემდებარე და შემასმენელი წინადადებისა არ წარმოადგენს გრამატიკულ ცნებებს. ამ უკანასკნელთა ნაცვლად ლოგიკის ცნებებია მოცემული. ასეთ პირობებში სინტაქსის ბედი რომ სახარბიელო ვერ იქნება, ცხადზე უცხადესია. მაგრამ გაუგებრობა მწვერვალს აღწევს წინადადების განსაზღვრებაში: „წინადადება არის აზრი“ ...წინადადება აზრის ერთერთ სახეობად არის გამოცხადებული. დაახლოებით ეს იმას უდრის, ვინმემ რომ თქვას: „მუხა არის ცხოველი, რომელსაც რკო ასხია“.

არის მეორე გაგებაც, რომელიც უფრო ფრთხილია და თავს აღწევს პირველი გაგების უხეშ შეცთომებს. ის არ ამბობს – წინადადება არის აზრიო, არამედ „წინადადება არის სიტყვა ან სიტყვათა შეერთება, რომელიც აზრს გამოხატავს“ ასევე: „ქვემდებარე არის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს იმ საგანს, რომლის შესახებაცაა ლაპარაკი“; „შემასმენელი არის სიტყვა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა არის ნათქვამი ქვემდებარის შესახებ“. ერთი სიტყვით ამ გაგების წარმომადგენელმა იცის, რომ სინტაქსი აზრსა

და მის ნაწილებს არ სწავლობს, რომ წინადადება სიტყვაა ან სიტყვათა შეერთება, ქვემდებარეცა და შემასმენელიც აგრეთვე მხოლოდ სიტყვებია. ოღონდ იმის გარკვევა, – ჩანაირი სიტყვა (თუ სიტყვათა შეერთება) არის წინადადება, ხდება ლოგიკის ცნებათა საშვალეებით: თუ აზრს გამოხატავს, არის წინადადება, თუ არა და არა. აზრი ასეთ შემთხვევაში მსჯელობის, ლოგიკის ცნების, მაგვირობას ეწვევა. თუ წინადადება აზრის გამომხატველი სიტყვაა (თუ სიტყვათა შეერთება), წინადადების ნაწილებიც (ქვემდებარე, შემასმენელი) აზრის (მსჯელობის) ნაწილების (სუბიექტის, პრედიკატის) გამოხატულება უნდა იყოს. ესე იგი: მსჯელობა (ლოგიკის გაგებით) და მისი ნაწილები არის დასაყრდენი წინადადებისა და მის ნაწილების განსაზღვრისათვის. ორიენტაცია ლოგიკის ცნებებზე დამახასიათებელია ასეთი შეხედულებისათვის. მარტივია მეთოდიც: გამოიხატება თუ არა ამა თუ იმ სიტყვაში (თუ სიტყვათა შეერთებაში) „აზრი“? (წინადადებას ეძიებენ); რის შესახებ არის ლაპარაკი წინადადებაში? (ქვემდებარეს ეძიებენ); რა არის ნათქვამი ქვემდებარის შესახებ? (შემასმენელს ეძიებენ)...

ზოგიერთი გარემოების გათვალისწინება გაგვირკვევს, რამდენად გამოსადეგია ეს მეთოდი წინადადებისა და მისი ნაწილების დასადგენად და რამდენად მიზანშეწონილია ლოგიკის ცნებებზე დამყარებით ხსენებული გრამატიკული ცნებების განსაზღვრა. 1. არის წინადადებათა რიგი (ე.წ. კითხვითი, ბრძანებითი, ნატვრითი ...), რომელნიც მსჯელობას არ გამოხატავენ და, მაშასადამე, წინადადებად ვერ მიიჩნევა. 2. ჩვეულებრივია ისეთი წინადადებები, რომლებშიც ქვემდებარესა და შემასმენელს გარდა სხვა ნაწილებიც მოიპოვება (ე.წ. დამატება, განსაზღვრება, გარემოება); ქვემდებარე, ვთქვათ, მსჯელობის სუბიექტს უდრის, შემასმენელი პრედიკატს გადმოგვცემს. რაღაა მსჯელობაში განსაზღვრების, დამატებისა და გარემოების შესაფერი? რას გამოხატავს წინადადების ეს ნაწილები? რაზე დაყრდნობით უნდა განვსაზღვროთ ისინი? მსჯელობა, რამდენი სიტყვითაც არ იყოს იგი გადმოცემული, ყოველთვის ორ ნაწილად იშლება: სუბიექტად და პრედიკატად; თითოეული ამათგანი შეიძლება შეიცავდეს ორსა და მეტ სიტყვას. დამატებისა, განსაზღვრებისა და გარემოებისათვის მსჯელობაში ადგილი არა რჩება. მაშასადამე, მსჯელობის ნაწილებზე დაყრდნობით წინადადების ეს ნაწილები არ შეიძლება იქნეს განსაზღვრული. 3. ზემოხსენებული წესით თვით ქვემდებარის ძიებაც ხშირად

გასაჭირში ჩაგვაგდებს; ავილოთ მაგალ., შესიტყვება: „ქეთო მოწონს ანდროს“. რომელი სიტყვაა აქ ქვემდებარე? „ის, რომლის შესახებაც არის საუბარი“-ო, გვეტყვიან. რომლის შესახებ არის საუბარი? ქეთოს შესახებ, რომ იგი მოწონს ანდროს, თუ ანდროს შესახებ, რომ მას მოწონს ქეთო? ორივე ვარაუდი თანაბრად საფუძვლიანი იქნება, თუ ინტონაციასა და სახელთა ბრუნვებს არ მივმართავთ (მათთვის მიმართვის უფლება კი ჩვენ არა გვაქვს: ეს პრინციპის შეცვლა იქნებოდა!); უპირატესობას ვერც ერთ სახელს ვერ მივანიჭებთ. ორივეს ქვემდებარედ გამოცხადება კიდეც არ შეიძლება: ასეთ ფრაზაში ორი ქვემდებარე შეუძლებელია არსებობდეს.

ხოლო თუ პრინციპს ვუღალატებთ და ინტონაციას მოვიშველიებთ, გულის დამაღონებელი სურათი წარმოგვიდგება: ქეთო მოწონს ანდროს (ქეთო და არა კატო!) – ქეთო აღმოჩნდება ქვემდებარე: ქეთოს შესახებაა ლაპარაკი. ქეთო მოწონს ანდროს (ანდროს და არა ვასოს); აქ უდავოა, რომ ყურადღების ცენტრია ანდრო, რომლის შესახებ ლაპარაკობენ, რომ მას მოწონს ქეთო: ანდრო იქნებოდა ქვემდებარე. დასასრულ შეიძლება ძლიერი ინტონაცია ხვდეს სიტყვას „მოწონს“: ქეთო მოწონს ანდროს (მოწონს და არა ძულს!); ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ „მოწონს“; რა საბუთითაც ქვემდებარედ მივიჩნიეთ „ქეთო“ და „ანდრო“, იმავე საბუთით ეს სიტყვა „მოწონს“ უნდა გამოვაცხადოთ ქვემდებარედ, – ეს კი აბსურდი იქნებოდა.

რას მოწმობს ყოველივე ეს? მხოლოდ იმას, რომ როცა შესიტყვებას სწავლობენ ზემოხსენებული თვალსაზრისით (რის შესახებაა ლაპარაკი? რაა ნათქვამი?), სიტყვათა ურთიერთობა კი არ ირკვევა, არამედ სხვა რაღაც, რაც სიტყვათა ურთიერთობის გასათვალისწინებლად არ გამოდგება: სიტყვათა ურთიერთობა არ შეცვლილა, სიტყვათა დაფასება კი შეიცვალა სამჯერ.

ლოგიკაზე ორიენტაციით სინტაქსის საკითხი ვერ მოგვარდება. ეს ადრევე შენიშნეს. შტაინთალმა თავის ცნობილს ნაშრომში (გრამატიკა, ლოგიკა, ფსიქოლოგია, 1855 წ.) საბოლოოდ დაამარცხა წინადადების ის თეორია, რომელიც ოცდაათიორედ წლის წინად ბეკერმა წამოაყენა, და ამ დროიდან დაიწყო ახალი გზის ძიება, ორიენტაცია ლოგიკაზე შეიცვალა ორიენტაციით ფსიქოლოგიაზე: ლოგიკის ცნების – მსჯელობის (აზრის) – ადგილი დაიჭირა მსჯელობამ,

ფსიქოლოგიის ცნებამ. წინადადება აღიარებულ იქნა ფსიქოლოგიური მსჯელობის გამოხატულებად. ქვემდებარე და შემასმენელი ე.წ. ფსიქოლოგიური სუბიექტისა და ფსიქოლოგიური პრედიკატის ნიადაგზე უნდა განესაზღვრათ. მაგრამ ეს უფრო ძნელი და უიმედო საქმე აღმოჩნდა.

ყველა ლოგიკოსს მსჯელობა ერთგვარად არ ესმის; მიმდინარეობათა შორის არსებითი განსხვავებაა; ლოგიკის მოიმედე გრამატიკა ლოგიკოსთა შინაურ უთანხმოებას ყურადღებას არ აქცევდა და მხოლოდ ერთს გაგებას მიმართავდა, თუმცა ეს უკანასკნელი ყველაზე ნაკლებ საფუძვლიანი იყო. მსჯელობის საკითხში ფსიქოლოგიის სხვადასხვა მიმართულებას შორის გაცილებით მეტი განსხვავებაა, ვინემ ამას ლოგიკაში აქვს ადგილი. ამასთან დაკავშირებით საკითხი განსაკუთრებით გართულდა სწორედ იმიტომ, რომ თითქმის ყველა ძირითადი მიმართულება აისახა წინადადების განსაზღვრებაში. შედეგი ნათელია: არის (და შეიძლება იყოს) იმდენნაირი განსაზღვრება წინადადებისა, რამდენნაირი გაგებაც მსჯელობისა ფსიქოლოგიაში მოიპოვება. საილუსტრაციოდ ორს მაგალითს დავსახელებთ. პ. პაული ამბობს: წინადადება ისეთი ენობრივი გამოხატულებაა, რომელიც მიგვითითებს, რომ (მეტყველისა და მსმენელის ცნობიერებაში) ადგილი ქონდა წარმოდგენათა შეკავშირებას; ვუნდტი პირიქით ამბობს: წინადადება არის ისეთი სიტყვიერი გამოხატულება, რომელიც გადმოგვცემს, რომ (მეტყველის ცნობიერებაში) ადგილი ქონდა მთლიანი წარმოდგენის დაშლას მის შემადგენელ ნაწილებად. წინადადების საზომად ერთს შემთხვევაში წარმოდგენათა შეკავშირებაა მიჩნეული, მეორეში – მთლიანი წარმოდგენის დაშლა. ასეთ პირობებში წინადადების პრობლემა, რა თქმა უნდა, დადებითად ვერ გადაწყდება.

რაც შეეხება წინადადების ნაწილებს, – დამატება, განსაზღვრება, გარემოება ამ ნიადაგზე არც შეიძლება იქნენ განსაზღვრული; ქვემდებარე – შემასმენლის განსაზღვრა კი ფსიქოლოგიურ სუბიექტისა და პრედიკატზე დაყრდნობით აუცილებლად იძლევა ისეთ შედეგებს, როგორც ზემოთ მივიღეთ ფრაზის (ქეთო მოწონს ანდროს) ანალიზისას ინტონაციისადმი აპელაციით.

ლოგიკაზე ორიენტაცია (სინტაქსში და საერთოდ გრამატიკაში)

ლოგიციზმად იწოდება, ფსიქოლოგიაზე ორიენტაცია კიდევ ფსიქოლოგიზმად.

აქვე უნდა განვიხილოთ ერთი შეხედულება, რომელიც სინტაქსის საგნად აგრეთვე წინადადებას თვლის, მაგრამ ცდილობს წინადადება დაახასიათოს მხოლოდ ენობრივი ნიშნებით. მხედველობაში გვაქვს ცნობილი ინდო-ევროპეისტის დელბრეუკის შეხედულება. სხვათა შორის იგი წინადადების ასეთ განსაზღვრასაც იძლევა: „წინადადება ფორმის თვალსაზრისით არის ის, რაც ორ პაუზას შორის არის მოქცეული ანუ დანაწევრებულს მეტყველებაში წარმოდგენილი ექსპირაციული ერთიანობა, რომლის ფარგლებშიც ადგილი აქვს უფრო ძლიერისა და უფრო სუსტი ხმის-აწევის ცვლას“ (იხ. მისი შედარებითი სინტაქსი, III). დელბრეუკი, როგორც აქიდან ჩანს, იმას კი არ აქცევს ყურადღებას, რა გამოიხატება (მსჯელობა, აზრი ...), არამედ იმას, თუ როგორ და რითი გამოიხატება.

უეჭველია, ეს განსაზღვრება წმინდა ენობრივია, მაგრამ იგი არ არის სინტაქსური: ცნებები პაუზა, ექსპირაცია (ე.ი. ამოსუნთქვა), ხმის აწევა, რომელთა საშვალებითაც დაახასიათა დელბრეუკმა წინადადება, ფონეტიკური ცნებებია. სიტყვათა ურთიერთობის დასახასიათებლად ისინი ვერ გამოგვადგებიან. კიდევ მეტი: ამ განსაზღვრებას რომ მივყვით, წინადადებაში ცალკე სიტყვებსაც ვერ გამოვყოფთ: მათ ნაცვლად ტაქტები გვექნება; ტაქტებისა და სიტყვათა ფარგლები ერთურთს მხოლოდ შემთხვევით თუ შეხვდება. ამიტომაც ბუნებრივია, თუ დელბრეუკმა ვერ მოგვცა ამავე პრინციპზე აგებული განსაზღვრება წინადადების ნაწილთა: მათი განსაზღვრისას იგი სხვადასხვა პრინციპს ემყარება: შემასმენელი განსაზღვრული აქვს, როგორც პრედიკატი ლოგიკაში („პრედიკატი არის ის, რაც ქვემდებარის შესახებ არის ნათქვამი“), ქვემდებარე კი ნაწილობრივ მორფოლოგიურად, ნაწილობრივად აზრის მიხედვით არის დახასიათებული („ქვემდებარე არის არსობითი სახელი; რომელიც დასმულია სახელობითს ბრუნვაში და წარმოდგენს თქმის ცენტრალურს პუნქტს“), დამატების განსაზღვრება კი „ყოველდღიური ლოგიკის“ ცნებებშია მოცემული („დამატება ის საგანია, რომელსაც უშუალოდ ეხება მოქმედება ზმნისა“).

საერთოდ დელბრეუკის განსაზღვრებებიც ოდნავადაც არ არის დამაკმაყოფილებელი.

რაც უნდა იყოს, განხილული მიმდინარეობისათვის

დამახასიათებლად დელბრეჟუს კი ვერ მივიჩნევთ, არამედ ლოგიკისტებსა და ფსიქოლოგისტებს. ამათთვის მეორე ხარისხოვანია, რისგან შედგება წინადადება: ერთი სიტყვისა თუ შესიტყვებისაგან ან როგორ ერთდებიან სიტყვები, რა სახისაა მათი კავშირი. გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა რა აღინიშნება, რა ფსიქიკური შინაარსი აქვს ენობრივ ფაქტს, წინადადებად წოდებულს. რა თქმა უნდა, შესიტყვების დასახასიათებლად, მისი ბუნების გამოსარკვევად ეს ისევე მართებულია, როგორც მართებული იქნებოდა მეტრის დახასიათება, როგორც სიგრძის საზომის, იმის მიხედვით, თუ რას იწონის ის მასალა, რომლისაგანაც იგი არის გაკეთებული.

მართლაც: ერთი და იგივე აზრი (მსჯელობა) ჩვენ შეგვიძლია გამოვთქვათ სხვადასხვა ენაზე, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ერთნაირი თვისებებისა იქნება ამ ენებში ნახმარი სიტყვები, ერთნაირი იქნება ის კავშირი, რომელიც ამ სიტყვათა შორის არსებობს. სინტაქსი, რომელიც ამ თვალსაზრისით შეისწავლის წინადადებას, ვერც კი შენიშნავს იმ თავისებურებებს, რომელიც სხვადასხვა ენების წინადადებათ ახასიათებთ. ეს — ერთი. მეორე, არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი ზოგადი ნაკლი შემდეგში მდგომარეობს: წინადადება შეიძლება იყოს მთელი შესიტყვებაც და ცალკე სიტყვაც. მაშასადამე, ამ უკანასკნელს შემთხვევაში სინტაქსის საგნად ცხადდება ის, რაც მორფოლოგიის საგნად ითვლება: ცალკე სიტყვა. სხვანაირად რომ ვთქვათ: სინტაქსის საგნად წინადადების გამოცხადება შეუძლებლად ხდის მორფოლოგიისა და სინტაქსის გამიჯვნას საგნის მხრივ.

სინტაქსის საგანია შესიტყვება, ამბობს მესამე ძირითადი მიმართულება. იგი პირველად დაასაბუთა ჯონ რისმა ცნობილს გამოკვლევაში „რა არის სინტაქსი“? (1894 წ.). „სინტაქსი არ არის სიტყვათა კლასებისა და სიტყვათა ფორმების მნიშვნელობათა შესახებ მოძღვრება, რადგანაც სინტაქსს უპირისპირდება ფორმათა შესახებ მოძღვრება კი არა, არამედ სიტყვის შესახებ მოძღვრება. საგნის მიხედვით სინტაქსი გრამატიკის მესამე ნაწილია (ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი); ის განიხილავს სიტყვათა შენაერთებს; მისი საგანია შესიტყვება, — ყველა შესიტყვება, და არა მხოლოდ წინადადებანი ... სინტაქსმა უნდა განიხილოს, როგორც ფორმა, ისე მნიშვნელობა შესიტყვებისა, ისევე, როგორც მორფოლოგიას

ეკისრება ცალკე სიტყვის ფორმისა და მნიშვნელობის განხილვა“ (იხ. გვ. 142-143).

უდიდესი ღირსება ამ გაგებისა ისაა, რომ მეთოდოლოგიური სინათლე შეაქვს სინტაქსის საკითხში და გარკვევით მიუთითებს – რა უნდა შეისწავლოს სინტაქსმა (შესიტყვება) და როგორის თვალსაზრისით (როგორც ფორმა, ისე შინაარსი). სინტაქსის ასეთი გაგება რისს შემთხვევით არ წამოუყენებია; იგი შეფარდებულია მორფოლოგიის საგნის გაგებასთან, და გრამატიკის ობიექტები სისტემატურად არის დანაწევრებული: ფონეტიკა სწავლობს ბგერას, მორფოლოგია – სიტყვას, სინტაქსი – შესიტყვებას: ობიექტები თანდათანობით რთულდება და ამოწურავს მთელს ენობრივ სინამდვილეს, ყველაზე ელემენტარულიდან მოყოლებული ურთულესამდე.

სიტყვას და შესიტყვებას ორი მხარე აქვს: ფორმა და მნიშვნელობა; რის-ის აზრით ამათ ერთურთს ვერ დავაცილებთ: მორფოლოგიამ უნდა შეისწავლოს ცალკე სიტყვის, როგორც ფორმა, ისე მნიშვნელობაც; თავის მხრივ სინტაქსიც განიხილავს შესიტყვების ფორმასაც და მნიშვნელობასაც. ფონეტიკას რომ თავი დავანებოთ, რის-ის მთელი სქემა ასეთი სახისა იქნება:

I. მოძღვრება ცალკე სიტყვის შესახებ (მორფოლოგია)	}	1. სიტყვის ფორმა	{	a. სიტყვათა სახეები (ფორმალური თვალსაზრისით) b. მოძღვრება ფლექსიითა შესახებ.
		2. სიტყვის მნიშვნე- ნელობა	{	a. სიტყვათა მნიშვნელობა (აწინდელი სემანტიკა) b. სიტყვათა სახეების მნიშვნელობა, c. ფლექსიითა ფორმების მნიშვნელობა
II. მოძღვრება შე- სიტყვების შესახებ: (სინტაქსი)	}	1. შესიტყვების ფორმები 2. შესიტყვებათა მნიშვნელობა ¹		

ერთი დიდი, პრინციპული ხასიათის ნაკლი აქვს ამ შეხედულებას; იგი აერთიანებს იმას, რაც ენათმეცნიერებაში განცალკევებულია და

¹ იხ. რის-ის ხსენებული ნაშრომი, გვ. 83-84.

განცალკევებულია სრულიად საფუძვლიანად. მორფოლოგია სწავლობს ცალკე სიტყვის ფორმას და მხოლოდ, – სწორედ ამიტომ ქვია მას მორფოლოგია¹, – მნიშვნელობის თვალსაზრისით იმავე საგნის შესწავლა სემასიოლოგიას (მოძღვრებას მნიშვნელობათა შესახებ) ევალება². სიტყვაწარმოება კიდევ შეეძლო რისს გაეერთიანებინა მორფოლოგიასთან³, მაგრამ მორფოლოგიისა და სემასიოლოგიის ერთ ჩარჩოში მოქცევა მხოლოდ იმიტომ, რომ ერთიცა და მეორეც ცალკე სიტყვას შეისწავლის, წინსვლად ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჩაითვლება; ეს უთუოდ უკან დახვევაა მეთოდოლოგიურის თვალსაზრისით.

ჩვენთვის ცხადია, თუ რამ გამოიწვია ეს: ცალკე სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ მოძღვრებამ შეიძლება პრეტენზიები განაცხადოს – სინტაქსის საგანი მე ვარ და არა შესიტყვებო – (მოვიგონოთ მიკლოშიჩის შეხედულება!), – და რისმაც ეს კონკურენტი მოაცილა სინტაქსს, განაწესა რა იგი მორფოლოგიაში. მაგრამ ამით რისმა გააკეთა მეტი, ვინემ საჭირო იყო: თავისი სისტემა მან გამიჯნა არა მარტო მიკლოშიჩის სისტემისაგან, არამედ თანამედროვე ენათმეცნიერების სრულიად საფუძვლიანი ტრადიციისაგან, რომელიც მკვეთრად ასხვავებს მოძღვრებას ცალკე სიტყვის ფორმის შესახებ მოძღვრებისაგან იმავე სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ.

სინტაქსმა თითქოს მოიგო, მაგრამ მორფოლოგია დაზარალდა.

მაგრამ მოიგო კი სინტაქსმა? მისი საგანი (შესიტყვება) სწორად არის ნაჩვენები, მაგრამ თვალსაზრისი (შესწავლა მისი ფორმისაცა და მნიშვნელობისა) შემცთარია! რას ნიშნავს – შესიტყვების ფორმის გარდა მნიშვნელობის შესწავლაც სინტაქსში? უთუოდ იმას, რომ ყოველი სინტაქსური ცნება (თუ ასეთი შეიძლება) უნდა იქნეს დახასიათებული, როგორც ფორმის, ისე მნიშვნელობის თვალსაზრისით; ასე მაგალ., წინადადება-ცნება⁴ უნდა მიუთითებდეს განსაზღვრებაში იმაზედაც, თუ რას აღნიშნავს იგი და იმაზედაც, თუ როგორ აღნიშნავს იგი მას. ეს უიმედო საქმეა. რისი ჭერ-

¹ „მორფოლოგია“ ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს „მოძღვრებას ფორმის“ შესახებ.

² ასეა ყოველ შემთხვევაში რაიზიგის შემდეგ (1839 წ.); რაიზიგი სემასიოლოგიის საგნად თვლიდა ფორმათა მნიშვნელობას.

³ ჩვენის გაგებით არც ეს არის დასაშვები.

⁴ წინადადება, როგორც ერთერთი სახის შესიტყვება, რისმა დატოვა სინტაქსში.

ჯერობით არ ცდილა, სამწუხაროდ, დაესვა ეს საკითხი (თავისი წიგნის მეორე – 1927 წლ., – გამოცემის წინასიტყვაობაში იგი გვპირდება ცალკე გამოკვლევას საკითხზე – რა არის წინადადება?), – მაგრამ ამ თავითვე შეიძლება ითქვას, რომ ამ მიმართულებით უდიდესი სიძნელეებია მოსალოდნელი და ენობრივი თვალსაზრისის შენარჩუნება შეუძლებელია. რომ ეს ასეა, ამას არა მხოლოდ აპრიორი მოსაზრებანი გვაფიქრებინებს.

რისისებრი გაგება სინტაქსის საგნისა (უნდა ვიფიქროთ დამოუკიდებლად) წამოაყენა რუსმა მეცნიერმა ფორტუნატოვმა. ისიც ფიქრობს, რომ სინტაქსმა უნდა შეისწავლოს შესიტყვება. ის არას ამბობს ფორმისა და მნიშვნელობის შესახებ, შეიძლება იმიტომაც, რომ ეს მისთვის არ არის საჭირო; ხოლო საჭირო იმიტომ არ არის, რომ თვით ფორმა-ცნებაში მისი გაგებით შედის მნიშვნელობითი მომენტი: ფორმა ფორტუნატოვისათვის არის, ასე ვთქვათ, არა მარტო ბგერითი მონაცემი, არამედ ბგერითი მონაცემი პლუს მნიშვნელობა...

ფორტუნატოვის პირდაპირ თუ არაპირდაპირ მოწაფეთა წყება (პორეზინსკი, შახმატოვი, უშაკოვი, დურნოვო, პეშკოვსკი, ბუდე, დერჟავინი, პეტერსონი, პავლოვიჩი ...) გაფაციცებით მუშაობს დღეს როგორც სინტაქსის, ისე საერთოდ გრამატიკის მწვავე მეთოდოლოგიურ საკითხებზე. თეორიულ წერილებს გარდა იწერება გრამატიკები, მრავალი მემშველი წიგნი, და მსურველს სრული საშუალება აქვს დაინახოს, როგორია აქ კერძოდ სინტაქსის ვითარება.

ცენტრალურ საკითხად სინტაქსში აბსოლუტურ უმრავლესობას წინადადება მიაჩნია. წინადადების საკითხში გაბატონებულია ფსიქოლოგიზმი (იხ. ზემოთ). ფსიქოლოგისტია ფორტუნატოვი, პეშკოვსკი, შახმატოვი, დურნოვო ბუდე და დერჟავინი ფსიქოლოგიზმს უარყოფითად ეკიდებიან, მაგრამ სინტაქსური თვალსაზრისით შესიტყვების შესწავლას ვერ ახერხებენ; ასე, მაგალითად, დერჟავინს შემდეგი სახის განსაზღვრება აქვს მოცემული: „სახელობითი ბრუნვა შეადგენს წინადადებაში ქვემდებარეს. არსობით სახელთა, ზედსართავთა, მიმღებთა, რიცხვით სახელთა და ნაცვალსახელთა ყველა ირიბი ბრუნვა შეადგენს წინადადებაში დამატებას. ყველა ზედსართავი სახელი – განსაზღვრებაა“ და სხვ. არც ერთი ამ განსაზღვრებათაგანი არ

მიუთითებს სიტყვათა ურთიერთობაში ამა თუ იმ სიტყვის როლზე; ამდენადვე არც ერთი არ შეიძლება მივიჩნიოთ სინტაქსურ განსაზღვრებად.

პეტერსონმა სცადა ინტონაციისა და პაუზის მიხედვით განესაზღვრა წინადადება; მივიღეთ დამახასიათებელი შედეგი: წინადადება აღმოჩნდა ცალკე სიტყვაც, და გამეორდა ის, რაც ფსიქოლოგისტებს მოსდიოდათ: წინადადება არ დაეცა სინტაქსში, სინტაქსისა და მორფოლოგიის საგნები ერთმანეთში აირია, რაც საუკეთესო მაჩვენებელია იმის, რომ ინტონაცია და პაუზა ენობრივ ფაქტს სინტაქსურად არ ახასიათებს.

რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სინტაქსის მართებული თვალსაზრისის დამკველად იმავე სკოლიდან გამოსული ანდრ. პავლოვიჩი უნდა მივიჩნიოთ. თავის წერილებში¹ მან იშვიათის გარკვეულობით აღნიშნა, რომ სინტაქსი უნდა გვაძლევდეს იმ საშვალეებათა ანალიზს, რომელთაც შექმნეს შესიტყვება; ეს საშვალეებებია: მართვა, შეთანხმება, მირთვა. ყოველი სიტყვის სინტაქსური დახასიათება უნდა მიუთითებდეს იმ როლზე, რომელსაც სიტყვა ასრულებს შეთანხმებისა, მართვისა თუ მირთვის პროცესში. ანდ. პავლოვიჩის თავის წერილებში არ განუსაზღვრავს წინადადება, მაგრამ წარმოდგენილი აქვს წინადადების წევრთა განსაზღვრება, მაგალ., ქვემდებარისა, დამატებისა, განსაზღვრებისა; მოვიყვანთ მათ სანიმუშოდ: „ქვემდებარე არის სიტყვა, რომელიც მართავს შემასმენლის პირსა და სქესს“, „განსაზღვრება არის სიტყვა შეთანხმებული (სხვა სიტყვასთან ბრუნვაში) და მართული სქესში“; „დამატება არის მართული სიტყვა“ (ეს განსაზღვრებანი იხმარება კრებულში „Родной язык в школе“, №4, გვ. 81).

შეიძლება საცილობელი იყოს ამ განსაზღვრებათა ესა თუ ის მხარე, მაგრამ პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ანდრ. პავლოვიჩმა ეს ცნებები ჩამოაყალიბა, არა თუ სწორია, არამედ ერთადერთია, რომელიც უზრუნველყოფს წინადადებისა (და შესიტყვების) სინტაქსურის თვალსაზრისით შესწავლას. წინადადების ნაწილთა

¹ იხ. კრებული: „Родной язык в школе“ №№ 4,5; „Основные вопросы синтаксиса в аспекте формы“, „Грамматические классификации и мнимый „антагонизм“ их с „логикой“ языка“.

ამავე ტიპის განსაზღვრებანი მოეპოვება ა. პეშკოვსკის გაცილებით ადრე (1914 წ.) გამოსულს გამოკვლევაში „Русский синтаксис в научном освещении“ (გვ. 217, მეორე გამოცემა); სამწუხაროდ პეშკოვსკის იმავე წიგნში ამავე ცნებათა სხვაგვარი განსაზღვრებანიც გააჩნია, არასინტაქსურის ბუნებისა, და სწორედ ეს არის მისთვის უფრო დამახასიათებელი.

სინტაქსში არსებულ მიმდინარეობათა მიმოხილვა უცილობლად მოწმობს ორს რასმე. ჯერ ერთი იმას, რომ ძირითადი მნიშვნელობა იმას კი არა აქვს, რა იქნება გამოცხადებული სინტაქსის საგნად, არამედ იმას, თუ რა თვალსაზრისით შევისწავლით ამ საგანს: ორი მიმდინარეობა, რომელსაც განსხვავებულად ესმის სინტაქსის საგანი, უფრო უახლოვდება ერთმანეთს, თუ ერთს თვალსაზრისს ადგას, – ვინემ სხვადასხვა თვალსაზრისზე მდგომი ერთი მიმდინარეობის ორი წარმომადგენელი: ფორტუნატოვი პაულთან უფრო ახლოს დგას, ვინემ პავლოვიჩთან და თუ გინდ ბუდესთან (თუმცა სინტაქსის საგნის გაგება ფორტუნატოვს ბუდესთან და პავლოვიჩთან აერთიანებს!).

მეორეცაა და: ამჟამად სინტაქსში მწვავედ დგას სწორედ თვალსაზრისის საკითხი: საგნის საკითხი შეიძლება გადაწყვეტილად ჩაითვალოს: ენათმეცნიერებაში ყველაზე გავრცელებულია ის გაგება, რომელიც შესიტყვებას თვლის სინტაქსის საგნად¹. სინტაქსმა დაძლია საგნის საკითხი; მწვავედა დგას თვალსაზრისისა და მასთან დაკავშირებული მეთოდის საკითხი; არა ერთი გზაა ნაცადი – და უშედეგოდ! ერთად ერთი გზა, რომელიც ჩიხით არ თავდება და არც შეიძლება გათავდეს, არის – შესიტყვების შესწავლა იმ პროცესთა გათვალისწინებით, რომელნიც ქმნიან შესიტყვებას; და აქიდან შინაგანის აუცილებლობით გამომდინარეობს სინტაქსის მეთოდი: სინტაქსური ცნებები უნდა მიუთითებდნენ იმ როლზე, რომელსაც ესა თუ ის სიტყვა ასრულებს სიტყვათა ურთიერთობაში, შესიტყვებაში. მოკლედ რომ ვთქვათ: სინტაქსმა უნდა შეისწავლოს შესიტყვების შედგენილობა და მექანიზმი.

შესიტყვების მნიშვნელობა ისევე ვერ შევა სინტაქსში, როგორც

¹ დაკვირვებული მკითხველი შეამჩნევს, რომ ამაში თანამედროვე ენათმეცნიერება აპოლონიოს დისკოლოს უბრუნდება.

მორფოლოგიაში მორფოლოგიური ცნებები არ ითვალისწინებს ცალკე სიტყვის მნიშვნელობას. მნიშვნელობა ცალკე სიტყვათა (ფორმათა), და შესიტყვებათა ცალკე უნდა იქნეს გამოყოფილი, — სემასიოლოგიაში ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით. და მაშინ: მოძღვრებას ცალკე სიტყვის აგებულების (ფორმის) შესახებ (მორფოლოგიას) გვერდში ამოუდგება მოძღვრება შესიტყვეების აგებულების (მის შედგენილობა-მექანიზმის) შესახებ (სინტაქსი). ორივე ერთის თვალსაზრისით გააშუქებს სხვადასხვა ფაქტებს, უფრო მარტივს ერთს შემთხვევაში (სიტყვას), უფრო რთულს — მეორეში (შესიტყვებას).

სინტაქსი ხან ენათმეცნიერების გარეთ, — ლოგიკასა და ფსიქოლოგიაში, — ეძიებდა დასაყრდენს, — ხან ენათმეცნიერების შიგნით — ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში; არსებული მდგომარეობა მას უკარნახებს საკუთარ მოვლენებში მოუპოვოს საყრდენი საკუთარ ცნებებს: „სინტაქსური სინტაქსი“ მხოლოდ მაშინ მოიპოვებს საკუთარ თვალსაზრისს და პოებს თავის სახეს.

ეს არ არის მარტო სინტაქსის საკითხი, მისი „შინაური საქმე“. მასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული საენათმეცნიერო დისციპლინათა ურთიერთობის საკითხი, მთელი ენათმეცნიერების აღნაგობის ძირითადი საკითხი. ან სინტაქსი მართებულ გზას დაადგება, მოვევლება სინტაქსსაც, მოწესრიგდება საენათმეცნიერო დისციპლინათა ურთიერთობაც, ანდა დარჩება შემცთარი გზა სინტაქსში, — სინტაქსი იქნება წინანდებურად უთავბოლო, უპრინციპო, ხოლო საენათმეცნიერო დისციპლინათა ურთიერთობა მოუწყობელი, არეული ... მესამე გამოსავალი არ არის¹.

¹ ვისაც სურს სინტაქსისა და კერძოდ წინადადების საკითხში არსებულ მიმდინარეობათ უფრო დაწვრილებით გაეცნოს, შეუძლია ისარგებლოს ჩვენი ნარკვევით: „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში: I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში“. ტფილისი, 1928 წ.

შენიშვნები შესიტყვების შესახებ

წინა წერილში (იხ. ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“ № 11-12, აგვისტო-სექტემბერი 1929 წ., გვ. 73-91) საუბარი გვექონდა იმის შესახებ, თუ როგორ ესმით ამჟამად ენათმეცნიერებაში სინტაქსი; ჩვენ განვიხილეთ ძირითადი მიმდინარეობანი; გამოიკვია, რომ ყველაზე დასაბუთებულიცა და გავრცელებულიც არის ის შეხედულება, რომელიც ფიქრობს, რომ სინტაქსმა უნდა შეისწავლოს შესიტყვება, სინტაქსი არის მოძღვრება შესიტყვების შესახებ.

ამით საკითხი არ წყდება საბოლოოდ; გასარკვევია, როგორ უნდა შევისწავლოთ შესიტყვება, რა თვალსაზრისით. ამის შესახებ ენათმეცნიერთა შორის დავა არსებობს; ამ დავის განხილვაში ჩვენ ვერ შევალთ: ეს ძალიან შორს წაგვიყვანდა, დაგვაშორებდა ჩვენი საუბრის საგანს („რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას?“) და, რაც მთავარია, პირისპირ დაგვაყენებდა ენათმეცნიერების ისეთ ძირითად საკითხებთან, რომელთა განხილვა სასხვათაშორისოდ არ შეიძლება.

ჩვენ წარმოგიდგინთ იმ გაგებას, რომელიც, გვგონია, ყველაზე მართებულია; მართებულია, რომ მისი საშვალებით ჩვენ შევძლებთ შესიტყვების ყოველი თვისების გათვალისწინებას, და, მაშასადამე, ცხადია შეუძნეველი არ დაგვრჩება ამა თუ იმ ენის შესიტყვების არც ერთი თავისებურება: შესიტყვების გრამატიკული ანალიზი ხომ სწორედ ამ მიზანს ისახავს, ჩვენი საუბრებიც ხომ ამავე დანიშნულებას ემსახურება.

გავეცნოთ სინტაქსის საგანს. სინტაქსი შეისწავლის შესიტყვებას. რა არის შესიტყვება? „სიტყვათა შენაერთი, სიტყვათა შეხამება“, იქნება ზოგადი პასუხი. უკვე ამ პასუხიდან უნდა დავასკვნათ, რომ ცალკე სიტყვა, როგორიცაა „კაცი“, „მოწაფე“, „ჰაერი“, „წყალი“... შესიტყვება ვერ იქნება (ეს ცალკე სიტყვები, როგორც ასეთნი, სინტაქსის საგანი ვერ იქნებიან; მათ მორფოლოგია¹ სწავლობს)...

¹ „კულტურული აღმშენებლობა“, №5, 1930 წ., გვ. 487-503.

¹ ამ ცნების განმარტება იხ. ვარ. თოფურიას წერილში „მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში“ („ახალ სკოლისაკენ“, № 11-12, 1929 წ. აგვისტო-სექტემბერი, გვ. 93 (711)).

მით უფრო ეს ითქმის ისეთი ბგერითი კომპლექსების შესახებ, როგორცაა „კაც-“, „ჰაერ-“, „წყალ-“, ... ესენი ხომ ცალკე სიტყვასაც არ წარმოადგენენ, სიტყვის ფუძედაა, უფორმო მასა.

„ქულ-მოგლეჯილი“, „ზარ-დაცემული“, „სულ-წასული“, „თავ-შეკავებული“, „დედ-მამა“, „ცოლ-ქმარი“, და სხვა ამგვარი თითქოს მეტია, ვინემ ცალკე სიტყვა; მათში ორი სიტყვა შედის თითქოს: ქული, მოგლეჯილი; ზარი, დაცემული... დედა, მამა; ცოლი, ქმარი.... შესიტყვებად მათ მაინც ვერ მივიჩნევთ: ყოველი მათგანი ცალკე სიტყვაზე მეტია შინაარსით და არა ფორმით, საკითხს კი ფორმა წყვეტს.

მას შემდეგ, რაც -ი დაბოლოება („ქულ-მოგლეჯილ-ი ... ცოლ-ქმარ-ი) ბრუნვის მაჩვენებლად იქცა ორივე ნაწილისათვის¹, მას შემდეგ, რაც პირველ ნაწილს (ქულ-, ცოლ-), დაეკარგა უფლება კანკლედობის პროცესში თავისი დაბოლოება ქონოდა და საერთო წარმომადგენელი (-ი) გაიჩინა მეორე ნაწილთან (ცოლ-ქმარ-ი, ცოლ-ქმარ-მა, ცოლ-ქმარ-ს... ქულ-მოგლეჯილ-ი, ქულ-მოგლეჯილ-მა ...), „ცოლ-ქმარი“, „ქულ-მოგლეჯილი“ ... და სხვა მაგვარები ერთი სიტყვაა და არა ორი. იგი რთული სიტყვაა, კომპოზიტია, მაგრამ იგი მაინც ცალკე სიტყვაა და არა შესიტყვება; ჩანს, შესიტყვებაში შემავალ სიტყვებს თავისი ფორმა უნდა ქონდეს: არ კმარა იყოს ერთზე მეტი ფუძე, საჭიროა ერთზე მეტი სიტყვა.

ავილოთ ფორმის მქონე სიტყვათა წყება: „ადიდებულსა მდინარედ ბამბა ნათესებით წავლევ“ ... ჩვენ წინ ხუთი სიტყვაა; თითოეულ მათგანს თავისი ფორმა აქვს: „ადიდებულსა“ – სახელი (მიმღერობა) მხოლოობითი რიცხვის მიცემითს ბრუნვაში; „მდინარედ“ – სახელი მხოლოობითი რიცხვის ვნებითს ბრუნვაში; „ბამბამ“ – სახელი მხოლოობითი რიცხვის მოთხრობითს ბრუნვაში; „ნათესებით“ – სახელი მრავლობითი რიცხვის მოქმედებითს ბრუნვაში; „წავლევ“ – ზმნა, ნამყო ძირითადში (აორისტში), მხოლოობითი რიცხვის პირველი პირის ვერბალი სუბიექტითა² და მესამე პირის ვერბალი ობიექტით².

¹ „დედ-მამა“-ში სახელობითის მაჩვენებელი -ი არ არის, - ნოლია. სხვა ბრუნვებში კი მასაც იგივე დაბოლოებები ექნება, რაც „ცოლ-ქმარ“-ს, მცირედის ცვლილებით: დედ-მამამ, დედ-მამას, დედ-მამის ... შდრ. ცოლ-ქმარმა, ცოლ-ქმარს, ცოლ-ქმარის...

² ამ ტერმინების შესახებ იხ. ამავე სერიის მეორე წერილი ეურნ. „ახალ სკოლისაკენ“ 1929 წლ. ივნის-ივლისი № 9/10, გვ. 53 (567). [აქ : 19-20]

ყოველი ფორმა ცალ-ცალკე სავსებით წესიერია, ყველა ერთად კი სრულიად წარმოუდგენელია, როგორც შესიტყვება: ქართულმა ენამ ასეთი შესიტყვება არ იცის. მაგრამ თუ ვიტყვით, „ადიდებულმა მდინარემ ბამბის ნათესები წალეკა“-ო, სავსებით წესიერ ქართულ შესიტყვებას მივიღებთ.

რა განსხვავებაა სიტყვათა ამ ორ წყებას შორის? პირველშიც („ადიდებულსა მდინარედ ბამბამ ნათესებით წალეკე“) ხუთი სიტყვაა და მეორეშიც („ადიდებულმა მდინარემ ბამბის ნათესები წალეკა“). მეტი კიდევ: ორსავე წყებაში როგორც იტყვიან, „ერთი და იგივე სიტყვებია, ოღონდ სხვადასხვა ფორმით“ და რაც უფრო საინტერესოა, ცალ-ცალკე აღებული ორსავე წყებაში თანაბრად წესიერი, ქართული ენისათვის თანაბრად ბუნებრივია.

მართლაც, რა უპირატესობა აქვს მოთხრობითს („ადიდებულმა“) მიცემითის („ადიდებულსა“) წინაშე ან რით არის უკანასკნელი პირველზე უარესი? ანდა რით ჯობს მოთხრობითი („მდინარემ“) ვნებითს („მდინარედ“)? სრულიად არაფრით! ეგვევითქმის ყველა დანარჩენის შესახებაც.

მაშ როგორ მოხდა, რომ პირველი წყების ხუთმა თავისდათავად სრულიად წესიერმა სიტყვამ ყოვლად უწესო შესიტყვება მოგვცა, უკეთ – შესიტყვება ვერ მოგვცა, მეორე წყების აგრეთვე ხუთმა ასევე წესიერმა სიტყვამ კი შექმნა წმინდა ქართული შესიტყვება? რა უპირატესობა გააჩნია მეორე წყების ხუთ სიტყვას ისეთი, რომელიც პირველი წყების სიტყვებს არ მოეპოვებოდა?

პასუხი ზოგადად ასეთი სახისა იქნება: ეს იმიტომ მოხდა, რომ პირველი წყების სიტყვები ერთმანეთს არ შეეფერებოდა თავისი ფორმით, მეორე წყებისა კი ერთმანეთის შესაფერი აღმოჩნდა. მაშასადამე: შესიტყვება რომ შეიქმნეს, საჭიროა, რომ მასში შემავალი სიტყვები ერთმანეთს შეეფერებოდეს თავის ფორმით. როდის შეეფერება ამა თუ იმ სიტყვის ფორმა მეორე სიტყვის ფორმას? იმ შემთხვევაში, თუ მათ შორის არსებობს გარკვეული დამოკიდებულება. ასეთი დამოკიდებულება არ არსებობდა პირველი წყების სიტყვათა შორის, მეორე წყებისაში კი მას ადგილი ქონდა.

ჩვენ ხაზგასმით აღვნიშნავთ: „სიტყვები ერთურთს შეეფერება

ფორმით, სიტყვათა ფორმები ერთმანეთთან გარკვეულს დამოკიდებულებაში იმყოფება“-ო. ეს იმიტომ, რომ ფორმათა ეს დამოკიდებულება აუცილებელიც არის და საკმარისიც, რომ შესიტყვება შეიქმნას.

აუცილებელი იმიტომ არის, რომ მის მაგივრობას სხვა ვერაფერი გაწევს. მნიშვნელობა, მაგალითად, ორივე ჩვენი წყების სიტყვებს, ცალკე აღებული, ერთნაირი აქვს: აკი ზემოთ ვთქვით, რომ ორსავე წყებაში ერთი და იგივე სიტყვები შედის ... მნიშვნელობითი მხარე, მაშასადამე, ვერ იკისრებს პასუხისმგებლობას შესიტყვების შექმნისათვის, იგი არ კმარა. აუცილებელია ფორმათა დამოკიდებულება.

ჩვენ ვთქვით, რომ იგი საკმაო პირობაც არის შესიტყვების შესაქმნელად. რას ნიშნავს ეს? იმას, რომ თუ სიტყვათა ფორმებს შორის სათანადო დამოკიდებულება არსებობს, შესიტყვებას მივიღებთ, თუნდაც რომ სიტყვები თავის მნიშვნელობით ერთმანეთს სრულებით არ შეეფერებოდნენ, უაზრობას იძლეოდნენ.

„ადიდებულმა მდინარემ ბამბის ნათესები წალეკა“ – ქართული ენის აგებულების თვალსაზრისით უნაკლო შესიტყვებაა, მისი აზრიც გასაგები და წესიერია, – ადიდებულ მდინარეს შეუძლია, მართლაც, წალეკოს ბამბის ნათესები.

მაგრამ, ვთქვათ ამ შესიტყვებაში ცვლილება მოვახდინეთ, ერთი სიტყვა შეორის ადგილას დავსვით: „ადიდებულმა ბამბამ მდინარის ნათესები წალეკა!“ როგორია ამ ექსპერიმენტის შედეგი? მისი აზრი აბსურდულია, მაგრამ სიტყვათა დამოკიდებულება სრულიად ნორმალური, ქართული ენისთვის ბუნებრივი, – ესე იგი, ახალი შესიტყვება ისეთივე უნაკლოა, როგორიც იყო შეცვლამდე; ენათმეცნიერი მას წუნს ვერ დადებს, ლოგიკოსი კი აღშფოთდება!

ასევე: „კომბოსტო დამჟავდა“ და „ტრაპეცია დამჟავდა“, ენობრივად, სიტყვათა დამოკიდებულების თვალსაზრისით, თანაბარი ღირსებისაა: ქართული შესიტყვების თვისება – თავისებურებები მეორეშიაც ისევე ნათლად არის წარმოდგენილი, როგორც პირველში შინაარსის მიხედვით კი „ტრაპეცია დამჟავდა“ სრული უაზრობაა, ასეთ რასმე ფუტურისტი თუ იტყვის.

¹ ვგულისხმობთ, რომ იგი ფორმალური ტრადიციული ლოგიკის წარმომადგენელი არაა.

აღსანიშნავია, რომ „ტრაპეცია დამქავდა“ უაზრობად მოგვეჩვენება იმ შემთხვევაში, თუ ვიცით, რასაც ნიშნავს ეს სიტყვა. სოფლელი, რომელსაც გეომეტრიის არაფერი გაეგება, შესიტყვებაში – „ტრაპეცია დამქავდა“ – არავითარ უაზრობას არ დაინახავს. „ყოფილა რაღაც უცნაური ბოსტნეული და დამქავებულაო“, შეუძლია მას თქვას...

ამიტომაც ვამბობთ: შესიტყვება რომ შეიქმნეს, სიტყვათა გარკვეული დამოკიდებულებაა აუცილებელი; თუ კი ეს პირობა შესრულებულია, შესიტყვება გვექნება, თუნდაც რომ სრულს უაზრობას შეიცავდნენ ეს დამოკიდებულებაში მყოფი სიტყვები. შინაარსით უაზრო, მაგრამ აგებულებით სწორი შესიტყვება ისევე გამოდგება ამა თუ იმ ენის თვისებათა გასათვალისწინებლად, როგორც შესიტყვება, რომლის შინაარსი მეცნიერულად სწორ დებულებას გამოგვცემს.

ვინც შესიტყვების ენათმეცნიერული შესწავლის დროს შინაარსს აქცევს ყურადღებას, ვინც ლოგიკისა და გრამატიკის ამოცანებს ერთმანეთში რევს, მას შეიძლება ვკითხოთ: განა ყოველდღიურად ყოველი ენის წესიერ შესიტყვებებში ათასობით და ათი-ათასობით არ გამოთქვამენ სრულ სიცრუესა თუ შეუსაბამობას, უბრალო შეცდომებს რომ თავი დავანებოთ? ნუ თუ ასეთი შესიტყვებები არ გამოდგება ენათმეცნიერების ობიექტად?

არა მგონია, ამაზე ვინმემ უარყოფითი პასუხი გასცეს.

შარშან ზატხულში დიდი გვალვის დროს ჩემის ყურით გავიგონე, ერთი მოქალაქე როგორ ყვებოდა: „სამ კაცს უნახავს... მთვარეს თურმე კაცი უჯდა გვერდით „კაზიროკიანი“ ქუდი ეხურა, ფეხი ფეხზე გადაედო და უღვაშებს იგრეხდა ... წვიმა აწი არ იქნება“-ო, დაასკვნა მომთხრობმა ...

ეს ფრაზები – ჩვეულებრივი ქართული შესიტყვებებია. ქართული ენის სინტაქსის შესასწავლად ისინი ისევე გამოდგებიან, როგორც შესიტყვება: „ადიდებულმა მდინარემ ბამბის ნათესები წალეკა.“ მაგრამ, შინაარსს თუ მივყევით, ძნელი გადასაწყვეტია, რა არის უფრო აბსურდული: ჩვენს მიერ ნიმუშად მოყვანილი ფრაზა „ტრაპეცია დამქავდა“ თუ „კაზიროკიანი“ ქუდის პატრონის ამბავი.

ზევით ვთქვით: შესიტყვება რომ შეიქმნეს, სიტყვათა ფორმები ერთმანეთთან გარკვეულ დამოკიდებულებაში უნდა იყოს. განსახილველი გვაქვს: რა სახისაა და რაში მდგომარეობს ეს დამოკიდებულება.

სიტყვათა დამოკიდებულება სხვადასხვა გვარი შეიძლება იყოს. ავიღოთ შესიტყვება: ბავში თამაშობს; ქართული ენისათვის ასეთი შესიტყვება ბუნებრივია. მასში ორი სიტყვა გვაქვს; „ბავში“; „თამაშობს“.

როგორი დამოკიდებულებაა მათ შორის? რომ ეს გავარკვიოთ, საჭიროა მოვიგონოთ რანაირი სიტყვებია ესენი და რა შესაძლებლობა გააჩნიათ მათ. „ბავში“ სახელია, სახელობითს ბრუნვაში, მხოლოდობითს რიცხვში. „თამაშობს“ – ზმნაა (ერთპირიანი), მესამე პირისა, მხოლოდობითის რიცხვისა, აწმყო დროში. სახელი იცვლება რიცხვის მიხედვით. „ბავში“ – „ბავშები“; ზმნაც იცვლება რიცხვის მიხედვით: „თამაშობს“ – „თამაშობენ“.

ჩვენს შესიტყვებაში სახელი („ბავში“) მხოლოდობითს რიცხვშია, ზმნაც („თამაშობს“) მხოლოდობითს რიცხვშია: ზმნა მხოლოდობითშია სწორედ იმიტომ, რომ მხოლოდობითშია სახელი (ვერ ვიტყვი: „ბავში თამაშობენ“, ვერც: „ბავშები თამაშობს“). სიტყვათა ასეთი დამოკიდებულება იწოდება შეთანხმებად: სახელი („ბავში“) ითანხმებს ზმნას („თამაშობს“) რიცხვში (ანუ, რაც იგივეა: ზმნა ეთანხმება სახელს რიცხვში)!

ორი სიტყვის შეთანხმება მაშინ არის შესაძლებელი, თუ ორივეს შეუძლია იცვალოს რაიმე ნიშნის მიხედვით, მაგალ., რიცხვის მიხედვით (იხ. ჩვენი მაგალითი), ან ბრუნვის მიხედვით (იხ. ქვემოთ: „ცელქი ბავში“...) ან სქესის მიხედვით შეთანხმება იმაში გამოიხატება, რომ ერთი სიტყვა მეორეს დაემსგავსება გარკვეული ნიშნის მიხედვით, ასე რომ რა რიცხვშიაც, ვთქვათ, ერთი მათგანი არის, მეორეც იმავე რიცხვში იქნება, რა ბრუნვაც ერთსა აქვს, მეორეც იმაში იქნება ...

¹ შეიძლება ვინმემ იკითხოს: რატომ ზმნა ეთანხმება სახელს და არა პირუკუ. სახელი ზმნასო? იმიტომ, რომ ვუპასუხებთ ჩვენ, სახელს არ მოეპოვება არავითარი ფორმანტი მასთან დაკავშირებულ ზმნის რიცხვს რომ აღნიშნავდეს, სახელი თავისუფალია, ზმნა კი არ არის თავისუფალი, მას საგანგებო ფორმანტები აქვს სახელისათვის შეფარდებული: ამ შემთხვევაში, მაგალ., ს, რომელიც მესამე პირს აღნიშნავს, მაგრამ მხოლოდობითი რიცხვისას.

ჩვენს მაგალითში („ბავში თამაშობს“) სახელი იცვლება ბრუნვათა მიხედვით (აქ იგი სახელობითშია); ზმნა კი („თამაშობს“) ბრუნვათა მიხედვით არ იცვლება. ბრუნვის მიხედვით ამ ორ სიტყვას შორის დამოკიდებულებას ადგილი არა აქვს.

ახლა ზმნას მივუბრუნდეთ. ზმნის რიცხვი უკვე ვნახეთ, რომ სახელის რიცხვთან იყო შეთანხმებული, ზმნას პირიც აქვს: „თამაშობს“ მესამე პირია. რატომ მესამე და არა მეორე ან პირველი? იმიტომ, რომ არ შეიძლება. „ბავში თამაშობ“ ან „ბავში ვთამაშობ“. „თამაშობ“ იქნებოდა, „ბავში“ -ს ნაცვლად „შენ“ რომ ყოფილიყო („შენ თამაშობ“), „ვთამაშობ“ უნდა გვეხმარა, „მე“ რომ ყოფილიყო („მე ვთამაშობ“). ყველა სხვა სახელს (მხოლოდითი რიცხვის სახელობითს ბრუნვაში) შეეფერება მესამე პირის ფორმა – „თამაშობს“.

მაშასადამე, ზმნას მესამე პირის ფორმა იმიტომ ქონია, რომ სახელი, რომელთანაც იგი დამოკიდებულებაში იმყოფება, არც „შენ“ არის და არც „მე“. სხვა ყველა სახელისათვის კი შესაფერისი არის ეს ფორმა „თამაშობს“.

ამ შემთხვევაში ზმნის დამოკიდებულება სახელისაგან უთუოდ განსხვავდება იმ დამოკიდებულებისაგან, რომელიც დამყარდა მათ შორის რიცხვის მიხედვით: რიცხვის მიხედვით სახელიც იცვლებოდა და ზმნაც; პირის მიხედვით ზმნა იცვლება, სახელი კი არა. ამისდამიუხედავად გარკვეული დამოკიდებულება შეიქმნა: სახელმა მოითხოვა ზმნისაგან მესამე პირში ყოფილიყო, ესე იგი, მოითხოვა ისეთი ფორმა, რომელიც თვითონ მას, სახელს, არც ამ შემთხვევაში აქვს და არც, საერთოდ, შეიძლება ქონდეს. ასეთ დამოკიდებულებას მართვა ეწოდება: სახელი მართავს ზმნის პირს.

ამრიგად კითხვაზე: რა დამოკიდებულება არსებობს ჩვენს შესიტყვებაში („ბავში თამაშობს“) შემავალ სიტყვათა შორის, უნდა ვუპასუხოთ: სახელი („ბავში“) ითანხმებს ზმნის („თამაშობს“) რიცხვს და მართავს მის პირს.

დავუშვათ, რომ ჩვენ გვქონდა შესიტყვება: „მეზობლის ბავში თამაშობს“; ახალია აქ სიტყვა „მეზობლის“. რომელ სიტყვასთან არის ის დამოკიდებულებაში, და როგორია ეს დამოკიდებულება? ცხადია მას კავშირი აქვს სიტყვასთან „ბავში“: „მეზობლის ბავში“ (და არა „მეზობლის თამაშობს“).

ბავში, როგორც ვიცით, სახელია სახელობითს ბრუნვაში,

მხოლოდობითს რიცხვში; „მეზობლის“ აგრეთვე სახელია მხოლოდობითი რიცხვის ნათესაობითს ბრუნვაში; „ბავში“-სიტყვას შეიძლება ვუცვალოთ ბრუნვაც, რიცხვიც, მაგრამ ეს სრულებით არ იმოქმედებს „მეზობლის“-სიტყვის ბრუნვაზე: იგი ისევ ნათესაობითს ბრუნვაში აღმოჩნდება; მაგალ.: მეზობლის ბავში თამაშობს; მეზობლის ბავშმა წიგნი წაიკითხა; მეზობლის ბავშს საჩუქარი მოუტანეს; მეზობლის ბავშვით აღტაცებული ვარ ...

აქ სიტყვას „ბავში“ ვუცვალოთ ბრუნვა; ახლა რიცხვი ვცვალოთ: მეზობლის ბავშვები თამაშობენ; მეზობლის ბავშვებმა წიგნი წაიკითხეს; მეზობლის ბავშვებს საჩუქარი მოუტანეს; მეზობლის ბავშვებით აღტაცებული ვართ ...

როგორც ვხედავთ, ყოველი ფორმა: ბავში თუ ბავშვები, ბავშმა თუ ბავშვებმა, ბავშს თუ ბავშვებს და სხვა, მაინც მოითხოვს, რომ სიტყვა „მეზობლის“ უცვლელად დარჩეს, ისევ ნათესაობითში იყოს.

რაც შეეხება სიტყვას „მეზობლის“, მას შეუძლია იცვალოს რიცხვი, ეს შესიტყვებას არ დაარღვევს; ასე რომ, „მეზობლის ბავში თამაშობს“ და „მეზობლების¹ ბავში თამაშობს“ თანაბრად შესაძლოა. ბრუნვას კი სიტყვა „მეზობლის“ ვეღარ იცვლის; არ შეიძლება: „მეზობლებმა ბავში თამაშობს“ ან „მეზობელს ბავში თამაშობს“ და სხვ.

კი მაგრამ გვეტყვიან: განა არ შეიძლება სიტყვა „მეზობლის“ გადავიყვანოთ სახელობითში? რატომ არ შეიძლება: „მეზობელი ბავში თამაშობს“ („მეზობელი ბავში“ ისევე მართებულია, როგორც „მეზობელი ხალხი“, „მეზობელი ქვეყანა“)?

„მეზობელი ბავში თამაშობს“ სხვა რასმე ნიშნავს, „მეზობლის ბავში თამაშობს“ კიდევ სხვას, მაგრამ ამას საბუთად ჩვენ ვერ გამოვიყენებთ: აკი ჩვენ ვამტკიცებდით – თავი და თავი შესიტყვების აგებულებაა და არა შესიტყვების მნიშვნელობა-ო. საკითხი ამ თვალსაზრისით უნდა განვიხილოთ, გამოიცვალა თუ არა ამ მხრივ რამე, „მეზობლის ბავში“ რომ შევცვალოთ „მეზობელი ბავში“-თ?

რა თქმა უნდა გამოიცვალა! „მეზობლის ბავში“ სულ სხვა სინტაქსურ დამოკიდებულებაზეა აღმოცენებული,

¹ აზრის თვალსაზრისით ეს ცოტა უხერხულია: თითქოს ერთი ბავში რამდენისამე მეზობლისა იყოს, მაგრამ ეს შემთხვევითია; სხვა მაგალითში ასეთ უხერხულობას შეიძლება ადგილი არ ექნეს; მაგალ.: „მეზობლის მეზოვე მოვიდა“. ეს სხვათა შორის აღვნიშნეთ. ეს მხარე შესიტყვებისათვის გადამწყვეტი, როგორც ვიცით, არ არის.

„მეზობელი ბავში“ კიდევ სხვაზე; პირველს ის ახასიათებდა, რომ „ბავში“ ბრუნვას იცვლიდა, „მეზობლის“ კი უცვლელად რჩებოდა („მეზობლის ბავში, — მეზობლის ბავშმა, მეზობლის ბავშს იხ. ზემოთ), მეორე შემთხვევაში კი „ბავში“ თუ ბრუნვას შეიცვლის, „მეზობელი“ — ც ბრუნვას შეიცვლის და იმავე ბრუნვაში მოგვევლინება, რომელშიაც არის „ბავში“: „მეზობელი ბავში“, „მეზობელმა ბავშმა“, „მეზობელ ბავშს“...

რა გამოვიდა? შესიტყვებაში „მეზობლის ბავში თამაშობს“ „ბავში“ — სიტყვამ შეიძლება იცვალოს ბრუნვაც, რიცხვიც; სიტყვა „მეზობლის“ კი შეიძლება იცვალოს რიცხვის მიხედვით, მაგრამ ბრუნვას ვერ იცვლის, ნათესაობითში უნდა დარჩეს. თუ ბრუნვას შეიცვლის: ან შეუძლებელ შესიტყვებას მივიღებთ, ესე იგი, შესიტყვება დაირღვევა (მაგალ. „მეზობლის ბავში თამაშობს“, „მეზობელმა ბავში თამაშობს“) ან შესიტყვება მართებული სახისა იქნება, მაგრამ სულ სხვა შესიტყვებად იქცევა; ბრუნვის შეცვლა ამ შემთხვევაში სიტყვათა დამოკიდებულების ხასიათს ცვლის, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, შესიტყვებას ცვლის.

დასკვნა: შესიტყვებაში „მეზობლის ბავში თამაშობს“ სიტყვა „ბავში“ მოითხოვს სიტყვისაგან „მეზობლის“ ისეთ ფორმას, რომელშიაც თითონ არ არის (ნათესაობითს ბრუნვას), თუმცა მას შეუძლია ეს ფორმა ქონდეს; სიტყვათა ასეთი დამოკიდებულებაც მართვად იწოდება. სახელი „ბავში“, მართავს სახელს „მეზობლის“ ბრუნვაში.

გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად ჩვენს მსჯელობას ერთი განმარტება უნდა დაემატოს. როცა ჩვენ ვამბობთ: სიტყვა „ბავში“ მოითხოვს სიტყვისაგან „მეზობლის“ ისეთ ფორმას, რომელშიაც თვითონ არ არის, — იგულისხმება, რომ სხვა რომელიმე სიტყვა არ მართავს თვით ამ სახელს — „ბავში“.

თუ მესამე სახელიც ჩაერთა მართვაში, შესაძლებელია სიტყვისათვის „ბავში“ ისეთი მდგომარეობა შეიქმნეს, როგორშიდაც ჩვენს მაგალითში არის სიტყვა „მეზობლის“: მასაც დაევალება ნათესაობითში ყოფნა, მასაც მოესპობა საშუალება შეიცვალოს ბრუნვა! შეადარე მაგალითად: „მეზობლის ბავში თამაშობს“ და „მეზობლის ბავშის სათამაშო დაიკარგა“ უკანასკნელს შესიტყვებაში „ბავშის“ ისევე არის ნათესაობითს ბრუნვაში, როგორც „მეზობლის“. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ერთსა

და იმავე ფორმაში ყოფნა ამ ორი სახელის დამოკიდებულებით იყოს გამოწვეული, ამ დამოკიდებულებას ახასიათებდეს.

ეს იქიდან ჩანს, რომ ვერც ერთი მათგანი ამ ფორმას ვერ შეიცვლის: „მეზობლის ბავშვის სათამაშო დაიკარგა“, „მეზობლის ბავშვის სათამაშომ მოგვხიბლა“, „მეზობლის ბავშვის სათამაშოს ვეძებ“ ეს კი იმიტომ ხდება, რომ სახელი „სათამაშო“ ისევე მართავს სახელს „ბავშვის“, როგორც ეს უკანასკნელი მართავს სახელს „მეზობლის“.

ასევე შეიძლება ისეთი ახალი სიტყვა ჩავურთოთ, რომელიც ჩააყენებს სახელს „სათამაშო“ ისეთსავე პირობებში, როგორშიც ჩვენს მაგალითში არის „ბავშვის“; მაგალ.: „მეზობლის ბავშვის სათამაშოს ფერი ლამაზია“: „ფერი“ მართავს „სათამაშოს“, „სათამაშოს“ მართავს „ბავშვის“, „ბავშვის“ მართავს „მეზობლის“ ...

განვავრცოთ ჩვენი შესიტყვება. „მეზობლის ცელქი ბავში თამაშობს“. აქ ახალია სიტყვა „ცელქი“; იგი დამოკიდებულებაში იმყოფება სიტყვასთან „ბავში“: „ცელქი ბავში“... ორივე სახელია და, მაშასადამე, ბრუნვასა და რიცხვში შეუძლია იცვალოს; ჩვენს მაგალითში ორივე სახელობითშია; საგულისხმო ის არის, რომ როგორც კი ვცვლით „ბავში“-სახელის ბრუნვას, იცვლება „ცელქი“-ს ბრუნვაც; შეადარე: „მეზობლის ცელქი ბავში თამაშობს“... „მეზობლის ცელქმა ბავშმა ითამაშა“... „მეზობლის ცელქ ბავშს უთამაშია“...

ორი სახელი აქ ისეთს დამოკიდებულებაშია, რომ ერთის („ბავში“-ს) ბრუნვის ცვლა მეორის („ცელქი“-ს) ბრუნვის ცვლასაც იწვევს და რა ბრუნვაშიც ერთი იქნება, მეორეც იმავე ბრუნვაში დაისმის. ამაზე იტყვიან: სახელი („ცელქი“) ეთანხმება ბრუნვაში სახელს („ბავში“). შეად. ზმნის შეთანხმებას სახელთან რიცხვში: „ბავში თამაშობს“...

ავილოთ სხვა შესიტყვება: „იყიდე წიგნი!“ სახელი „წიგნი“

¹ შესაძლოა რომელსამე კუთხეში ითქმოდეს „თამაშობს ხეს ქვეშ“ მსგავსად „სახლს ქვეშ“, „წყალს ქვეშ“, – ჩვენ გავრცელებულ სალიტერატურო ფორმას ვიღებთ. „ხეს ქვეშ მოაბა თოკი“ უცილობლად მართებული აგებულების შესიტყვებაა, მაგრამ ეს არ უნდა ავირიოთ ჩვენს საცილობელ შესიტყვებაში „თამაშობს ხეს ქვეშ“; წინა მაგალითში „ხეს“ მიცემითშია ზმნის მოთხოვნით („ხეს მოაბა“) და არა „ქვეშ“ სიტყვასთან დაკავშირებით.

დამოკიდებულია ზმნაზე „იყიდე“. ეს დამოკიდებულება იმაში იჩენს თავს, რომ „წიგნი“ სახელობითშია და სანამ „იყიდე“ ზმნის ფუძე არ შეიცვლება, სახელობითში უნდა იყოს; არ შეიძლება „იყიდე წიგნს“, „იყიდე წიგნმა“ და სხვ. (სამაგიეროდ აუცილებელია: „იყიდის წიგნს“ და არა „წიგნი“) ...

ზმნას ბრუნვა არ გააჩნია; სახელისაგან კი მან გარკვეული ბრუნვა მოითხოვა. ცხადია, აქ ადგილი აქვს მართვას: ზმნა „იყიდე“ მართავს სახელს „წიგნი“ ბრუნვაში.

სახელის რიცხვი ამ შემთხვევაში არ არის დამოკიდებული ზმნაზე: იყიდე წიგნი! – იყიდე წიგნები! ასეთი მდგომარეობაა ახალს ქართულში. ძველს ქართულში კი საქმის ვითარება სხვაგვარი იყო...

უადგილო არ იქნება შევადაროთ ზმნის დამოკიდებულება სახელთან ჩვენს მაგალითში („იყიდე წიგნი!“) სახელის დამოკიდებულებას ზმნასთან შესიტყვებაში: „ბავში თამაშობს“. ზმნა „იყიდე“ სახელისაგან ბრუნვას მოითხოვს, თუმცა თვითონ ბრუნვა არა აქვს, ბრუნვის მიხედვით არ იცვლება. შესიტყვებაში „ბავში თამაშობს“ სახელი („ბავში“) ზმნისაგან პირს მოითხოვს, თუმცა პირის მიხედვით თვითონ არ იცვლება. ორსავე შემთხვევაში მართვაა; ოღონდ ერთს შემთხვევაში („იყიდე წიგნი!“) ზმნა მართავს სახელს, მეორეში კი – სახელი ზმნას („ბავში თამაშობს“).

ჩვენს მაგალითებში („ბავში თამაშობს“... მეზობლის ცელქი ბავში თამაშობს... იყიდე წიგნი!) შესიტყვებები ფორმაცვალებადი სიტყვებისაგან შედგებოდა: ყველგან ბრუნებადი და უღვლილებადი სიტყვები იყო.

მაგრამ შეიძლება დამოკიდებულებას ექნეს ადგილი ფორმაცვალებადსა და უფორმო სიტყვას შორის. ასე მაგალ. შესიტყვებაში: „მეზობლის ბავში ხის ქვეშ თამაშობს“, მონაწილეობს უფორმო სიტყვა „ქვეშ“. მასზე დამოკიდებულია სიტყვა „ხის“: ჩვენ ვერ ვიტყვით: „(თამაშობს) ხეს ქვეშ“¹ ან: „(თამაშობს) ხემ ქვეშ“ ან „(თამაშობს) ხედ ქვეშ“

სიტყვასთან „ქვეშ“ სახელი ნათესაობითს ბრუნვაში უნდა გამოცხადდეს, ანუ, სხვაგვარად, სიტყვა „ქვეშ“ თვითონ არავითარს

¹ ბრუნვაში მართვის გრძელი ჩაქვია შესიტყვებაში: „საქართველოს საბჭოთა ... რესპუბლიკის ... კომისართა საბჭოს დადგენილება“ ... საკანონმდებლო ენაში მსგავსი შესიტყვებები ჩვეულებრივია ...

ბრუნვაში არ არის და არც შეიძლება იყოს. ცხადია: უფორმო სიტყვა „ქვეშ“ მართავს სახელს ბრუნვაში.

მართავს თუ არა იგი სახელის რიცხვს? სიტყვასთან „ქვეშ“ შეიძლება ვიხმაროთ სახელი, როგორც მხოლოდობით, ისე მრავლობითს რიცხვში: „(თამაშობს) ხის ქვეშ“ – „(თამაშობს) ხეების ქვეშ“, – ესე იგი უფორმო სიტყვა სახელის რიცხვს არ მართავს.

სხვა უფორმო სიტყვების მართვის საილუსტრაციოდ ასეთი მაგალითები გამოდგებოდა; „ბავში თამაშობს სახლის წინ“: „წინ“ მართავს სახელს, მოითხოვს ნათესაობითს ბრუნვას ... „წყალს გაღმა ბაღებია“: „გაღმა“ მართავს სახელს („წყალს“), მოითხოვს მიცემითს ბრუნვას.

ე. წ. თანდებულებიც მართავენ სახელს: „ცელქი ბავში ხესთან ხტის“: „თან“ მოითხოვს სახელს მიცემითში: „ხეს-თან“... „ცელქი ბავში ხეზე ავიდა“: „ზე“ მოითხოვს სახელს მიცემითში; „ხეზე“ მიღებულია „ხეს-ზე“-სგან (შდრ. ძვ. ქართ. „ხესა ზედა“)... „ცელქი ბავში ხიდან ჩამოვარდა“: „ხიდან“ არის გამარტივებული სახე „ხიდგან“-ისა, „ხიდგან“ კი მიღებულია „ხითგან“-ისაგან: აქ თანდებულია „გან“; მას შეუძლია მოითხოვოს ნათესაობითი ბრუნვაცა და მოქმედებითიც. აქ, როგორც ვხედავთ, იგი მართავს სახელს მოქმედებითში: „ხით-გან“

დავუბრუნდეთ ჩვენს მაგალიტს: „მეზობლის ბავში ხის ქვეშ თამაშობს“. თავის ადგილას გავარკვიეთ, რა დამოკიდებულებაშიც იყვნენ ერთმანეთთან სიტყვები „მეზობლის ბავში თამაშობს“; აქ ახალია: „ხის ქვეშ“. ამჟამად ვიცით, რომ სიტყვა „ქვეშ“ მართავს სახელს „ხის“. დაგვრჩენია გავიგოთ სიტყვა „ქვეშ“ და მასთან ერთად მთლიანად „ხის ქვეშ“ რა სიტყვაზეა დამოკიდებული.

იგი ვერ იქნება დამოკიდებული სიტყვაზე „მეზობლის“; მართალია, უაზრობა არ იქნება, რომ ვთქვათ: „მეზობლის ხის ქვეშ ბავში თამაშობს“-ო, მაგრამ ეს სულ სხვა შესიტყვება იქნებოდა (სიტყვა „მეზობლის“ მაშინ დამოკიდებული იქნებოდა სიტყვაზე „ხის“; „მეზობლის ხის“, ჩვენს მაგალიტში კი სიტყვა „მეზობლის“ დამოკიდებულია სიტყვაზე „ბავში“: „მეზობლის ბავში“).

სიტყვა „ქვეშ“ ვერ იქნება დამოკიდებული სიტყვაზე „ბავში“: „მეზობლის ბავში ხის ქვეშ“ უცნაური რამ იქნებოდა. დაგვრჩა მხოლოდ ზმნა „თამაშობს“; ალბათ მასზეა დამოკიდებული სიტყვა

„ქვეშ“. მართლაც, „თამაშობს (ხის) ქვეშ“ უცნაურად არ იხმის.

გამოვიძიოთ რანაირს დამოკიდებულებაშია „(ხის) ქვეშ“ ზმნასთან „თამაშობს“ შეთანხმება აქ შეუძლებელია იყოს: „თამაშობს“ ზმნაა, იცვლება პირის, რიცხვის, დროის, კილოს მიხედვით; „ქვეშ“ უფორმო სიტყვაა; როგორც ასეთს, მას არც პირი, არც რიცხვი, არც დრო თუ სხვა რამ ფორმა არ გააჩნია.

ეგების ზმნა „თამაშობს“ მართავს სიტყვას „ქვეშ“? მაგრამ მართვა შეიძლება ან ბრუნვის, ან პირის, ან სქესის მიხედვით, საერთოდ რაიმე ფორმის მიხედვით: მართვა აკი ნიშნავს გარკვეული ფორმის მოთხოვნას; მართო უფორმო სიტყვა ნიშნავს ფული გადაახდევინო ისეთ ადამიანს, რომელსაც არავითარი ქონება არ გააჩნია ...

რომ, მართლაც, ზმნა „თამაშობს“ არ მართავს სიტყვას „ქვეშ“, იქიდან ჩანს, რომ ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ არა მარტო „თამაშობს ხის ქვეშ“, არამედ „თამაშობს ხეს-თან“, „თამაშობს ხეზე“, „თამაშობს შიგნით“, „თამაშობს გარეთ“, „თამაშობს მუდამ“, „თამაშობს მოურიდებლად“ და სხვ...

ამ მაგალითებიდან ირკვევა, რომ საერთოდ არავითარი დადებითი დამოკიდებულება არ არსებობს „თამაშობს“ ზმნასა და „ქვეშ“ სიტყვას შორის. თუ მართვა და შეთანხმება დადებით სინტაქსურ ოდენობად მიიჩნევა, ურთიერთობა ამ ორ სიტყვას შორის ნოლ ოდენობად უნდა დავსახოთ; ასეთი „დამოკიდებულება“ ნოლს უდრის. მას მართვა ეწოდება. ამბობენ: უფორმო სიტყვა „ქვეშ“ მიერთვისო ზმნას „თამაშობს“. ✓

ჩვენ გაუაანალიზეთ შესიტყვებათა რიგი; სათანადო მაგალითებს თავი რომ მოვუყაროთ, ასეთი სურათი წარმოგვიდგება:

ცელქი ბავში თამაშობს: { „ცელქი“ მხოლოდ. რიცხვის სახელობითი ბრუნვაა; „ბავში“-ც მხოლოდითი რიცხვის სახელობითს ბრუნვაშია; შეცვლით „ბავში“-ს ბრუნვას, შეიცვლება „ცელქი“-ს ბრუნვა („ცელქმა ბავშმა“, „ცელქ ბავშს“...); სახელი („ბავში“) ითანხმებს სახელს („ცელქი“) ბრუნვაში ¹.

¹ ქართულში სახელის სახელთან შეთანხმება საკმაოდ თავისებურია; ამას შემდეგს წერილში განვიხილავთ; აქ მხოლოდ შეთანხმების ცნების გასარკვევად მოგვყავს ეს მაგალითი

ბავში თამაშობს:

„ბავში“ – მხოლოდობითს რიცხვშია; „თამაშობს“ – აგრეთვე მხოლოდობითს რიცხვში („ბავში“ თუ მრავლობითში დაესვით, ზმნაც მრავლობითში გვექნება: „ბავშვები თამაშობენ“); სახელი („ბავში“) ითანხმებს ზმნას („თამაშობს“) რიცხვში.

მეზობლის ბავში თამაშობს:

„მეზობლის“ – ნათესაობითს ბრუნვაშია; „ბავში“ – სახელობითში; სახელმა „ბავში“ შეიძლება იცვალოს ბრუნვა, „მეზობლის“ ისევ ნათესაობითში დარჩება: სახელი („ბავში“) მართავს სახელს („მეზობლის“) ბრუნვაში.

მეზობლის ბავში თამაშობს:

„ბავში“ არ იცვლება პირის მიხედვით, პირის ფორმა მას არა აქვს: „თამაშობს“ – შესაძლო პირია; სახელი მოითხოვს ზმნისაგან ისეთ ფორმას, რომელიც მას ამ შემთხვევაში არა აქვს და არც სეერთოდ შეიძლება ქონდეს: სახელი („ბავში“) მართავს ზმნას („თამაშობს“) პირში.

იყიდე წიგნი!

ზმნა „იყიდე“ მოითხოვს სახელისაგან „წიგნი“ სახელობითს ბრუნვას, თუმცა არც ეს და არც სხვა რომელიმე ბრუნვა მას თვითონ არ შეიძლება ქონდეს: ზმნა („იყიდე“) მართავს სახელს („წიგნი“) ბრუნვაში.

მეზობლის ბავში ხის ქვეშ თამაშობს:

უფორმო სიტყვა „ქვეშ“ მოითხოვს სახელისაგან „ხის“ ნათესაობითს ბრუნვას, თუმცა მას თვითონ არც ეს, არც სხვა ბრუნვა არ გააჩნია: უფორმო სიტყვა („ქვეშ“) მართავს სახელის („ხის“) ბრუნვას.

მეზობლის ბავში ხის ქვეშ თამაშობს:

უფორმო სიტყვა „ქვეშ“ არც იმართვის ზმნის მიერ („თამაშობს“), არც ეთანხმება მას: უფორმო სიტყვა („ქვეშ“) მიერთვის ზმნას („თამაშობს“).

შესიტყვება, როგორც ვნახეთ, სიტყვათა დამოკიდებულებას შეუქმნია. ამისდა კვალობაზე შესიტყვებაში ორგვარი სიტყვა გაირჩევა: გაბატონებული და დამოკიდებული. შესაძლებელია, ესა თუ ის სიტყვა გაბატონებული იყოს მეორის მიმართ, მაგრამ დამოკიდებული შესამეზე:

მეზობლის ↓	{	სახელი „ბავშის“ გაბატონებულია სახელზე „მეზობლის“, მაგრამ დამოკიდებულია სახელზე „სათამაშო“.
ბავშის ↓		
სათამაშო დაიკარგა		

შესაძლოა აგრეთვე ერთს სიტყვაზე ორი (და მეტი) სიტყვა იყოს დამოკიდებული:

მეზობლის ↓	{	ორივე სახელი: „ცელქი“, „მეზობლის“ დამოკიდებულია სახელზე „ბავში“: პირველი („ცელქი“) მას ეთანხმება, მეორე („მეზობლის“) მის მიერ იმართვის.
ცელქი ↓		
ბავში თამაშობს		

სიტყვათა დამოკიდებულება იძლევა შეთანხმებას, მართვას და მირთვას.

შეთანხმება ეწოდება „დამოკიდებულების ისეთ სახეს, როცა გაბატონებული მოითხოვს დამოკიდებულისაგან ისეთ ფორმას, რომელშიაც ის თვითონ არის და რომლის მიხედვით ცვალების უნარი აქვს“¹. ასეთია, მაგალ., ქართულში შეთანხმება სახელისა სახელთან ბრუნვაში, ზმნისა – სახელთან რიცხვში ...

მართვა არის „დამოკიდებულების ისეთი სახე, როდესაც გაბატონებული მოითხოვს დამოკიდებულისაგან ისეთ ფორმას, რომელიც მას თვითონ არა აქვს ამ მომენტში ან არც შეიძლება ქონდეს“². ქართულში მართვის მაგალითებს იძლევა: სახელის მიერ სახელის მართვა ბრუნვაში, სახელის მიერ ზმნის მართვა პირში, ზმნის მიერ სახელის მართვა ბრუნვაში, უფორმო სიტყვის მიერ სახელის მართვა ...

¹ იხ. ჩენი ნარკვევ: „მართვით წინადადების პრობლემა ქართულში I: ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში“ ტფილ. 1928, გვ. 149

² იქვე, გვ. 150.

გაბატონებული სიტყვა, რომელიც მართავს, იწოდება მმართველად; დამოკიდებული სიტყვა, რომელიც იმართვის, იქნება მართული. ასევე: გაბატონებული სიტყვა, თუ იგი ითანხმებს, შეიძლება იწოდოს მათანხმებელად¹; დამოკიდებული სიტყვა, რომელიც ეთანხმება მეორე სიტყვას, იქნებოდა შეთანხმებული.

სიტყვა, რომელიც მიერთვის სხვა სიტყვას, იწოდება მირთულად. მირთული სიტყვა არც ეთანხმება რომელსაღმე სიტყვას, არც იმართვის რომელიმე სიტყვის მიერ, იგი, ასე ვთქვათ, შესიტყვების თავისუფალი წევრია. მისი არსებობა შესიტყვებაში გამართლებულია არა სიტყვათა ურთიერთობით, არამედ აზრის საჭიროებით.

რადგან აზრთან (ცნობიერებასთან) ურთიერთობის საკითხს ჩვენ არ ვინილავთ, შეიძლებაოდა მირთვა უყურადღებოდ დაგვეტოვებინა. მაგრამ ასე ვერ მოვიქცებით იმიტომ, რომ არის შემთხვევები, როდესაც მირთვაში დაჩნდება ხოლმე მართვის ნასახი, სიტყვათა ურთიერთობა მირთვის და მართვის მიჯნაზე დგას². ამდენადვე მირთვაც მხედველობაში უნდა მივიღოთ. ქართულში შეიძლება მიერთოს უფორმო სიტყვა (მაგალ. ქვეშ, მუდამ, განუწყვეტლივ, გაღმა...), თანდებულიანი სახელი (მაგალ. თამაშობს „ხესთან“, „ხეზე“ ...) და სხვ.

ჩვენი ელემენტარი მაგალითების ანალიზიც ცხადყოფს, როგორი რთული ორგანიზაციაა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, შესიტყვება. ჩვენ შეგნებულად გვერდს ვუხვევთ საკითხს იმის შესახებ, თუ რა მიმართებაში იმყოფება სიტყვების დამოკიდებულება ჩვენი ცნობიერების მოვლენებთან, რამდენად შეესატყვისება იგი მათ ურთიერთ დამოკიდებულებას. ჩვენი მიზანია აღვწეროთ ჩვენი მეტყველების ფაქტები ისე, როგორც ეს არის მოცემული, იმისგან დამოუკიდებლევ, თუ რა უდევს მათ საფუძვლად, რას გამოხატავენ ისინი³ სიტყვათა დამოკიდებულების ანალიზი კი

¹ ტერმინი „მათანხმებელი“ უხერხულია იმ მხრივ, რომ იგი არ არის მიმღეობა სათავისი ქცევის ფორმისა – „ითანხმებს“, არამედ საარვისოსი – „ათანხმებს“. სამწუხაროდ, სათავისო ქცევას მიმღეობა არ გააჩნია.

² სამწუხაროდ ამ საუბარში არ მოგვიხერხდა სათანადო მაგალითების ჩვენება. ამ მოვლენას, ისევე როგორც საერთოდ, მირთვის საკითხს ცალკე დაუბრუნდებით.

³ რატომ არის ასე მოქცევა აუცილებელი, არის ნაჩვენები ზოგადად ჩვენს ნარკვევში: „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში“ ... (განსაკუთრებით იხ. გვ. გვ. 50-55, 136-139, გვ. 282, აგრეთვე წინასიტყვაობა გვ. VI-VIII ...).

გვიჩვენებს, რომ შეთანხმებისა და მართვის პროცესებია (და არა მირთვა!), სიტყვებს რომ აკავშირებს შესიტყვებაში.

დავუშვათ ერთის წუთით, რომ შესიტყვებაში მხოლოდ მირთვას აქვს ადგილი; არ არის არც მართვა, არც შეთანხმება. ცხადია, ასეთ შემთხვევაში, სიტყვათა დამოკიდებულების შესახებ ლაპარაკი უადგილო იქნებოდა; შესიტყვებას, როგორც სიტყვათა ორგანიზაციას, ადგილი არ ექნებოდა: გვექნებოდა სიტყვათა წყება და არა შესიტყვება ...

ვფიქრობთ, გაუგებარი არ იქნება, თუ ჩვენი საუბრის დასკვნას ასეთის სახით ჩამოვყალიბებთ: შესიტყვება გულისხმობს სულ მცირე ორ სიტყვას. შესიტყვება არ არის სიტყვათა უბრალო წყება: შესიტყვება ისეთ სიტყვათა წყებაა, რომელნიც ერთმანეთთან გარკვეულს დამოკიდებულებაში იმყოფებიან; ეს დამოკიდებულებაა, სიტყვათა რიგს რომ შესიტყვებად ხდის.

აქედან შინაგანის აუცილებლობით გამომდინარეობს ერთადერთი დასკვნა: არ შეიძლება შესიტყვების შესწავლა, თუ არ შევისწავლეთ ის, რაც შესიტყვებას ქმნის, თუ არ გავარკვეით სიტყვათა ურთიერთ დამოკიდებულება.

სიტყვათა ურთიერთ დამოკიდებულების გარკვევა კი ნიშნავს იმის გამორკვევას, თუ რა როლს თამაშობს ესა თუ ის სიტყვა სიტყვათა ამ დამოკიდებულებაში: არის იგი გაბატონებული თუ დამოკიდებული? თუ გაბატონებულია, მმართველია თუ მათანხმებელი? თუ დამოკიდებულია, არის შეთანხმებული თუ მართული სიტყვა? რომელი სიტყვა რომელს ითანხმებს და რაში? რომელი სიტყვა რომელს მართავს და რაში? შეთანხმებისა და მართვის გარდა არის თუ არა მირთვა? და თუ არის, რა მიერთვის რას?

ერთის სიტყვით, შესიტყვების შესწავლა ნიშნავს – სიტყვათა დამოკიდებულების შესწავლას და ამ დამოკიდებულებაში ცალკე სიტყვათა როლის გარკვევას.

ტრადიციული სასკოლო გრამატიკა, როგორც ცნობილია, სულ სხვა შინაარსს დებდა სინტაქსში. ვთქვათ, გასარჩევი იყო ჩვენი მაგალითი: „მეზობლის ბავში ეზოში თამაშობს“. ამ შესიტყვების შესწავლა იწყებოდა კითხვით: „ვის შესახებ არის ლაპარაკი ამ წინადადებაში?“ ბავშვის შესახებ; ბავში – ქვემდებარეა. „რა არის

ნათქვამი ბავშვის შესახებ?“ რომ ის თამაშობს: თამაშობს – შემასმენელი. „ვისი ბავშვი თამაშობს?“ მეზობლის: მეზობლის – განსაზღვრება. „სად თამაშობს ბავშვი?“ ეზოში: ეზოში – ადგილის გარემოება.

ამ ფსევდო-ლოგიკურს ანალიზში ნაწილობრივ გამოყენებულია ტრადიციული ფორმალური ლოგიკის ტერმინოლოგია: ქვემდებარე-სუბიექტი, შემასმენელი-პრედიკატი. ოლონდ ქვემდებარეს აქ ერთი სიტყვა მიუჩინეს („ბავშვი“), შემასმენელსაც – ერთი („თამაშობს“); ლოგიკისათვის კი სუბიექტი იქნებოდა გადმოცემული ორი სიტყვით: „მეზობლის ბავშვი“, პრედიკატი – ორი სიტყვით: „ეზოში თამაშობს“.

ეს უფრო ბუნებრივიცაა. „მეზობლის ბავშვი ეზოში თამაშობს“. ვის შესახებ არის აქ ლაპარაკი? რა თქმა უნდა, „მეზობლის ბავშვი“-ს შესახებ. ასევე: რა არის „მეზობლის ბავშვის“ შესახებ ნათქვამი? რომ ის „ეზოში თამაშობს“. წინადადების აზრის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, მხოლოდ ასეთი პასუხი შეიძლება გავცეთ ამ კითხვაზე: „ლოგიკური ანალიზი“ (უყვარსთ ზოგსკოლის მოღვაწეთ ასეთი გამოთქმა!) ამას მოითხოვს, თუ კი მას სურს იყოს ლოგიკური

მაგრამ ეს იქნებოდა დემონსტრაციულად ხელის აღება გრამატიკაზე; მაშინ ყოველი ფრაზა ოთხსიტყვიანიცა და მეტსიტყვიანიც ორად გაიყოფოდა, თითოეულს ნაწილში რამდენიმე სიტყვა იქნებოდა მოქცეული და ცალკე სიტყვათა შესახებ ლაპარაკი სრულიად შეუძლებელი გახდებოდა (მაგალ. ფრაზაში: „ჩვენი მეზობლის ცელქი ბავშვი დიდიდან სადამომდე ეზოში თამაშობს ამხანაგებთან“, პირველი ოთხი სიტყვა იქნებოდა ქვემდებარე = სუბიექტი, დანარჩენი ხუთი სიტყვა შემასმენელი = პრედიკატი).

„ლოგიკური ანალიზის“ მოყვარულმა სასკოლო გრამატიკამ თავი დაანება ქვემდებარისა და შემასმენლის ასეთ გაგებას და სრულიად თავისებურად თითო სიტყვით გასცა პასუხი კითხვაზე: ვის შესახებ არის ლაპარაკი? „ბავშვის“ შესახებ. რა არის ნათქვამი? რომ „თამაშობს“ „ლოგიკური ანალიზი“ ასე ულოგიკოდ დაიწყო. ლოგიკურ ტერმინებს „ქვემდებარე“, „შემასმენელი“ თავისებური ინტერპრეტაცია გაუკეთეს: ქვემდებარე – ერთი სიტყვა, შემასმენელიც – ერთი.

ამით შესიტყვების სხვა სიტყვები „განთავისუფლდა“. მაგრამ

მათთვის ტერმინები ლოგიკას უკვე არ გააჩნდა; საჭირო ტერმინები და ცნებები – დამატება, განსაზღვრება, ადგილის, დროის, მიზეზის, მიზნის და ვითარების გარემოება თვით გრამატიკამ შექმნა.

როგორია ეს ცნებები? ავიღოთ გრამატიკის მიერ მოცემული გაგება. რა არის განსაზღვრება? ის სიტყვა, რომელიც განსაზღვრავს, განმარტავს მეორე სიტყვის აზრს, – ასეთია ჩვეულებრივი პასუხი. „მეზობლის ბავში ეზოში თამაშობს“. ვისი ბავში? მეზობლის (ბავში). როგორი ბავში? – „ცელქი“ „მეზობლის“, „ცელქი“ – განსაზღვრებაა. კი მაგრამ: „ეზოში“ – სიტყვა ცხომ განსაზღვრავს სხვა სიტყვის აზრს? „თამაშობს – ეზოში“ და არა ბავში, ან დერეფანში თუ ოთახში. როგორც სიტყვები: „მეზობლის“, „ცელქი“ განსაზღვრავენ სიტყვას „ბავში“, ისევე განსაზღვრავს სიტყვა „ეზოში“ ზმნას „თამაშობს“...

ეგვე უნდა გვეთქვა, სხვა სიტყვებიც რომ გვქონოდა: ყოველი მათგანი ან სუბიექტს (ქვემდებარეს) „განსაზღვრავს“, ან პრედიკატს (შემასმენელს). სხვა დასკვნის გაკეთება არ შეიძლება, თუ თანამიმდევრობას დავიცავთ და მართლაც ლოგიკურ ანალიზს ვაწარმოებთ. ეს თანამიმდევრობა სასკოლო გრამატიკის „ლოგიკურ ანალიზს“ არ გააჩნია.

ერთის სიტყვით: ამ „ლოგიკურ ანალიზს“ სურს იყოს „ლოგიკური“ და შეისწავლოს მეტყველება: მაგრამ იგი ვერ არკვევს სიტყვათა დამოკიდებულებას, შეუსწავლელი რჩება მეტყველებითი მხარე, იმიტომ რომ, ლოგიკის საკითხებს ეპოტინება, ლოგიკის ცნებებს ემყარება ... მეორეს მხრით, ლალატობს ლოგიკას, ვერ იყენებს ლოგიკის ცნებებს, იმიტომ რომ თავი გრამატიკად წარმოუდგენია. ნამდვილად კი „ეს არც გრამატიკაა და არც ლოგიკა, რაღაც ნარევი, ყოველ შემთხვევაში ულოგიკო და უთავბოლო“¹.

გვჭირდება თუ არა სინტაქსში „წინადადება“, „ქვემდებარე“, „შემასმენელი“, „დამატება“, „განსაზღვრება“, „გარემოებანი“? – სკოლის სინამდვილეში ამ ცნებებს გარკვეული შინაარსი ჰქონდათ და აქვსთ; მაგალ.: „წინადადება არის აზრი, გამოთქმული ზეპირად ან დაწერილი; ქვემდებარე არის ის, რის

¹ ასე დაახასიათა შტაინთალმა სტოელების ლოგიკა თავის ცნობილს გამოკვლევაში „ენათმეცნიერების ისტორია ბერძნებთანა და რომაელებთან“

შესახებაც არის ლაპარაკი წინადადებაში; შემასმენელი არის ის, რაც ითქვა ქვემდებარის შესახებ“ და სხვ. და სხვ.

ასეთი გაგებით ამ ტერმინების ხმარება სინტაქსში (და საერთოდ, გრამატიკაში) ისევე შეუწყნარებელია, როგორც, მაგალითად, გეოგრაფიაში იმის მტკიცება, რომ დედამიწა კი არ ტრიალებს დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, არამედ მზე ამოდის აღმოსავლეთიდანო.

ეს ტერმინები შეიძლება დავტოვოთ სინტაქსში, თუ მათ გარკვეული სინტაქსური შინაარსი განეკუთვნებათ, ესე იგი, თუ ისინი გამოყენებულნი იქნებიან სიტყვათა დამოკიდებულების აღსანიშნავად, სიტყვათა როლის დასახასიათებლად შესიტყვებაში.

თუ ეს აუცილებელი პირობა არ შესრულდება, ამ ტერმინების ხმარება მხოლოდ იმის მომასწავებელი იქნება, რომ სინტაქსი „არასინტაქსურად“ შეისწავლება, რომ სინტაქსი ირევა სხვა რაღაცაში, რაც ყოველ შემთხვევაში გრამატიკის სახელით ვერ მონათლება.

თუ ეს აუცილებელი პირობა არ შესრულდება, ეს ტერმინები იქნება გაუგებრობათა მუდმივი წყარო. მეცნიერულს აზროვნებაში ტერმინის ერთად ერთი დანიშნულებაა თავიდან აგვაცილოს ყოველგვარი გაუგებრობა. ვერ იქნება გამართლებული ისეთი ტერმინის არსებობა, რომელიც ამ დანიშნულებას არ შეეფერება. ასეთი ტერმინები უნდა აღიკვეთოს. ასეთ შემთხვევაში ტრადიცია (თუ „მეცნიერული პროტექციის“ სხვა ყოველი სახე) უძლური იქნება შეუნარჩუნოს მავნე ტერმინს არსებობა.

შემოგვეკითხებიან: განა წარმოსადგენია სინტაქსი, რომელშიც არ მოიპოება „წინადადება“, „ქვემდებარე“, „შემასმენელი“, „დამატება“, განსაზღვრება“, „გარემობანი“?

ჩვენი პასუხი მარტივი იქნება: სინტაქსი, როგორც მოძღვრება წინადადებისა და მის ნაწილების შესახებ, სინტაქსი ზემოხსენებული ტერმინებით, აწ ცნობილი სასკოლო, ტრადიციული გაგებით (ასე ვთქვათ, „წინადადებიანი სინტაქსი“) ჩვენში დამკვიდრდა ამ ორმოცდაათი წლის წინად, გასული საუკუნის მეოთხმოცე წლებში. მკაფიოდ და დასრულებული სახით არის იგი მოცემული:

1) არ. ქუთათელაძის „პირველ-დაწყებითს ქართულს გრამატიკა“-ში (ტფილ. 1889, მეორე გამოც.); 2) პ. კვიციანიძის „ქართულს სწორმეტყველება“-ში (ტფილ. 1888 წ. - ზოგს რაშიმე ცილდება ტრაფარეტს!); 3) თ. ჟორდანიას „ქართულს გრამატიკა“-ში (ტფილ. 1889). მეოცე საუკუნის გრამატიკოსები ს. ხუნდაძე, მელ. კელენჯერიძე, იას. ნიკოლეიშვილი¹ ამ შემთხვევაში განაგრძობენ და ამკვიდრებენ უკვე არსებულ ტრადიციას.

ტრადიციული გაგების ჩანასახი მოჩანს დ. ჩუბინაშვილის „ქართულს გრამატიკა“-ში (1877 წ. უკანასკ. გამოც.) და პლატონ იოსელიანის გრამატიკაში („პირველ დაწყებითნი კანონნი ქართულისა ღრამატიკისანი“ 1840 წ.). ეს უკანასკნელი, მაგალ., თავის „სინტაქსის“ დასაწყისში განსაზღვრავს „სჯას“, და წინადადებას, ქუცმდებარეს, შესმენილს, - მაგრამ მისი სინტაქსი მთლიანად სულ სხვა ცნებებზეა აგებული.

ეს ცნებები პლ. იოსელიანს არ შეუქმნია: იგი ამ შემთხვევაში მიყვება ძველს ტრადიციას, რომელიც ანტონ პირველის გრამატიკიდან (1767 წლ.) მომდინარეობს.

როგორია ეს ტრადიცია? მისი ვრცელი დახასიათება შორს წაგვიყვანდა. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მის სინტაქსში ჭაჭანებაც არ ისმის ქვემდებარის, შემასმენლის, დამატების, განსაზღვრების და გარემოების, იმ ტერმინების, ურომლითოდაც სინტაქსი დღეს ბევრს წარმოუდგენლად მიაჩნია; არც წინადადების განსაზღვრებაა ამჟამად გავრცელებულივით უკუღმართი; სინტაქსის მიზანს არ შეადგენს წინადადებისა და მისი ნაწილების ძიება. სინტაქსის საგნად გამოცხადებულია „ლექსთა შეთხზვა“ ე.ი. „სიტყვათა შეკავშირება“; სინტაქსი სიტყვათა დამოკიდებულებას იძიებს და ამისდაკვალად ანტონ პირველის სინტაქსს შეუდარებელივ მეტი უფლება აქვს „სინტაქსად“ იწოდებოდეს, ვინემ იმ ფსევდო-ლოგიკურ ანალიზებს, ახლანდელი ტრადიციით სინტაქსის მაგივრობას რომ ეწვეიან.

რასაკვირველია, სინტაქსის ზემოხსენებული გაგება ანტონ პირველით არ იწყება გრამატიკის ისტორიაში, მაგრამ ქართული ენის მასალაზე პირველად ანტონ პირველმა მოიხმარა იგი; ეს იყო მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში (ანტონ პირველს

¹ თავის გრამატიკის პირველ გამოცემაში.

ორი ქართული გრამატიკა ეკუთვნის: პირველი 1753 წ. არის დაწერილი, მეორე 1767 წ.; ეს უკანასკნელი რაფ. ერისთავმა გამოსცა 1885 წ.). იქიდან მოყოლებული მეცხრამეტე საუკუნის მეორმოცე წლებამდე, თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში ქართულს გრამატიკაში (გაიოზისა, ვარლამისა, იესე ჩუბინი-შვილისა, სოლ. დოდაშვილისა და პლატ. იოსელიანისაშიც კი!) ქართული ენის სინტაქსი ანტონ პირველის მიერ დამკვიდრებული გაგებით შეისწავლებოდა.

„წინადადებიან სინტაქსს“ ქართულს გრამატიკაში ორმოცდაათი წლის ისტორიაც არა აქვს, „უწინადადებო სინტაქსი“ კი (თუ შეიძლება ასე ითქვას) ქართულს გრამატიკულს სინამდვილეში თითქმის მთელი საუკუნე არსებობდა. „უწინადადებო სინტაქსი“ არა თუ წარმოსადგენია, არამედ ფაქტია კიდევც. ფაქტი ორჯერ უფრო ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ჩვენში, ვინემ ეს „წინადადებიან სინტაქსს“ გააჩნია.

ძველი ტრადიცია ანტონის ქართულმა სინტაქსმა უცხოეთიდან მიიღო, „წინადადებიანი სინტაქსიც“ ქართულს გრამატიკაში უცხოურ გრამატიკათა გავლენით გაჩნდა. სამწუხარო მხოლოდ ის არის, რომ უფრო ახალი („წინადადებიანი სინტაქსი“) უფრო უმართებულო აღმოჩნდა, სინტაქსის საკითხები ვერ მოაგვარა და უწინდელი, უფრო მართებული გაგება კი იმდენად დაგვაფიწყა, რომ დღეს მისი არსებობაც კი არავის წარმოუდგენია, დასამტკიცებელი ფაქტი გამხდარა.

შენიშვნები ქართული შესიტყვების აგებულების შესახებ.

ჩვენ უკვე გავარკვეით, რა არის სინტაქსის საგანი, როგორ უნდა წარმოებდეს მისი შესწავლა (იხ. „კულტურული აღმშენებლობა“, 1930 წლ. თებერვალი, №5, გვ. 487 და შემდ.)*. განსახილველი გვაქვს ქართული სინტაქსის თავისებურებათა საკითხი.

როგორც ვიცით, სინტაქსი შესიტყვებას შეისწავლის; შესიტყვება შედგენილობის მიხედვით სხვადასხვა სახისა შეიძლება იყოს: მასში შეიძლება შედიოდეს უფორმო სიტყვა და სახელი (წყალს გაღმა; მთას იქით; სახლის წინ; სარკმლის ქვეშ ...), უფორმო სიტყვა და ზმნა (ადრე დაზამთრდა; გუშინ გაავდარდა; ხვალ გამოიდარებს; ზეგ მივემგზავრებით; წუხელ ციოდა ...) სახელი და ზმნა მზე ამოვიდა; ბუნება იღვიძებს; ბულბული გალობს; ქუჩა ხმაურობს; მდინარე მიიზლაზნება...

ჩვენი საუბრის საგანი იქნება უკანასკნელი ტიპის შესიტყვებანი; ჩვენი არჩევანი შემთხვევითი როდია; წინა საუბრებიდან ვიცით, რომ შესიტყვების შესწავლა შესიტყვებაში შემავალ სიტყვათა დამოკიდებულების ძიებას მოასწავებს; ეს დამოკიდებულება სიტყვათა ფორმების ნიადაგზე ჩნდება; ყველაზე მეტი შესაძლებლობა ამ მხრივ სახელსა და ზმნას მოეპოება: ფორმით ისინი ყველაზე მდიდარნი არიან; მაშასადამე, მათი დამოკიდებულებაც ყველაზე რთულს სინტაქსურს ურთიერთობას მოგვცემს; და თუ ქართულს შესიტყვებას რაიმე თავისებურება ახასიათებს, ეს არ შეიძლება აქ არ დაჩნდეს. ამას გარდა, ასეთი ტიპის შესიტყვება ჩვეულებრივად ხმარებული რამ არის სამწერლო ენაში ეს ტიპი უადრესად გავრცელებულია.

ზემოთ ჩვენ მოვიტანეთ ისეთი მაგალითები, რომლებშიაც სულ ორი წევრიღაა, — ერთი სახელი და ერთი ზმნა, მაგრამ ვრცელი შესიტყვებებიც რომ ავიღოთ, დავინახავთ, რომ მათშიც სახელი და ზმნა ჭარბობს... „კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი! წარმოიდგინეთ შუა კახეთის პატარა სოფელში ერთი ტრიალი, დაცემული ადგილი და იმ ადგილის შუაგულსა — ორსართულიანი

* „ახალ სკოლისაკენ“, №7-8, 1930 წ., გვ. 705-741.

** [აქ: გვ. 52-73]

სახლი ქვეთკირისა. აი ის სართულები რა ფერისა იყო; ქვეშ იყო მარანი წალმით დახურული და იმ მარნის უკანა კედელზედ ამოყვანილი გახლდათ ერთი პატარა ოთახი მოაჭირითურთ...“ ამ ვრცელს შესიტყვებებში სულ რამოდენიმე უფორმო სიტყვა და ნაწილაკია: და; აი; ქვეშ; -ში; -ურთ, -ზედ – დანარჩენი ბრუნებადი და უღვლილებადი სიტყვებია. ასევე შესიტყვებებში: „ბაზალეთისა ტბის ძირას ოქროს აკვანი არისო და მის გარშემო წყლის ქვეშე უცხო წალკოტი ყვავისო“ – უფორმო სიტყვა თუ ნაწილაკია: და; გარშემო; ქვეშე; -ო,... სხვა სიტყვები ფორმიანია, სახელი და ზმნაა შესიტყვებაში კი: „სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაეფარა“, – არც ერთი უფორმო სიტყვა თუ ნაწილაკი არ ურევია, ყველა სიტყვა ფორმიანია, მთელი შესიტყვება სახელებისა და ზმნისაგან შესდგება სახელი და ზმნა ხერხემალია ქართული მეტყველებისა და ჩვენც ბუნებრივია, თუ ამათგან შემდგარი შესიტყვების აგებულების შესახებ ვისაუბრებთ ...

ჩვენ მარტივი მაგალითების ანალიზით დავიწყებთ, სახელდობრ ავიღებთ ისეთ შესიტყვებებს, სადაც მოიპოება ზმნა და მასთან ფორმის საშუალებით, – მორფოლოგიურად, – დაკავშირებული სახელი. რომ დაახლოებით მაინც გარკვეული იყოს, რას გულისხმობს „ფორმის მიხედვით კავშირი“, მოვიტანთ საილუსტრაციო მაგალითს „მოწაფემ დაწერა სამუშაო ფანქრით“ ამ შესიტყვებაში ზმნის გარდა სამი სახელია: „მოწაფემ“, „სამუშაო“, „ფანქრით“; სამივე სახელი ზმნასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ ეს კავშირი სხვადასხვა სახისაა; სახელები: „მოწაფემ“, „სამუშაო“ ზმნასთან დაკავშირებულია ფორმით, – ზმნაში ორივეს პირი აღნიშნულია, პირველი სახელისა („მოწაფემ“) – რეალურად, „-ა“ სუფიქსის საშუალებით (შეადარე: მოწაფემ დაწერა, შენ დაწერე, მე დაწვერე ...), მეორე სახელისა („სამუშაო“) – პოტენციალურად,¹ ნულით (შეადარე: დაწერა სამუშაო, დაგწერა შენ, დამწერა მე ...). მესამე სახელი („ფანქრით“) აგრეთვე არის დაკავშირებული ზმნასთან: ზმნაზეა დამოკიდებული მისი ბრუნვა, – ვერ ვიტყვით: „დაწერა ფანქრის“, ან „დაწერა ფანქარს“, ან „დაწერა ფანქრად“... ზმნა მართავეს ამ სახელის ბრუნვას; ამ სახელის პირი ზმნაში არ აღინიშნება,

¹ სახელის პირის პოტენციალურად აღნიშვნის შესახებ იხ. ამავე სერიის მეორე წერილი („ახალ სკოლისაკენ“ №9/10, ივნის-ივლისი 1929, გვ. 50 და შემდეგ). [აქ: გვ. 17-დან]

ზმნის აგებულებაში მას წილი არ უდევს; „მოწაფე“ და „სამუშაო“ სახელების პირი ზმნაში აღინიშნება, ზმნის აგებულებაში მათ წილი უდევთ, ესენი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ხორციელად უკავშირდებიან ზმნას...

ფორმის საშუალებით ზმნასთან დაკავშირებული სახელების შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, ისეთი სახელები გვაქვს მხედველობაში, როგორცაა „მოწაფემ“, „სამუშაო“ ... ასეთივე სახელები გვაქვს შესიტყვებაში: „მონადირემ თოფით დათვი მოკლა“: „მონადირემ“, „დათვი“ მორფოლოგიურად დაკავშირებულია ზმნასთან, „თოფით“ კი – არა. ასევე, შესიტყვებაში: „ბავშმა ჭინჭველი ფეხით გასრისა“, – სახელები „ბავშმა“, „ჭინჭველი“ წილის მქონეა ზმნაში, „ფეხით“ – სახელი კი არა ...¹

ჩვენ ვთქვით, რომ ანალიზს დავიწყებთ ისეთი შესიტყვებებიდან, რომლებშიაც მოიპოვება ზმნა და მასთან ფორმის საშუალებით დაკავშირებული სახელები; ზმნა და ასეთი სახელები წარმოადგენენ შესიტყვების ბირთვის, სხვა სახელები ამათ ეკვრის, შესიტყვება ამ ბირთვის გარშემო იშლება.

ჩვენ ვიცით, რომ ზმნა ქართულში შეიძლება იყოს ერთპირიანი (აბსოლუტური) და ორ-და სამ-პირიანი (რელატიური). ერთპირიანი ზმნა (ზის, დგება, შრება, იღვეა ...) გარდაუვალია; ორპირიანი – შეიძლება იყოს გარდაუვალიცა (უზის, უდგება, უშრება ...), და გარდამავალიც (აშრობს, აქებს, აკეთებს). სამპირიანი მუდამ გარდამავალია (აძლევს, უგზავნის, აწერიანებს ...). – გარდამავლობა გარდაუვლობის შესახებ იხ. ამავე სერიის მეორე წერილი („ახალ სკოლისკენ“ 9/10, ივნის-ივლისი 1929 წ. გვ. 59 * და შემდ.).

თქმულისდა მიხედვით ჩვენ საანალიზოდ გამოვყოფთ: 1. შესიტყვებას, რომელშიც მონაწილეობს ერთპირიანი (გარდაუვალი) ზმნა; 2. შესიტყვებას, რომელშიაც მოიპოვება ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა; 3. შესიტყვებას, რომელშიაც ზმნა ორპირიანიც არის და გარდამავალიც. ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით სამპირიანი ზმნის შემცველ შესიტყვებასაც გავეცნობით.

¹ ქართულში ზმნას ფორმის საშუალებით შეიძლება დაუკავშირდეს სახელი სამს ბრუნვაში: სახელობითსა, მოთხრობითსა და მიცემითში; არც ნათესაობითი, არც მოკმედებითი და არც ვნებითი ზმნას ამგვარად არ უკავშირდება: ისინი შეიძლება იყვნენ მხოლოდ სინტაქსურს დამოკიდებულებაში ზმნასთან.

* [აქ: გვ. 25 და შემდეგ]

შესიტყვება, რომელშიც მონაწილეობს ერთპირიანი ზმნა. ასეთ ზმნასთან მორფოლოგიურად შეიძლება იყოს დაკავშირებული მხოლოდ ერთი სახელი; ასე, მაგალ.: ქარი ქრის; წვიმა მოდის; ბავში თამაშობს; მოწაფე დგება; სანთელი ქრება... ზმნასთან დაკავშირებული სახელი სახელობითს ბრუნვაშია; რომელ დროშიც არ ავიღოთ ზმნა, სახელის ბრუნვა არ შეიცვლება: წვიმა მოდის, წვიმა მოდიოდა, წვიმა მოდიოდეს; წვიმა მოვიდა, წვიმა მოვიდეს; წვიმა მოსულა, წვიმა მოსულიყო, წვიმა მოსულიყოს მოწაფე დგება, მოწაფე დგებოდა; მოწაფე დგებოდეს; მოწაფე ადგა, მოწაფე ადგეს; მოწაფე ამდგარა, მოწაფე ამდგარიყო, მოწაფე ამდგარიყოს სანთელი – გამქრალა, გამქრალიყო, გამქრალიყოს ...

თითქოს სხვაგვარი მდგომარეობაა შესიტყვებაში: ქარი – ქრის, ქროდა, ქროდეს, მაგრამ: ქარმა – იქროლა, იქროლოს ... „ქარმა“ მოთხრობითშია იმიტომ, რომ „იქროლა“ „ქრის“-ფორმის ნამყოფი ძირითადი კი არ არის, არამედ „იქროლებს“ ზმნისა, რომელიც გარდამავალია (ქარი – იქროლებს, იქროლებდა, იქროლებდეს, ქარმა იქროლა); „ქრის“-ზმნას საკუთარი ფორმიდან შეუძლია მხოლოდ დროთა პირველი ჯგუფი აწარმოოს (ქრის, ქროდა, ქროდეს); დროთა მეორე ჯგუფში იგი სესხულობს „იქროლებს“-ზმნის ფორმას... იგივე ითქმის „თამაშობს“ ზმნის შესახებაც; მასაც მხოლოდ დროთა პირველი ჯგუფი გააჩნია საკუთარი! ამ განმარტებათა შემდეგ, გვგონია, რომ გაუგებრობა არ უნდა გამოიწვიოს ზემოთ თქმულმა: ერთპირიან ზმნასთან დაკავშირებული სახელი სახელობითს ბრუნვაშია იმისდა მიუხედავად, თუ რა დროშია ზმნა.

როგორია ხსენებული ტიპის შესიტყვების წევრ-სიტყვათა სინტაქსური ურთიერთობა? უწინარეს ყოვლისა: რომელი სიტყვაა გაბატონებული და რომელი დამოკიდებული? „მოწაფე დგება,“ მაგრამ: „მოწაფეები დგებიან“... „მოწაფე დგება“, მაგრამ „შენ დგები“, „მე ვდგები“: სახელის ცვლა ზმნის ცვლას იწვევს; სახელის მხოლოდობითს ზმნის ერთი ფორმა შეეფერება, მრავლობითს – მეორე. სახელია, მაშასადამე, გაბატონებული, ზმნა დამოკიდებული...¹

¹ ცნებები გაბატონებული, დამოკიდებული, მართული, მათანხმებელი, შეთანხმებული, მართვა, შეთანხმება – განმარტებულია ამავე სერიის წინა (მეოთხე) წერილში; აქვეა მოცემული ამ ცნებათა განსაზღვრება (იხ. „კულტურული აღმშენებლობა“ № 5, გვ. 491-8). [აქ: გვ. 57-66]

რატომ არა პირიქით? რატომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ზმნაა გაბატონებული, სახელი კი მასზეა დამოკიდებული; სახელი კი არ განსაზღვრავს ზმნის ფორმას, არამედ ზმნის ესა თუ ის ფორმა მოითხოვს ამა თუ იმ სახელს; ასე მაგალ.: დგები – შენ, ვდგები – მე! ხომ არ შეიძლება „დგება“-ზმნის შემდეგ ვიხმაროთ „შენ“, „დგები“-ს შემდეგ „მე“ და „ვდგები“-სთან „შენ“ უდავოა, რომ ასეთი რამ („დგება შენ“, „დგები მე“, „ვდგები შენ“) არ ითქმის, მაგრამ ამის მიხედვით ვერ დავასკვნით – ზმნაა გაბატონებული და არა სახელიო. ვერ დავასკვნით იმიტომ, რომ „ვდგები“ ფორმა გააჩინა ზმნის ამ ფორმის განკუთვნიებამ „მე“-სახელისათვის, რაიც აღნიშნულია ზმნაში „ვ“-თი, „ვ“-ს თავში დასმამ უკვე გადაწყვიტა, რომელია ის სახელი, ზმნის ამ ფორმაზე რომ ბატონობს; „მე“ სულაც რომ არ ვიხმაროთ, ეს დამოკიდებულება მაინც იარსებებს, სახელი მაინც იქნება ზმნის ბატონ-პატრონი, რადგანაც მისი წარმომადგენელი უკვე არის ზმნაში დაბუდებული. ეგევე ითქმის ჩვენი ზმნის სხვა ფორმათა შესახებ. ზმნაში ცვლილება შეუძლებელია ისე, რომ მასში სახელის ნიშნები (წარმომადგენლები) არ იყოს. სახელის ცვლისას კი ზმნისეული ელემენტები არსად ჩანს. ჩვენ შეგვიძლია, რომელიც გნებავთ ის სახელი სახელობითს ბრუნვაში წარვთქვათ და შემდეგ მას დაუბრკოლებლივ ესა თუ ის ერთპირიანი ზმნა მივუმატოთ, საჭირო პირის ფორმით, რა თქმა უნდა. ამას კი ვერ ვიზამთ, ვერც ერთ ორპირიან ზმნასთან (როგორც თავის ადგილას დავინახავთ).

ამგვარად: შესიტყვებაში „მოწაფე დგება“ გაბატონებული სიტყვაა „მოწაფე“, დამოკიდებულია – „დგება“.

რაში გამოიხატება ეს დამოკიდებულება? იმაში, რომ: 1. სახელი მართავს ზმნის პირს: მოწაფე დგება, შენ დგები, მე ვდგები ... 2. სახელი ითანხმებს ზმნის რიცხვს: „მოწაფე დგება, მოწაფეები დგებიან; შენ დგები, – თქვენ დგებით; მე ვდგები – ჩვენ ვდგებით“ ... მრავლობითშია სახელი – მრავლობითშია ზმნა. ჩვენს მაგალითში ზმნას არ გააჩნია არც ერთი ფორმა, რომელიც სახელზე არ იყოს დამოკიდებული; სახელი განუყოფლად ბატონობს ზმნაზე: მართავს და ითანხმებს მას.

დასკვნა: შესიტყვება „მოწაფე დგება“ შედგება სახელისაგან (სახელობითს ბრუნვაში) და ერთპირიანი ზმნისაგან (აწმყო დროში,

¹ წინა საუბარში (ამავე სერიის მეოთხე წერილში) გაკვრით შევხვით ამ საკითხს. იხ. „კულტურული აღმშენებლობა“ №5, გვ. 491. [ამ გამოცემაში: გვ. 57]. აქ უფრო დაწვრილებით განხილვა საჭიროდ ვცანით.

მხოლოდ. რიცხვ. მესამე პირში). მექანიზმიც ასეთი შესიტყვების მარტივია: მას ქმნის სახელის ბატონობა ზმნაზე; სახელი მართავს ზმნის პირს, ითანხმებს რიცხვს.

შევადართ ჩვენი შესიტყვება სათანადო რუსულ შესიტყვებას: *ученик встает*. ეს შესიტყვებაც შედგება სახელისაგან სახელობითს ბრუნვაში და ზმნისაგან აწმყო დროის მესამე პირში. შედგენილობა რუსული შესიტყვებისა ისეთივეა, როგორც ქართულის შესიტყვებისა „მოწაფე დგება“ რაც შეეხება მექანიზმს, აქაც სრული პარალელიზმია: სახელი *ученик* მართავს ზმნას *встает* პირში და ითანხმებს რიცხვში. სახელი შესიტყვების გაბატონებული წევრია, ზმნა დამოკიდებული.

ასეთს, ზმნაზე მონოპოლიური უფლების მქონე სახელს ქვემდებარე ეწოდება: *ученик* იქნება ქვემდებარე რუსულ შესიტყვებაში „მოწაფე დგება“. სახელი „მოწაფე“ იმავე უფლების მქონეა, რაც *ученик*; ცხადია, „მოწაფე“ -ც ქვემდებარე იქნება. ზმნას, რომელიც დამოკიდებულია ერთადერთ სახელზე – იმართვის მის მიერ პირში (და ეთანხმება მას რიცხვში) – შემასმენელს უწოდებენ; ამისდაკვალად ზმნა *встает* (შესიტყვებაში: „*ученик встает*“) შემასმენელი იქნებოდა; ასევე ქართული „დგება“ (შესიტყვებაში: „მოწაფე დგება“) შემასმენელი იქნებოდა. რუსულისა და ქართულის ხსენებულ შესიტყვებაში სიტყვათა დამოკიდებულება ერთნაირ ცნებებს მოგვცემს; ერთნაირი მექანიზმი კი შესიტყვების ერთგვარობას მოწმობს: ქართული შესიტყვება, რომელშიაც მონაწილეობს ერთპირიანი ზმნა, ისეთივე სინტაქსური თვისებების მქონეა, როგორც მსგავსი რუსული შესიტყვება.

მაინც არის ორი გარემოება, რომელიც უნდა გავითვალისწინოთ რუსულთან შედარებისას:

1. რუსული შესიტყვების მექანიზმი ყოველთვის ისეთია, როგორც ჩვენს მაგალითში: *ученик встает*; გარდამავალი ზმნა თანაბრად არის დამოკიდებული ერთადერთ სახელზე; ეს სახელი ყოველთვის მართავს ზმნის პირს და ითანხმებს რიცხვს. რუსულში ამ მხრივ ისეთი მდგომარეობაა, როგორც ქართულში გვაქვს ერთპირიანი ზმნის შემცველს შესიტყვებაში. და ეს არ არის შემთხვევითი; ზმნის მორფოლოგიური თვისება შინაგანის აუცილებლობით განსაზღვრავს ამას: რუსული ზმნა არ შეიძლება იყოს ორ- და სამ-პირიანი, იგი მუდამ ერთპირიანია, გარდაუვალიცა და გარდამავალიც.

2. ქართული ერთპირიანი ზმნა ყოველთვის არ აღნიშნავს სახელის მრავლობითობას. ეს მრავლობითობა უთუოდ აისახება ზმნაში, თუ სახელი პირველის ან მეორე პირისაა: მე ვდგები – ჩვენ ვდგებით; შენ დგები – თქვენ დგებით, აღუნიშვნელი არ რჩება მესამე პირის მრავლობითშიაც, თუ მრავლობითი -ნი-თ არის დაბოლოებული: იგი დგება – იგინი დგებიან, მოწაფენი დგებიან. ხოლო თუ მრავლობითი ებ-ითაა ნაწარმოები, სახელის მრავლობითობა შეიძლება აღინიშნოს, შეიძლება – არა: მოწაფეები დგებიან... ბავშვები თამაშობენ ... მოქალაქეები საუბრობენ ... მაგრამ: ხეები დგას ... მთები მოჩანს ... ზამთრის დღეები ილევა ... რუსულში კი სახელის მრავლობითობა ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში: ученик встает дети играют деревья стоят горы виднеются зимние дни кончаются

ამასთან დაკავშირებით შეიძლებოდა დაგვესვა საკითხი: როგორია სახელისა და ზმნის სინტაქსური ურთიერთობა იმ შემთხვევაში, როდესაც სახელის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება? „ხეები დგას ... მთები მოჩანს ... დღეები ილევა“ – და მსგავს შესიტყვებებში ... უდავოა, რომ სახელის სინტაქსური ძალა აქ უფრო სუსტია, ზმნაც ისე არ გრძნობს დამოკიდებულებას, რადგანაც საშუალება აქვს რიცხვში სახელს არ შეუთანხმდეს. ამისდა მიუხედავად პირში ის მაინც მართულია ზმნის მიერ, სახელი ისევ რჩება ერთადერთ გაბატონებულ სიტყვად. ეს მით უფრო, რომ მრავლობითობა აღუნიშვნელი რჩება არა ყოველთვის, არამედ ებ-იან სახელობითის ხმარების შემთხვევაში, ისიც არა ყოველთვის¹.

თუ შესიტყვება ერთპირიან ზმნას შეიცავს, მისი შედგენილობა მარტივია, მექანიზმიც ყოველგვარ სირთულეს მოკლებული. ქართულში რომ მხოლოდ ერთპირიანი ზმნები გვქონოდა, ქართული შესიტყვება არსებითად იმავე ტიპის იქნებოდა, როგორცაა რუსული (და, საერთოდ, ევროპულ ენათა) შესიტყვება, ქართული შესიტყვებათა ტიპურ თავისებურებათა საკითხი არც დაისმოდა (და თუ დაისმოდა, ერთობ მარტივი იქნებოდა). ორპირიანი ზმნის შემცველი შესიტყვება მიგვითითებს სულ სხვა მდგომარეობაზე. გავვეცნოთ მას.

¹ იმის გარკვევა, თუ როდის აღინიშნება -ები-ანი სახელობითის მრავლობითობა და როდის არა, ჩვენს მიზანს არ შეადგენს. მაინც ზოგადად ასე შეიძლება ითქვას: თუ -ები-ანი მრავლობითი გაპიროვნებული სახელია, მრავლობითობა აღინიშნება.

შესიტყვება, რომელიც შეიცავს ორპირიან გარდაუვალ ზმნას: მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს მასპინძელი ესალმება სტუმარს ... ცეცხლი ეკიდება სახლს ... პირი უშრება ავადმყოფს ... ტალღა აწყდება ნაპირს ...

„მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ ... ეს შესიტყვება შედგება ზმნისაგან (ეკითხება) და ორი სახელისაგან (მოწაფე, მასწავლებელს); ეს სახელები დაკავშირებულია ზმნასთან ფორმის საშუალებით: მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს, მოწაფე ეკითხებოდა მასწავლებელს, მოწაფე ეკითხებოდეს მასწავლებელს მოწაფე შეეკითხა მასწავლებელს, მოწაფე შეეკითხოს მასწავლებელს მოწაფე შეეკითხებია მასწავლებელს მოწაფე შეეკითხებოდა მასწავლებელს, მოწაფე შეეკითხებოდეს მასწავლებელს: ყველგან ზმნაში ჩანს ამ სახელთა პირები; აღინიშნება ეს უკანასკნელი რეალურად, სუფიქსის საშუალებით (-ა, -ა, -ს... „მოწაფე“ სახელის პირი) ან პოტენციალურად, ნულის საშუალებით („მასწავლებელს“ - სახელის პირი).

როგორია ამ სიტყვათა ურთიერთ დამოკიდებულება ანუ, რაც იგივეა, როგორია ამ შესიტყვების მექანიზმი? შესიტყვებაში „მოწაფე დგება“ ორი სიტყვა გვქონდა; მათგან პირველი, სახელი, გაბატონებული იყო მეორეზე, ზმნაზე; შესიტყვებაში „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ სამი სიტყვა გვაქვს; ეგების აქაც ანალოგიური მდგომარეობაა: სახელი „მოწაფე“ გაბატონებულია ზმნაზე „ეკითხება“, ხოლო ეს უკანასკნელი სახელზე „მასწავლებელს“ ... ჩვენ უკვე ვიცით, რა უფლება ქონდა „მოწაფე“ - სახელს შესიტყვებაში: „მოწაფე დგება“; ახლა გავარკვიოთ იმავე სახელის უფლებები შესიტყვებაში „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ ამ სახელის პირი, როგორც ვიცით, ზმნაში აღნიშნულია, - ა სუფიქსით (შეადარე: მოწაფე ეკითხება, - შენ ეკითხები, მე ვეკითხები ...). მრავლობითში თუ დავსვით ეს სახელი, ზმნაში მისი მრავლობითობაც აისახება: მოწაფე ეკითხება - მოწაფეები ეკითხებიან... ამაზე მეტი უფლება ამ სახელს (მოწაფე) არ ქონდა შესიტყვებაშიც „მოწაფე დგება“, ხოლო რაც იქ ქონდა, აქაც გააჩნია! ჩანს, სულ ერთი ყოფილა სახელობითს ბრუნვაში დასმული სახელისათვის, დაკავშირებულია იგი ერთპირიან ზმნასთან (დგება), თუ ორპირიანთან (ეკითხება), სულ ერთი ყოფილა იმიტომ, რომ ზმნის პირის მართვას და რიცხვში შეთანხმებას იგი ორსავე შემთხვევაში

თანაბრად ახერხებს!

კი მაგრამ, ნუთუ არაფერს ნიშნავს ის დიდი პრინციპული განსხვავება, რომელსაც ადგილი აქვს ამ შემთხვევაში: პირველს შესიტყვებაში: (მოწაფე დგება) „დგება“-ზმნის ფორმა მთლიანად ეკუთვნის „მოწაფე“-სახელს; თუ რომელიმე სახელი ფლობს ზმნას, ეს სახელია „მოწაფე“; მოზიარე და მონაწილე მას არ გააჩნია; მისი უფლება განუყოფელია; მეორე შესიტყვებაში კი (მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს) ზმნაში მონაწილეობს მეორე სახელიც („მასწავლებელს“), და ამ უკანასკნელის პირი ზმნაში ისევე აღინიშნება, როგორც სახელისა „მოწაფე“. ესე იგი: სახელის განუყოფელი უფლება ერთს შემთხვევაში (მოწაფე დგება!) შეიცვალა მოზიარის უფლებად მეორეში (მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს).

მერე რა დაშავდა ამით? სულ ერთი არ არის, გამოჩნდება თუ არა მოზიარე მეორე სახელი, თუკი პირველი ამ ახალს მდგომარეობაში იმდენსავე უფლებას შეინარჩუნებს, რამდენიც მას ქონდა პირველად, როცა იგი ერთპირიან ზმნასთან იყო დაკავშირებული! მაინც უნდა ვთქვათ: თუ ეს განსხვავება მართლაც პრინციპული ხასიათისაა, მას ვერ მოსპობს შემთხვევითი ერთგვარობა უფლებისა, წილად რომ ხვდა სახელს „მოწაფე“. განა ერთნაირია უფლებრივი მდგომარეობა იმ პირის, რომელსაც თავისი საწოლი უდგას დამოუკიდებელს ოთახში და იმ პირის, რომელსაც იგეთივე საწოლი უდგას საზიარო ოთახში! გვეტყვიან: შედარება არ არის დამტკიცება, ხოლო პრინციპული განსხვავება, თუ კი ფაქტიურად არაფერს შეცვლის, თეორიული ღირებულების მქონეა და მეტი არაფერიო.

ძველს ქართულში, მართლაც, ეს პრინციპული სხვაობა თეორიული მსჯელობით შეიცნობა:¹ ახალს ქართულში კი საქმის ვითარება სხვაგვარია: პრინციპული სხვაობა უჩინარია ისეთ შემთხვევაში, როგორიცაა „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“, „საჩინარია“ სხვა შემთხვევებში ...

ავიღოთ შესიტყვება: „მოწაფე უყვარს მასწავლებელს“ და შევადაროთ იგი ჩვენს შესიტყვებას: „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ ... ორსავე შემთხვევაში მონაწილეობს ორპირიანი

¹ ამას დავინახავთ, როცა ქართული შესიტყვების ევოლუციის გათვალისწინებაზე მიდგება საქმე.

გარდაუვალი ზმნა: „უყვარს, ეკითხება“. ორსავე შემთხვევაში ამ ზმნასთან დაკავშირებულია ორი სახელი: ერთი სახელობითში – (მოწაფე), მეორე – მიცემითში (მასწავლებელს). პირი ორივე სახელისა აღინიშნება ზმნაში: აკი ზმნა ორპირიანია! გამოსაკვლევია მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხი: მოწაფე ეკითხება (მასწავლებელს) – მოწაფეები ეკითხებიან (მასწავლებელს) ... მოწაფე უყვარს (მასწავლებელს) – მოწაფეები უყვარს (მასწავლებელს)! რა მოხდა? ერთს შემთხვევაში „მოწაფე“ – სახელის პირიც აღინიშნება და მრავლობითობაც, მეორეში კი მხოლოდ პირი, მრავლობითობა კი – არა.

ერთპირიან ზმნასთან დაკავშირებით ჩვენ ვთქვით, რომ სახელის მრავლობითობა შეიძლება ზოგჯერ არ აღინიშნოს ზმნაში-თქო. ხომ არ არის აქ სწორედ ასეთი შემთხვევა? რა თქმა უნდა, არა. ისეთ სახელთა მრავლობითობა, როგორცაა „მოწაფე“, ერთპირიან ზმნაში ყოველთვის აღინიშნება (მოწაფე დგება – მოწაფეები დგებიან ...), და თუ ჩვენს მაგალითში (მოწაფეები უყვარს...) არ აღინიშნა, უნდა ვიფიქროთ, აქ სხვა მიზეზია. ეს მიზეზი ზმნის ორპირიანობის ნიადაგზე ჩნდება, იმ პრინციპულ სხვაობის ნიადაგზე, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი... კონკრეტულად იგი ასე წარმოიდგინება: სახელობითის მრავლობითობა იმიტომ არ აღინიშნა, რომ სახელობითის მიცემითი შეეცილა. ორპირიანი ზმნა სახელობითთანაც არის დაკავშირებული და მიცემითთანაც; ხან სახელობითის მრავლობითობა აღინიშნება მასში, ხან კიდევ მიცემითისა;¹ თუ სახელობითის მრავლობითობა აღინიშნა, მიცემითისა – ვერ აღინიშნება და პირიქით: შეად.:

მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს მოწაფეები ეკითხებიან მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება
---	---

მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს მოწაფე ეკითხება მასწავლებლებს	{ მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ არის აღინიშნული
---	---

მოწაფე უყვარს მასწავლებელს მოწაფეები უყვარს მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ არის აღინიშნული
---	---

¹ მხედველობაში გვაქვს ის შემთხვევები, როცა ორივე სახელი მესამე პირია; სხვა პირებთან, როგორც ვნახავთ, მდგომარეობა ცოტა სხვაგვარია: იქ შეიძლება ორივე სახელის მრავლობითობა აისახოს ზმნაში.

მოწაფე უყვარს მასწავლებელს
 მოწაფეები უყვართ მასწავლებლებს

მიცემითის მრავლობითობა
 ზმნაში აღინიშნება

რას ნიშნავს ეს? უწინარეს ყოვლისა იმას, რომ მრავლობითობის აღნიშვნის თვალსაზრისით ჩვენთვის საინტერესო შესიტყვებებში მიცემითის პრინციპში იმდენივე უფლება აქვს, რამდენიც სახელობითს (პირის აღნიშვნის მხრივ ხომ მათ შორის განსხვავება არ იყო). და მაშასადამე: სახელობითი ორპირიან ზმნასთან ვერ სარგებლობს იმ უფლებით, რომელიც მას ქონდა ერთპირიან ზმნაში ... არც მიცემითს გააჩნია იმგვარი უფლებები. ერთპირიან ზმნაში ზმნის ფორმის ბატონ-პატრონი იყო სახელი სახელობითს ბრუნვაში. ორპირიან ზმნასთან ასეთი განუყოფელი უფლების მატარებელი არც სახელობითია და არც მიცემითი (საერთოდ, არ მოიპოვება ამ უფლების მქონე სახელი): ერთის განუყოფელი სამფლობელო (ზმნა) ორის საზიარო კუთვნილებად იქცა.

ჩვენს შესიტყვებებში ორივე სახელი მესამე პირი იყო. მოზიარე სახელთა უფლებრივი მდგომარეობა ნათელი რომ იყოს, მოვიტანთ ყველა პირთა ფორმებს მხოლოდობითშიაცა და მრავლობითშიც:

აწმყო დრო:

სახელობ.: მიცემითი:

მოწაფე	ეკითხება	მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ არის აღნიშნული
მოწაფეები	ეკითხებიან	"	
მოწაფე	ეკითხება	მასწავლებლებს	
მოწაფეები	ეკითხებიან	"	
მოწაფე	გეკითხება	შენ	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება. მიცემითის მრავლობითობა აღინიშნება (თუ სახელობითი - მხოლოდობითს რიცხვშია) მიცემითის მრავლობითობა არ აღინიშნება (თუ სახელობითი მრავლობითშია და ზმნაში თავის მრავლობითობას აღნიშნავს).
მოწაფეები	გეკითხებიან	"	
მოწაფე	გეკითხებათ	თქვენ	
მოწაფეები	გეკითხებიან	თქვენ ¹	

¹ „თქვენ, ჩვენ, შენ, მე“ რატომ შეიძლება მივიჩნიოთ მიცემითისა თუ სხვა ბრუნვის როლის აღმასრულებლად, ნაჩვენები იქნება ქვემოთ.

სახელობ.: მიცემითი:

მოწაფე მეკითხება მე
 მოწაფეები მეკითხებიან ”
 მოწაფე გვეკითხება ჩვენ
 მოწაფეები გვეკითხებიან

სახელობითის მრავლობითობა აღინიშნება.
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება (თუნდაც რომ სახელობითიც მრავლობითში იყოს და მისი მრავლობითობაც იყოს ზმნაში აღნიშნული

შენ ეკითხები მასწავლებელს
 თქვენ ეკითხებით ”
 შენ ეკითხები მასწავლებელს
 თქვენ ეკითხებით

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება.
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ არის აღნიშნული

შენ მეკითხები მე
 თქვენ მეკითხებით ”
 შენ გვეკითხები ჩვენ
 თქვენ გვეკითხებით ”

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება.
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება (თუნდაც რომ სახელობითიც მრავლობითში იყოს და მისი მრავლობითობა იყოს ზმნაში აღნიშნული).

მე ვეკითხები მასწავლებელს
 ჩვენ ვეკითხებით ”
 მე ვეკითხები მასწავლებლებს
 ჩვენ ვეკითხებით ”

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება.
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღნიშნული არ არის.

მე გეკითხები შენ
 ჩვენ გეკითხებით ”
 მე გვეკითხებით თქვენ
 ჩვენ გვეკითხებით ”

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება.
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება (თუ სახელობითი მხოლოდობითს რიცხვშია)
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება (თუ სახელობითი მრავლობითს რიცხვშია და ზმნაში თავის მრავლობითობას აღნიშნავს).

როგორც ამ სქემიდან ჩანს, სახელობითის მრავლობითობა ყოველთვის აღინიშნება „ეკითხება“ ზმნაში: მოწაფეები – ეკითხებიან, გვეკითხებიან, მეკითხებიან; თქვენ – ეკითხებით, მეკითხებით, ჩვენ – ვეკითხებით, გვეკითხებით; მიცემითში დასმული სახელის მრავლობითობა ჩვეულებრივ აღუნიშვნელი რჩება, მაგრამ მაინც არის რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც მისი მრავლობითობა ზმნაში ჩანს; ეს ის შემთხვევაა, როდესაც „თქვენ“ და „ჩვენ“ არის

მიცემითში: მოწაფე გეკითხებათ თქვენ ... მოწაფე გვეკითხება ჩვენ...

აქ განსაკუთრებით საინტერესოა ორი შემთხვევა: 1. „ჩვენ“ – სახელი მიცემითში თუ არის, ზმნას შეუძლია მისი მრავლობითობაც აღნიშნოს და სახელობითს ბრუნვაში დასმული სახელისაც: მოწაფეები გვეკითხებიან ჩვენ: გვ – პრეფიქსი „ჩვენ“ – სახელის მრავლობითობაზე მიგვითითებს, – ან სუფიქსი „მოწაფეები“, – ს მრავლობითობაზე; ასევე, შესიტყვებაში: თქვენ გვეკითხებით ჩვენ, – ზმნაში მრავლობითობის ორი ნიშანია: გვ – პრეფიქსი და – თ სუფიქსი. სინტაქსურად ეს ნიშნავს: ორივე სახელი სრულიად თანაბარი ძალისა და მნიშვნელობისაა სათანადო შესიტყვებაში. 2. როგორ უნდა დავაფასოთ ის შემთხვევები, როდესაც მიცემითის მრავლობითობა კიდევ აღინიშნება და კიდევ არა, – იმისდა მიხედვით, თუ რა რიცხვშია სახელობითი: თუ სახელობითი მხოლოდითშია, მიცემითის მრავლობითობა აღინიშნება: „მოწაფე გეკითხებათ თქვენ“; თუ სახელობითი მრავლობითშია, და ზმნას ითანხმებს რიცხვში, მიცემითის მრავლობითობისათვის „ადგილი არ რჩება“ ზმნაში, მაგალითად: მოწაფეები გეკითხებიან თქვენ. ასევე: მე გეკითხებით თქვენ, მაგრამ: ჩვენ გეკითხებით თქვენ. რა თქმა უნდა, თუ გვაქვს: „მოწაფე გეკითხებათ თქვენ“, „მე გეკითხებით თქვენ“ – მიცემითის მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხი დადებითად წყდება, ისეთ შემთხვევებში კი, როგორცაა: „მოწაფეები გეკითხებიან თქვენ“, ანდა: „ჩვენ გეკითხებით თქვენ“ – უარყოფითად ... მაგრამ დავუშვათ, რომ „თქვენ“ კი არ არის შესიტყვებაში, არამედ „შენ“ (მოწაფე გეკითხება შენ ... მე გეკითხები შენ ...); კითხვა ისმის, აღინიშნება თუ არა მისი მრავლობითობა? უნდა მივაკუთვნოთ ეს სახელი („შენ“) ისეთ სახელთა წყებას, რომელთა მრავლობითობა აღინიშნება, თუ ისეთ სახელთა რიგში უნდა მოვაქციოთ, რომელთა მრავლობითობა ზმნაში არ აისახება? არც ერთი და არც მეორე: „შენ“ – სახელის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება პირობითად, მისი სინტაქსური უფლებამოსილობა მერყევია ამ მხრივ.

დასკვნა. ჩვენს შესიტყვებაში: „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ ორი სახელია ზმნასთან დაკავშირებული: ერთი – სახელობითში, მეორე მიცემითში. პირველის მრავლობითობა ზმნაში ყოველთვის აღინიშნება, მეორის (მიცემითის) მრავლობითობა არასდროს არ აღინიშნება, თუ მესამე პირია; ყოველთვის აღინიშნება, თუ

პირველი პირია („ჩვენ“) და პირობითად აღინიშნება, თუ მეორე პირია („თქვენ“). ჩვენ ვმსჯელობთ აწმყოს მიხედვით, მაგრამ დანასაკვი ვრცელდება ყველა დროზე.

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ორპირიან „ეკითხება“-ზმნასთან უპირატესობით სარგებლობს სახელობითი. უნდა გავაანალიზოთ ისეთი ორპირიანი ზმნის უღვლილება, რომელშიაც უპირატესობა მიცემითს ენიჭება; ასეთი ზმნის ნიმუში უკვე გვქონდა ზევით: „მოწაფე უყვარს მასწავლებელს“.

აწმყო დრო:

სახელობ.:

მიცემითი:

მოწაფე	უყვარს	მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღნიშნული არ არის. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა.
მოწაფეები	უყვარს	"	
მოწაფე	უყვარსთ	მასწავლებლებს	
მოწაფეები	უყვარსთ	"	

მოწაფე	გიყვარს	შენ	{ სახელობითის მრავლობითობა აღნიშნული არ არის. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა.
მოწაფეები	გიყვარს	"	
მოწაფე	გიყვარსთ	თქვენ	
მოწაფეები	გიყვარსთ	"	

მოწაფე	მიყვარს	მე	{ სახელობითის მრავლობითობა აღნიშნული არ არის მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა
მოწაფეები	მიყვარს	"	
მოწაფე	გვიყვარს	ჩვენ	
მოწაფეები	გვიყვარს	"	

შენ	უყვარხარ	მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღნიშნული არ არის.
თქვენ	უყვარხართ	"	
შენ	უყვარხარ (?)	მასწავლებლებს	
თქვენ	უყვარხართ	"	

შენ	მიყვარხარ	მე	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა (სახელობითის მრავლობითობაც იმავე დროს).
თქვენ	მიყვარხართ	"	
შენ	გვიყვარხარ	ჩვენ	
თქვენ	გვიყვარხართ	"	

მე	ვუყვარვარ	მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღნიშნული არ არის.
ჩვენ	ვუყვარვართ	"	
მე	ვუყვარვარ	მასწავლებლებს	
ჩვენ	ვუყვარვართ	"	

სახელობა:	მიცემითი:	
მე	გიყვარვარ	შენ
ჩვენ	გიყვარვართ	"
მე	გიყვარვართ	თქვენ
ჩვენ	გიყვარვართ	"

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა.
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა (რადგან სახელობითი - მე - მხოლოდობითს რიცხვშია)
 მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნა (რაკი სახელობითი მრავლობითს რიცხვშია - „ჩვენ“ - და ზმნაში თავის მრავლობითობას აღნიშნავს).

რით განსხვავდება შესიტყვებათა ეს წყება მეორე წყებისაგან („მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“)? სახელობითისა და მიცემითის როლთა სხვაგვარი შეფარდებით, როცა ამ ბრუნვებში მესამე პირია. მესამე პირის სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში („უყვარს“) არ აღინიშნება, იმავე პირის მიცემითის მრავლობითობა კი ზმნაში აღნიშნულია (თუ მისი მოზიარება ისევე მესამე პირი სახელობითში). მიცემითის ბრუნვის სინტაქსური ძალა აქ იმდენადვე ჭარბობს სახელობითისას, რამდენადაც სახელობითისა ჭარბობდა მიცემითისას „ეკითხება“-ზმნასთან. სხვა მხრით განსხვავებას ადგილი არა აქვს.

ჩვენ დაკვირვებას ვაწარმოებდით აწმყო დროზე; მაგრამ ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა სხვა დროებშიც¹ რომ ავიღოთ, მდგომარეობა არ შეიცვლება, ზმნასთან დაკავშირებულ სახელთა შეფარდებითი წონა იგივე დარჩება.

რა გამომდინარეობს აქიდან? მხოლოდ ერთი რამ: ორპირიან გარდაუვალ ზმნასთან სახელობითისა და მიცემითის ბრუნვას არსებითად ერთნაირი სინტაქსური როლი და მნიშვნელობა აქვს (პირის საკითხში - სრული იგივეობაა, მრავლობითის საკითხში კი ხან სახელობითი გადაწონის, ხან - მიცემითი). სახელობითი ბრუნვა ორპირიან ზმნასთან სრულებითაც არ არის იმ უფლებამოსილების მატარებელი, რომელიც მას ერთპირიან ზმნებთან ეკუთვნოდა ... ორპირიან ზმნასთან არ მოიპოვება ზმნაზე

¹ ჩვენი მაგალითებიდან „ეკითხება“ ყველა დროს აწარმოებს; „უყვარს“ ზმნა კი დროთა პირველ ჯგუფს ... მის ნაცვლად შეიძლებოდა აგველო „(შე)უყვარდება“ ზმნა, - რომლისაგანაც ყველა დრო შეიძლება ვაწარმოოთ: შეუყვარდა, შეუყვარდეს ... შეყვარებია, შეყვარებოდა, შეყვარებოდეს.

მონობოლიური უფლების მქონე სახელი.

მაშ რა იქნებოდა სახელობითი ბრუნვა, ჩვეულებრივი ტერმინები („ქვემდებარე“, „დამატება“) რომ გვეხმარა? იქნებოდა თუ არა იგივე „ქვემდებარე“? ზევით, ერთპირიანი ზმნის შემცველ შესიტყვებასთან აღვნიშნეთ, რა შეიძლება (და უნდა) მივიჩნიოთ ქვემდებარედ. შეიძლება აქ გამოგვეყენებინა ის განსაზღვრება. მაგრამ უმჯობესია ჩვენი შესიტყვება („მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“...) სათანადო რუსულ შესიტყვებას შევადაროთ: ეს გაგვიადვილებს მიცემითი ბრუნვის კვალიფიკაციასაც.

„მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“: „ученик спрашивает учителя“; ამ შესიტყვებაში ученик მართავს ზმნას спрашивает პირში, ითანხმებს რიცხვში: შდრ.: ученик спрашивает, მაგრამ: ты спрашиваешь, я спрашиваю ученик спрашивает – ученики спрашивают. სახელი ученик გაბატონებული სიტყვაა, спрашивает – დამოკიდებული; ამ შესიტყვებაში ученик გაბატონებულია ზმნაზე ისევე, როგორც შესიტყვებაში: ученик встает; ორსავე შესიტყვებაში სახელობით ბრუნვას (ученик) თანაბარი სინტაქსური ძალა აქვს: თუ ერთს შემთხვევაში ученик არის ქვემდებარე, მეორეშიც ის ქვემდებარე იქნება.

კი მაგრამ შესიტყვებაში „ученик спрашивает учителя“ მეორე სახელიც ხომ გვაქვს („учителя“)? ასეთი სახელი აკი არ იყო პირველს შესიტყვებაში (ученик встает)? მართალია, ასეთი სახელი არ იყო შესიტყვებაში „ученик встает“, მაგრამ მისი არსებობა შესიტყვებაში „ученик спрашивает учителя“ არავითარ გავლენას არ ახდენს ученик-სახელისა და спрашивает-ზმნის ურთიერთობაზე და აი რატომ: სახელი учителя ... არის მართული ზმნის მიერ: спрашивает მოითხოვს მისგან ბრალდებითს ბრუნვას (არ შეიძლება: спрашивает учителю,¹ ან спрашивает учителям...) ზმნა მართავს ამ სახელს ბრუნვაში, მაგრამ თვით ეს სახელი (учителя) უძლურია რაიმე სახის ზეგავლენა მოახდინოს ზმნაზე; ზმნაში არ აღინიშნება არც მისი პირი, არც რიცხვი: ამიტომ რუსულში спрашивает-ზმნის შემდეგ თანაბრად შეიძლება იქნეს ნახმარი სხვა

¹ რუსულის სუსტად მცოდნე ქართველი ხშირად ხმარობს ასეთ გამოთქმას: спрашивает ему (его-ს ნაცვლად), завет ему ... და სხვა, – ქართული შესიტყვების ანალოგიით: ეკითხება მას, უძახის მას ... და სხვ.

პირი სხვა რიცხვში: спрашивает учителя, — тебя, — меня, — учителей, — вас, — нас ... ყოველი ამათგანი შეიძლება ვიხმაროთ, იმიტომ რომ არც ერთი არ აღინიშნება ზმნის ფორმაში (შდრ. ქართული: ეკითხება მას, მაგრამ გეკითხება შენ, გეკითხებათ თქვენ და სხვა). ერთი სიტყვით: учителя მხოლოდ სინტაქსურად უკავშირდება ზმნას, იგი მხოლოდ-მართული სახელია (ისევე, როგორც ученик იმავე შესიტყვებაში მხოლოდ-მმართველი სახელია): მართული სახელი კი იწოდება დამატებად იმისდა მიუხედავად, იქნება იგი მართული ზმნისა თუ სახელის მიერ.

სინტაქსური მექანიზმი შესიტყვებისა „ученик спрашивает учителя“ სქემატურად ასე წარმოიდგინება:

ученик – მართავს ზმნის პირსა და რიცხვს: ზმნაზე გაბატონებული სახელი, მხოლოდ მმართველი სახელი (ქვემდებარე)

↓ спрашивает – იმართვის სახელის მიერ, რომელიც სახელობითს ბრუნვაშია (იმართვის ქვემდებარის მიერ) – (შემასმენელი)

↓ учителя – იმართვის ზმნის მიერ ბრუნვაში: მხოლოდ-მართული სახელი (დამატება).

ქართულ შესიტყვებაში „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ სახელთა ურთიერთობა შეიძლება ასეთი სქემით გავხადოთ თვალსაჩინო:

მოწაფე	მასწავლებელს: ზმნაში აღინიშნება ორივე სახელის პირი;
	მრავლობითობის აღნიშვნის მხრივაც პრინციპული განსხვავება ამ ორ სახელის ბრუნვათა შორის არ არსებობს.
↓ ეკითხება ↓	

ამ ორი სქემის შედარება ცხადყოფს, რომ რუსული учитель-სახელი ორი საფეხურით დაბლა დგას, ученик-სახელზე; ქართულში კი სახელი „მასწავლებელს“ იმავე საფეხურზე დგას, როგორც სახელი „მოწაფე“. ქართულში სახელობითს („მოწაფე“) ნაკლები უფლება აქვს, ვინემ რუსულ სახელობითს („ученик“); ქართულ მიცემითს („მასწავლებელს“) მეტი უფლება აქვს, ვინემ რუსულ შესატყვის ფორმას, ბრალდებითს ბრუნვას („учителя“)... ქართულში სახელობითი და მიცემითი სინტაქსურის თვალსაზრისით პრინციპულად გათანასწორებულნი არიან: – ასეთი სახელობითი ქვემდებარე ვერ იქნება, ასეთი მიცემითი დამატებად ვერ

გამოცხადდება.

ამის უარყოფა ზემოხსენებული ქართული შესიტყვების ძირითადი თავისებურების უარყოფა იქნებოდა; მეტი კიდევ: ეს იქნებოდა მოშლა იმ ზღვარისა, რომელიც ერთპირიანსა და ორპირიან ზმნას შორის არსებობს, იმიტომ რომ სინტაქსის სინამდვილეში აღმოჩენილი თავისებურება შემთხვევითი ხასიათისა როდია, – იგი შინაგანის აუცილებლობით გამომდინარეობს ქართული ზმნის თავისებურებიდან, მისი ორპირიანობიდან; ეს პროცენტია იმ ძირითადი თანხის, რომელიც მორფოლოგიაში დააბანდა ქართულმა ზმნამ! ამიტომაც: ორპირიან ზმნასთან დაკავშირებული სახელების მონათვლა ქვემდებარე – დამატებად მხოლოდ სინტაქსური უკუღმართობა კი არ არის, ეს ქართული მორფოლოგიის ძირითადი თვისების უგულვებელყოფას მოასწავებს.

დავუბრუნდეთ ჩვენი შესიტყვების („მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“) ანალიზს. ჭერ-ჭერობით მხოლოდ ის გამოვარკვეით, თუ როგორია სახელთა შეფარდებითი წონა. ამით არ დასრულებულა ძიება სინტაქსური ურთიერთობისა, რომელიც ამ შესიტყვების წევრ სიტყვათა შორის არსებობს. ჩვენს შესიტყვებაში ორი სახელია: ერთი სახელობითში, მეორე მიცემითში. რით არის ეს გამოწვეული? ზმნით. საიდან ჩანს ეს? შედარებიდან. „ეკითხება“ ორპირიანი ზმნაა. „უყვარს, ძულს; ესალმება, ეკიდება; უშრება, უკვდება“ – ორპირიანი ზმნებია. სათანადო შესიტყვებებში ერთი სახელი სახელობითს ბრუნვაში იქნება, მეორე – მიცემითში, იმისდა მიუხედავად, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ზმნას: მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს – მოწაფე უყვარს მასწავლებელს ... მასპინძელი ესალმება სტუმარს, ცეცხლი ეკიდება სახლს, პირი უშრება ავადმყოფს, შვილი უკვდება დედას ... ასეა, თუ ზმნა აწმყოშია; მაგრამ ზმნა სხვა დროშიც რომ აგვედო, სახელთა ბრუნვა უცვლელად დარჩებოდა: ეს ნაწილობრივ აღვნიშნეთ კიდევ.

შეიძლება თუ არა, ეს დებულება გავავრცელოთ ყველა ორპირიან ზმნაზე? როგორც ვნახავთ, არა. აი მაგალითიც: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“ ... „აქებს“ – ზმნა ორპირიანია ისევე, როგორც „ეკითხება“ – ზმნა (ეკითხება ის მას, გეკითხება ის შენ, მეკითხება ის მე ... აქებს ის მას, გაქებს ის შენ, მაქებს ის მე); „აქებს“ – ზმნასთან ორი სახელია დაკავშირებული: ერთი – სახელობითში, მეორე –

მიცემითში; შდრ.: მოწაფე ეკითხება, ეკითხებოდა, ეკითხებოდეს მასწავლებელს მოწაფე აქებს, აქებდა, აქებდეს მასწავლებელს. დროთა აწმყოს ჭგუფში ამ შესიტყვებათა აგებულებაში სრული პარალელიზმი ჩანს; მაგრამ ზმნა თუ დროთა მეორე ჭგუფში გადავიყვანეთ, მდგომარეობა არსებითად შეიცვლება: „შეეკითხოს მოწაფე მასწავლებელს“, – „აქოს მოწაფემ მასწავლებელი“... დროთა მესამე ჭგუფში კიდევ ასეთ კონსტრუქციებს ვხედავთ: „შეეკითხებია მოწაფე მასწავლებელს, შეეკითხებოდა მოწაფე მასწავლებელს, შეეკითხებოდეს მოწაფე მასწავლებელს“ ერთი მხრით, „უქია მოწაფეს მასწავლებელი, ექო მოწაფეს მასწავლებელი, ექოს მოწაფეს მასწავლებელი“...

რა გამოვიდა? გვეჩონდა ორი ორპირიანი ზმნა: ორივესთან ორი სახელი იყო დაკავშირებული; დროთა აწმყოს ჭგუფები ეს სახელები ორივეს ერთნაირს ბრუნვაში ახლდა: ერთი – სახელობითში, მეორე მიცემითში. დროთა მეორესა და მესამე ჭგუფში ერთს მათგანს („ეკითხება“) შერჩა სახელები იმავე ბრუნვაში, მეორესთან სახელთა ბრუნვა იცვლება: დროთა მეორე ჭგუფში სახელობითის ადგილი მოთხრობითმა დაიკავა (მოწაფე-მოწაფემ), მიცემითისა – სახელობითმა (მასწავლებელს – მასწავლებელი); დროთა მესამე ჭგუფში კიდევ სახელობითის ნაცვლად მიცემითი გვაქვს (მოწაფე – მოწაფეს), მიცემითის ნაცვლად – სახელობითი (მასწავლებელს – მასწავლებელი). მაშასადამე, თუ ზმნა ორპირიანია, შეგვიძლია თუ არა იმ თავითვე ვთქვათ, დარჩება თუ არა სახელი უცვლელად ყველა დროში? ამის თქმა არ შეგვიძლია: ზოგი ორპირიანი ზმნა ცვლის სახელთა ბრუნვას, ზოგიც უცვლელად ინარჩუნებს მას...¹ ორსავე შემთხვევაში ძალაში რჩება დებულება: ზმნაზეა დამოკიდებული სახელთა ბრუნვა: დარჩება ეს ბრუნვა უცვლელად თუ დროთა მიხედვით შეიცვლება, – ამ საკითხს ზმნა წყვეტს...² სხვანაირად რომ ვთქვათ: ორპირიანი ზმნა მართავეს სახელთა ბრუნვას. ამის უარყოფა გვაიძულებს დავასკვნათ, რომ ორპირიანი გარდაუვალი

¹ პირველ მათგანს, როგორც ცნობილია, გარდამავალი ეწოდება, მეორეს გარდაუვალი (იხ. სხვათა შორის, ამავე სერიის წერილი მეორე – ქურნ. „ახალ სკოლისაკენ“ №9/10, ივნის-ივლისი 1929 წ. გვ. 59 და შემდ.). [აქ: გვ. 25-დან]

² ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა ამ მხრივ ხანდახან ძნელი გასამიჯნავია ორპირიანი გარდამავალისაგან. ამის შესახებ იხ. „ახალ სკოლისაკენ“, №9/10, 1929 წ. გვ. 60. [აქ: გვ. 26]

ზმნა უფრო ახლოს დგას ერთპირიან ზმნასთან, ვინემ ორპირიან გარდამავალთან. თქმა არ უნდა, ისეთი დასკვნა უმართებულო იქნებოდა.

თავი რომ მოვეუყაროთ ყველაფერს ზემოთქმულს, მივიღებთ: შესიტყვებაში „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ სიტყვათა დამოკიდებულება რთულია იმიტომ, რომ არ გვაქვს რუსულის მსგავსად დამოკიდებულების ცალფა იერარქია, როდესაც ერთი სიტყვა დამოკიდებულია მეორეზე, ეს მეორე მესამეზე და ასე ბოლომდის ჩვენს შემთხვევაში, ქართულ შესიტყვებაში, არ მოიპოება მხოლოდ-დამოკიდებული და მხოლოდ-გაბატონებული სიტყვა: დამოკიდებული იმავე დროს გაბატონებულიც არის; 1 დამოკიდებული რაიმე ნიშნის მიხედვით რომელსამე სიტყვაზე, ბატონობს იმავე სიტყვაზე სხვა ნიშნის მიხედვით, – ერთი სიტყვით, დამოკიდებულებათა ქსელია და არა სადა ხაზები...

კონკრეტად ჩვენს შემთხვევაში: „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ ზმნა („ეკითხება“) განსაზღვრავს მასთან დაკავშირებულ სახელთა ბრუნვას; ზმნის მოთხოვნით ისინი გვევლინებიან: ერთი – სახელობითში, მეორე – მიცემითში და მისივე მოთხოვნით რჩებიან იმავე ბრუნვებში: ზმნა მართავს სახელთა ბრუნვებს. სახელებიც თავის მხრივ მართავენ ზმნას: პირს – ორივე;

¹ ჩვენ ვთქვით: „დამოკიდებული გაბატონებულიც არის იმავე დროს“ – თქო ... შესიტყვებაში „ტფილისის უნივერსიტეტის წიგნთსაცავი“ არის ისეთი სიტყვა, რომელიც „გაბატონებულიც არის და დამოკიდებულიც“; ეს სიტყვაა „უნივერსიტეტის“; იგი დამოკიდებულია სიტყვაზე „წიგნთსაცავი“, მასზეა დამოკიდებული სიტყვა „ტფილისის“; „წიგნთსაცავი“ მართავს „უნივერსიტეტის“ – სახელს ბრუნვაში, სახელი „უნივერსიტეტის“ მართავს სახელს „ტფილისის“ ბრუნვაში. ასეთსავე მოვლენას ყოველ ფეხის გადადგმაზე შევხვდებით ქართულშიც, რუსულში თუ სხვა ენებში. მაგრამ ეს არ არის საურთიერთო მართვა, კოორდინაცია (ტერმინი იხ. ქვემოთ). ამ უკანასკნელის ნიშანდობლივი თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ დამოკიდებული სიტყვა გაბატონებულიც არის იმავე სიტყვაზე, რომელზედაც არის დამოკიდებული, შესიტყვებაში კი „ტფილისის უნივერსიტეტის წიგნთსაცავი“ სახელი „უნივერსიტეტის“ დამოკიდებულია ერთ სახელზე („წიგნთსაცავი“), გაბატონებულია კი სხვა სახელზე („ტფილისის“). აქ სინტაქსურ ურთიერთობაში სამი სიტყვაა აუცილებელი, საურთიერთო მართვას კი ორ სიტყვას შორის აქვს ადგილი. ეს განსხვავება მუდამ უნდა გვახსოვდეს.

რიცხვს რაც შეეხება: მხოლოდითი თანაბრად „აღინიშნება“, უკეთ: თანაბრად არ აღინიშნება; მრავლობითობაც შეიძლება ორივესი აღინიშნოს: ხან სახელობითის მრავლობითობა აისახება (მოწაფეები ეკითხებიან მასწავლებელს), ხან მიცემითისა (მოწაფე გვეკითხება ჩვენ), ხან კიდევ, – თუმც იშვიათად, – ორივე სახელის მრავლობითობას მოვიპოვებთ ზმნაში (მოწაფეები გვეკითხებიან ჩვენ)...

სხვა შესიტყვებაში, სხვა ორპირიან გარდაუვალ ზმნასთან, შეიძლება ისეთი მდგომარეობაც შეიქმნას, რომ არც ერთი სახელის მრავლობითობა არ აღინიშნოს ზმნაში; მაგალითად: „სახელები მიერთვის ზმნებს“, „დასკვნები აკლია მოხსენებებს;“, „ვალები ემატება ვალებს“...

კითხვა ისმის: რა სინტაქსურ ურთიერთობის ნიადაგზეა აღმოცენებული შესიტყვება: „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“? არის ეს შეთანხმება თუ მართვა? წინა საუბრებიდან – შესიტყვების შესახებ – ჩვენ ვიცით, რა ახასიათებს ერთსაც და მეორესაც. ამისთანა ურთიერთობა ჩვენ იქ არ გაგვითვისალისწინებია. არ გაგვითვისალისწინებია იმიტომ, რომ სინტაქსურ ცნებათა დადგენისას ჩვენ ვიხილავდით ისეთ მოვლენებს, რომლებიც ყველა ფორმიან ენებში გვხვდება, თავისთავად მარტივნი არიან და საყოველთაოდ ცნობილნი.

ვიმეორებთ, ამისთანა სინტაქსური ურთიერთობა ჩვენ იქ არც გვქონია და ვერც გვექნებოდა. ეს ურთიერთობა სპეციფიკურ ქართულსა; ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, სპეციფიკურია ყველა ენისათვის, რომელსაც ორპირიანი ზმნა და ბრუნვადი სიტყვები (სახელები) გააჩნია ...

ამ ურთიერთობის დასახასიათებლად ვერც მართვა-ტერმინი გამოდგება და ვერც შეთანხმება: იგი ვერც ერთ მათგანში ვერ ჩაეტყვა; ის ახალ ცნებად უნდა ჩამოისხას და ახალი ტერმინი განეკუთვნოს. ჩვენ შემთხვევა გვქონდა ამ სპეციფიკური სინტაქსური ურთიერთობის აღსანიშნავად გვეხმარა ტერმინი კოორდინაცია და სათანადო ცნება ასე განგვესაზღვრა: „კოორდინაციად იწოდება ისეთი სინტაქსური ურთიერთობა, როდესაც სიტყვა, მართული რაშიმე მეორე სიტყვის მიერ თვით მართავს რაშიმე ამ სიტყვას“ (იხ. „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში: I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძვ. ქართ.“, ტფილ. 1928, გვ. 268). თუ სინტაქსური

ურთიერთობა კოორდინაციას, მის მთავარ სიტყვებს ვერ დაერქმევა მშარბიელი თუ მართული; ვერ დაერქმევა იმიტომ, რომ თითოეული მათგანს მშარბიელიც არის და მართულიც ერთსა და იმავე დროს ერთსა და იმავე სიტყვის მიმართ; კოორდინაციის მონაწილე სიტყვები, კოორდინაციის წევრები, კოორდინატები იქნება. შესიტყვებაში „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ სამივე სიტყვა კოორდინაციის უფლებამოსილი წევრია, სამივე კოორდინატი. მათში გახსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის კოორდინატი, რომელიც ზმნით არის გადმოცემული: „კოორდინაციის ძაფები მასში იყრის თავს, იგია კოორდინაციის ცენტრი. ბუნებრივია, მას ვუწოდოთ ძირითადი კოორდინატი: სახელებს რაც შეეხება, მათ არსებითად ერთი და იგივე სინტაქსური ძალა აქვსთ, განსხვავდებიან ოღონდ მრავლობითობის აღნიშვნის მხრივ: ხან ერთის მრავლობითობა აღინიშნება ზმნაში, ხან მეორის; ამისდა მიხედვით, ხან ერთს აქვს მეტი მნიშვნელობა, ხან მეორეს; ესე იგი, ამ კოორდინატებიდან ხან ერთია დიდი კოორდინატი, ხან მეორე. დიდი კოორდინატი ის კოორდინატი-სახელია, რომლის პირიც აღინიშნება ზმნაში და მრავლობითობაც; მცირე კოორდინატი ის კოორდინატი-სახელია, რომლის პირი აღინიშნება ზმნაში, მრავლობითობა კი - არა!

შესიტყვებაში: „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“ „ეკითხება“ - ზმნა ძირითადი კოორდინატი; „მოწაფე“ - დიდი კოორდინატი („მოწაფე ეკითხება - მოწაფეები ეკითხებიან“); „მასწავლებელს“, - მცირე კოორდინატი (მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს, მოწაფე ეკითხება მასწავლებლებს): ამ შემთხვევაში ძირითად კოორდინატს გარდა ორი კოორდინატიცაა: ერთი - დიდი, ერთიც მცირე ...

ავიღოთ შესიტყვება: „მოწაფე მეკითხება მე“: „მეკითხება“ - წინანდებურად ძირითადი კოორდინატი, მოწაფე - აგრეთვე დიდი კოორდინატი (მღრ. მოწაფე მეკითხება მე - მოწაფეები მეკითხებიან მე); „მე“ სახელი დიდი კოორდინატი (მოწაფე მეკითხება მე - მოწაფე

კოორდინაცია ლათინური სიტყვაა; იგი შეიძლება გადმოვცეთ სიტყვით „შესაბამისობა“, „შეთარღებულობა“. „სიტყვათა კოორდინაცია“ ნიშნავს სიტყვათა შესაბამისობას, შეთარღებულობას, ერთმანეთისათვის შესაფერისობას. „კოორდინატი“ - შესაბამ სიტყვას, შეთარღებულ სიტყვას. ამგვარად ეს ტერმინები საშუალოდ მიუთითებენ იმ გარემოებაზე, რომ სიტყვათა როლი ურთიერთობაში მშარბიელს უკიდრე ვერ გვიჩვენებს...

გვეკითხება ჩვენ, მოწაფეები გვეკითხებიან ჩვენ: მისი მრავლობითობა უცილობლად აღინიშნება); ამგვარად შესიტყვებაში: „მოწაფე გვეკითხება მე“: ძირითადს გარდა ორი კოორდინატი (სახელია), ორივე დიდი.

ამ შემთხვევებში სახელთა კვალიფიკაცია სიძნელეს არ წარმოადგენს; მაგრამ ვთქვათ, საქმე გვაქვს შესიტყვებასთან „მოწაფე გვეკითხება შენ“: „მოწაფე“ დიდი კოორდინატია (მოწაფე გვეკითხება შენ – მოწაფეები გვეკითხებიან შენ). რაღაა „შენ“? დიდი თუ მცირე კოორდინატი? როგორც ვიცით, ეს დამოკიდებულია იმაზე, აღინიშნება თუ არა ამ სახელის მრავლობითობა ზმნაში. როგორი მდგომარეობაა ამ მხრივ? არის ისეთი მდგომარეობა, როცა „შენ“ სახელის მრავლობითობა აღინიშნება, – ეს მაშინ, როდესაც „მოწაფე“ მხოლოდითშია: „მოწაფე გვეკითხება¹ თქვენ“. „თქვენ“ დიდი კოორდინატია. მაგრამ, თუ „მოწაფე“ სახელი მრავლობითშია, „თქვენ“ სახელის მრავლობითობა აღუნიშვნელი რჩება: „მოწაფე გვეკითხებათ თქვენ“, მაგრამ: „მოწაფეები გვეკითხებიან თქვენ“: „მოწაფეები“ დიდი კოორდინატია, „თქვენ“ – მცირე.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ორპირიან ზმნასთან სახელობითი ბრუნვის მრავლობითობა შეიძლება არ აღინიშნოს და მაშინ „თქვენ“ სახელის მრავლობითობა ყოველთვის დაჩნდება ზმნაში, „თქვენ“ დაუბრკოლებლად იქნება დიდი კოორდინატი (ასე, მაგ., „წიგნი გენატრება შენ:“ – „წიგნი გენატრება¹ თქვენ“, – წიგნები გენატრება¹ თქვენ“...არას ვიტყვით ისეთი შემთხვევების შესახებ, როგორიცაა: „მოწაფე გიყვარს შენ, მოწაფე გიყვარსთ თქვენ, მოწაფეები გიყვარსთ თქვენ“ – აქ „შენ“, „თქვენ“ სახელის როლი საცილობელი არ არის: მათი მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება, ესენი – დიდი კოორდინატებია).

როგორ უნდა დავაფასოთ „შენ“ სახელის სინტაქსური როლი ისეთ შემთხვევებში, როგორიცაა „მოწაფე გვეკითხება შენ?“ ის, როგორც ვნახეთ, შეიძლება იყოს დიდი კოორდინატიცა და მცირეც, იმისდა მიხედვით, თუ როგორ პირობებს შექმნის მეორე სახელი სახელობითის ბრუნვაში. ამიტომაც „შენ“ სახელი „პირობითად დიდი კოორდინატია“¹.

¹ გარკვეულობისათვის აღვნიშნავთ, რომ „შენ“ სახელის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, ვგულისხმობთ მის როლს შესიტყვებაში: „მოწაფე გვეკითხება შენ“ (და არა „საერთოდ“).

ამასთან დაკავშირებით ორი საკითხი წამოიჭრება: რატომ „პირობით დიდი“ და არა „პირობით მცირე“: ხომ შეიძლება იგი „მცირე კოორდინატიც“ იყოს? იმიტომ, ვიტყვით ჩვენ, რომ ეს სახელი ჩვეულებრივ დიდი კოორდინატის უფლებებს მოიპოვებს ხოლმე; სახელდობრ: 1. დიდი კოორდინატია იგი, თუ საქმე გვაქვს ისეთ ზმნებთან, რომელთანაც მიცემითი გადაწონის ხოლმე სახელობითს ... 2. დიდი კოორდინატის უფლებები გააჩნია ამ სახელს მაშინ, თუ ზმნა „ეკითხება“ -ს ტიპისაა, ე.ი. ისეთია, რომ ზმნის კარნახით სახელობითი (მესამე პირში) სარგებლობს გარკვეული უპირატესობით მიცემითის წინაშე, მაგრამ მრავლობითის სახელობითი -ებ-ითაა ნაწარმოები და უძლურია ზმნა რიცხვში შეითანხმოს. 3. დასასრულ, ისეთ შესიტყვებაშიც, როგორცაა „მოწაფე გეკითხება შენ“, „შენ“ სახელს არაფერი უშლის იყოს დიდი კოორდინატი, თუ „მოწაფე“ მხოლოდობითია (იხ. ზემოთ, აქვე). ყოველივე ამის გამო ვამჯობინებთ გვეხმარა - „პირობით დიდი კოორდინატი“.

ახლა მეორე საკითხი: რამდენად დასაშვებია ასეთი, „პირობითი“ კვალიფიკაცია, რამდენად ბუნებრივია ამა თუ იმ სახელის სინტაქსური როლი ხასიათდებოდეს იმისგან დამოკიდებით, თუ რა უფლების მქონეა მეორე სახელი? ამაზე უნდა ვუპასუხოთ: ჭერ ერთი „პირობითობა“ უკუღმართობა იქნებოდა, ხელოვნურად რომ იყოს შენათხზი; აქ კი იგი აუცილებლობით არის გამოწვეული, რადგანაც საქმის ობიექტური ვითარებიდან გამომდინარეობს: ჩვენ ვემყარებით ზმნის ფორმას; მასში „შენ“-ის მრავლობითობა ხან აღინიშნება, ხან არა: „შენ სახელის უფლებები მერყევია მორფოლოგიაში, ამიტომაც ვერ იქნება იგი მკვიდრი სინტაქსში.

ერთის სახელის („შენ“) სინტაქსური უფლების რკვევისას გვერდს ვერ ავუქცევთ მეორე სახელის როლს: ზმნა ორპირიანია; ამ ფაქტში უკვე მოცემულია შესაძლებლობა ზმნასთან დაკავშირებულ სახელთა კონფლიქტისა; ამ მხრივ „შენ“ სახელის უფლებრივი მდგომარეობა სწორედ იმით არის ძვირფასი, რომ თვალნათლივ გვიჩვენებს რას ნიშნავს ორპირიანობა, რანაირ სირთულეთა წყაროა ეს თითქოსდა უწყინარი ფაქტი ქართულის მეტყველებისა.

ამაზე შეიძლება შევჩერდეთ. მოცემულია სანიმუშო ანალიზი შესიტყვებისა, რომელშიაც ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა მოიპოვება, წარმოდგენილია სათანადო ცნებათა განსაზღვრება და ტერმინები. როგორც ვნახეთ, ასეთ შესიტყვებაში ძირითად კოორდინატს გარდა

ყოველთვის არის ორი სხვა კოორდინატი; ჩვეულებრივ ერთია დიდი კოორდინატი, მეორე მცირე; შეიძლება ორივე დიდი კოორდინატი იყოს; შეიძლება (თუმცა ისე ხშირად არა) ორივე მცირე კოორდინატი იყოს.

ამ ახალი ტერმინების ხმარებას მხოლოდ ერთი მიზანი აქვს: ყურადღება მიგვაქცევინოს ქართული შესიტყვების აგებულების თავისებურებისათვის, როცა მასში ორპირიანი ზმნა მონაწილეობს; გვამცნოს, რომ ასეთ შესიტყვებაში მხოლოდ მმართველი სახელი (ქვემდებარე), მხოლოდ მართული სახელი (დამატება)¹ არ არსებობს და ვერ იარსებებს. და ამიტომ: ასეთ შემთხვევაში ქვემდებარისა და დამატების ძიება ან იმას მოწმობს, რომ „ქვემდებარე“, „დამატება“ – ცნებები სათანადო სახელთა სინტაქსურ როლს კი არ აღნიშნავს, არამედ სულ სხვა რამეს (ესე იგი ეს ცნებებია უკულმართად აგებული), ანდა: ცნებები სწორად არის აგებული, მაგრამ შესიტყვებაში სიტყვათა ურთიერთობა და როლი არ არის მართებულად გარკვეული, ანდა, დასასრულ, შეიძლება ორივე უბედობამ ერთად იჩინოს თავი: არც ცნებები იყოს სინტაქსური, არც შესიტყვების ანალიზი – სწორი.

ვიმეორებთ: ქვემდებარე-დამატების ძიება ასეთ შესიტყვებაში ორპირიან ქართულს ზმნაში ერთპირიანი ზმნის თვისებების ძიებაა. ახალი ტერმინების ხმარებით სინტაქსური სინამდვილის სხვაგვარობაა ხაზგასმული, მეტი არაფერი. რა თქმა უნდა, სრულებით არაფერი დაშავდება, თუ სათანადო ტერმინების გარდა აღწერითს გამოთქმებს ვიხმართ: მაგალითად, ნაცვლად ტერმინისა: „დიდი კოორდინატი“ – ვიტყვი: სახელი, რომელსაც ბრუნვაში მართავს ზმნა და რომელიც თავის მხრივ მართავს ზმნას პირში და ითანხმებს რიცხვში (მრავლობითში); მცირე კოორდინატი: სახელი, რომელსაც ბრუნვაში მართავს ზმნა და რომელიც თავის მხრივ მართავს ზმნას პირში, მაგრამ ვერ ითანხმებს მრავლობითში; კოორდინაცია: ზმნისა და სახელის საურთიერთო მართვა ... დიახ, შეიძლება ვიხმართ არა ტერმინი, არამედ ეს ვრცელი გამოთქმები: საქმე ცნებაშია და არა ტერმინში. თუ ახალი ტერმინის შემოღება ქვეყნის დაქცევად გვეჩვენება, თავი დავანებოთ მათ, მაგრამ თავს ნუ დავანებებთ იმ

¹ იგულისხმება ზმნასთან მორფოლოგიურად დაკავშირებული სახელი.

ცნებებს, რომელიც ქართულმა შესიტყვებამ შექმნა და მანამდე იქნება, სანამ ქართული ორპირიანი ზმნა იარსებებს.

შესიტყვება, რომელშიაც ორპირიანი გარდამავალი ზმნა მონაწილეობს. ამ ტიპის შესიტყვებათა სინტაქსური ანალიზი ერთობ გაადვილებულია მას შემდეგ, რაც საკმაოდ დაწვრილებით გავეცანით ორპირიან გარდაუვალ ზმნის შემცველ შესიტყვებას: ორსავე შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობის ფაქტია ორპირიანობა; ორპირიანობით შექმნილი მდგომარეობა უკვე გათვალისწინებული გვაქვს. ზმნის გარდამავლობა მხოლოდ ამარტივებს ამ მდგომარეობის ანალიზის საქმეს, რადგანაც აქ თვალსაჩინო და ნათელია ის, რაც გარდაუვალ ზმნებთან ერთის შეხედვით არ შეიმჩნეოდა და საგანგებო განხილვას საჭიროებდა.

სანიმუშოდ ავიღოთ შესიტყვება: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“. ზმნა „აქებს“ მართავს ორივე სახელის ბრუნვას; ეს მართვა აქ უფრო დემონსტრაციული სახით წარმოდგება, ვინემ შესიტყვებაში „მოწაფე ეკითხება მასწავლებელს“: იქ ზმნა ინარჩუნებდა სახელებს ერთსა და იმავე ბრუნვაში, აქ იგი ცვლის მათ ბრუნვებს დროთა მიხედვით: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“, მაგრამ: „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“, – „მოწაფეს უქია მასწავლებელი“. „მოწაფემ აქებს მასწავლებელს“ ისევე შეუძლებელია, როგორც „მოწაფეს აქო მასწავლებელი“ ანდა „მოწაფის უქია მასწავლებელი“. აწმყოში – სახელობითი (მოწაფე), ნამყო ძირითადში – მოთხრობითი (მოწაფემ), ნამყო სრულში – მიცემითი (მოწაფეს) ზმნის სათანადო ფორმათა მოთხოვნით გაჩნდა: ამ სახელის ბრუნვა ზმნაზეა დამოკიდებული, მას ზმნა მართავს.

გვევ ითქმის მეორე სახელის შესახებაც: როცა ზმნა აწმყოშია, ეს სახელი მიცემითში დაისმის (აქებს მასწავლებელს); თუ ზმნა ნამყო ძირითადშია, ეს სახელი სახელობითის ბრუნვაშია (აქო მასწავლებელი), ნამყო სრულთან – ეს სახელი სახელობითს ბრუნვაში უნდა იყოს (უქია მასწავლებელი). სახელთა¹ ბრუნვებს ზმნა მართავს; სახელები კი ზმნის პირს მართავენ: „მოწაფე“ სახელი წარმოდგენილია ზმნაში –ს სუფიქსით (მოწაფე აქებ-ს), „მასწავლებელს“ სახელი ზმნაში აღინიშნება პოტენციალურად

¹ თქმული თითოეული დროის შესახებ, შეეფერება დროთა მთელ სათანადო ჩგუფსაც.

ნულ-ფორმანტი (ვერ ვიტყვით: „მოწაფე აქებს შენ, აქებს მე“, „აქებს“ ფორმა ვარაუდობს „მას“ სახელს, ანდა ზოგადად მიცემითს).

ასე და ამგვარად: ორივე სახელი იმართვის ზმნის მიერ, თავის მხრივაც მართავს ზმნას, ესე იგი, მართულიც არის და მმართველიც. ცხადია, ეს სახელები ქვემდებარედ და დამატებად ვერ მიიჩნევა, ეს სახელები კოორდინატებია. რომელია მათგან დიდი კოორდინატი და რომელი მცირე? ამას გაარკვევს მრავლობითის აღნიშვნა: მოწაფე აქებს მასწავლებელს – მოწაფეები აქებენ მასწავლებელს: მოწაფე – დიდი კოორდინატი. მოწაფე აქებს მასწავლებელს – მოწაფე აქებს მასწავლებლებს: მასწავლებელს – მცირე კოორდინატი.

ასევე შესიტყვებაში: „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“ „მოწაფემ“ – დიდი კოორდინატი იქნება (მოწაფემ აქო მასწავლებელი – მოწაფეებმა აქეს მასწავლებელი), მასწავლებელი – მცირე კოორდინატი (მოწაფემ აქო მასწავლებელი – მოწაფემ აქო მასწავლებლები).

შესიტყვებაში „მოწაფეს უქია მასწავლებელი“ – ერთის შეხედვით ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც აწმყოში გვქონდა: ერთი სახელი სახელობითშია, მეორე – მიცემითში; მაგრამ სახელობითს არა აქვს ის სინტაქსური ძალა, რომელიც მას აწმყოში გააჩნდა; მიცემითს კიდევ, პირიქით, მეტი სინტაქსური შესაძლებლობა აღმოაჩნდება ხოლმე, ვინემ აწმყოში; მოწაფეს უქია მასწავლებელი, მოწაფეს უქია მასწავლებლები: მასწავლებელი – მცირე კოორდინატი; მოწაფეს უქია მასწავლებელი – მოწაფეებს უქიათ მასწავლებელი: მოწაფეს დიდი კოორდინატი. ამ დროსთან მიცემითს ისეთივე სინტაქსური მნიშვნელობა ახასიათებს, როგორც სახელობითს აწმყოში, და წინაუკმო: სახელობითი აქ აწმყოსთან ხმარებულ მიცემითს უდრის სინტაქსურად.

ჩვენს შესიტყვებებში სახელები მესამე პირშია აღებული. სხვა პირებიც რომ ავიღოთ და ხსენებული სამი დროის ფორმები მოვიტანოთ, ასეთ სურათს მივიღებთ:

აწმყო დრო:			
სახელობა:		მიცემითი:	
მოწაფე	აქებს	მასწავლებელს	{ სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნა: სახელობითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ არის აღნიშნული: მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) მცირე კოორდინატი.
მოწაფეები	აქებენ	”	
მოწაფე	აქებს	მასწავლებლებს	
მოწაფეები	აქებენ	”	

სახელობა:

მიცემითი:

მოწაფე გაქებს
მოწაფეები გაქებენ
მოწაფე გაქებსთ
მოწაფეები გაქებენ

შენ
"
თქვენ

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა აღინიშნება (თუ სახელობითი მხოლოდითშია): მიცემითი (თქვენ) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა არ აღინიშნება (თუ სახელობითი მრავლობითშია): მიცემითი (თქვენ) – მცირე კოორდინატი. მიცემითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინატი.

მოწაფე მაქებს
მოწაფეები მაქებენ
მოწაფე გვაქებს
მოწაფეები გვაქებენ

მე
"
ჩვენ
"

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

შენ აქებ
თქვენ აქებთ
შენ აქებ
თქვენ აქებთ

მასწავლებელს
"
მასწავლებლებს
"

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) – მცირე კოორდინატი.

შენ მაქებ
თქვენ მაქებთ
შენ გვაქებ
თქვენ გვაქებთ

მე
"
ჩვენ

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

მე ვაქებ
ჩვენ ვაქებთ
მე ვაქებ
ჩვენ ვაქებთ

მასწავლებელს
"
მასწავლებლებს
"

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი. მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) – მცირე კოორდინატი.

სახელობა:

მიცემითი:

მე	გაქებ	შენ
ჩვენ	გაქებთ	"
მე	გაქებთ	თქვენ
ჩვენ	გაქებთ	"

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება (თუ სახელობითი – მხოლოდითშია): მიცემითი (თქვენ) – დიდი კოორდინატი.

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება (როცა სახელობითი მრავლობითშია): მიცემითი (თქვენ) – მცირე კოორდინატი.

მიცემითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინატი.

ნამყო ძირითადი:

მოთხრობა:

სახელობა:

მოწაფემ	აქო	მასწავლებელი
მოწაფეებმა	აქეს	"
მოწაფემ	აქო	მასწავლებლები
მოწაფეებმა	აქეს	"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (მოწაფემ, მოწაფეებმა) – დიდი კოორდინატი.

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: სახელობითი (მასწავლებელი, მასწავლებლები) – მცირე კოორდინატი.

მოწაფემ	გაქო	შენ
მოწაფეებმა	გაქეს	"
მოწაფემ	გაქოთ	თქვენ
მოწაფეებმა	გაქეს	"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (მოწაფემ, მოწაფეებმა) – დიდი კოორდინატი.

სახელობითის მრავლობითობა აღინიშნება (თუ მოთხრობითი მხოლოდითშია): სახელობითი (თქვენ) – დიდი კოორდინატი.

სახელობითის მრავლობითობა არ აღინიშნება (რაკი მოთხრობითი მრავლობითშია): სახელობითი (თქვენ) – მცირე კოორდინატი.

სახელობითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინატი.

მოწაფემ	მაქო	მე
მოწაფეებმა	მაქეს	"
მოწაფემ	გვაქო	ჩვენ
მოწაფეებმა	გვაქეს	"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (მოწაფემ, მოწაფეებმა) – დიდი კოორდინატი.

სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

მოთხრობა:

სახელობა:

შენ აქე
თქვენ აქეთ
შენ აქე
თქვენ აქეთ

მასწავლებელი
" "
მასწავლებლები
"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი.
სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: სახელობითი (მასწავლებელი, მასწავლებლები) – მცირე კოორდინატი.

შენ მაქე
თქვენ მაქეთ
შენ გვაქე
თქვენ გვაქეთ

მე
" "
ჩვენ
"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.
სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი.

მე ვაქე
ჩვენ ვაქეთ
მე ვაქე
ჩვენ ვაქეთ

მასწავლებელი
" "
მასწავლებლები
"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.
სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: სახელობითი (მასწავლებელი, მასწავლებლები) – მცირე კოორდინატი.

მე გაქე
ჩვენ გაქეთ
მე გაქეთ
ჩვენ გაქეთ

შენ
" "
თქვენ
"

მოთხრობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მოთხრობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.
სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება (თუ მოთხრობითი მხოლოდითშია): სახელობითი (თქვენ) – დიდი კოორდინატი.
სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება (რაკი მოთხრობითი მრავლობითშია): სახელობითი (თქვენ) – მცირე კოორდინატი.
სახელობითი (შენ) ასეთ შემთხვევაში – პირობითად დიდი კოორდინატი.

ე.წ. ნამყო სრული:
მიცემითი: სახელობა:

მოწაფეს	უქია	მასწავლებელი
მოწაფეებს	უქიათ	"
მოწაფეს	უქია	მასწავლებლები
მოწაფეებს	უქიათ	"

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მიცემითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: სახელობითი (მასწავლებელი, მასწავლებლები) – მცირე კოორდინატი.

მოწაფეს	უქიხარ	შენ
მოწაფეებს	უქიხართ	"
მოწაფეს	უქიხართ	თქვენ
მოწაფეებს	უქიხართ	"

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: მიცემითი (მოწაფეს, მოწაფეებს) – მცირე კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი.

მოწაფეს	ვუქივარ	მე
მოწაფეებს	ვუქივართ	"
მოწაფეს	ვუქივართ	ჩვენ
მოწაფეებს	ვუქივართ	"

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: მიცემითი (მოწაფეს, მოწაფეებს) – მცირე კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მე- ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

შენ	გიქია	მასწავლებელი
თქვენ	გიქიათ	"
შენ	გიქია	მასწავლებლები
თქვენ	გიქიათ	"

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მიცემითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: სახელობითი (მასწავლებელი, მასწავლებლები) – მცირე კოორდინატი.

¹ თანამედროვე სამწერლო ენაში ამ შემთხვევაში რყევია: შესაძლებელია ითქვას „მოწაფეებს უქიხართ შენ“, აგრეთვე შეუძლებელი არაა: „მოწაფეებს ვუქივართ მე“. ამისდა მიხედვით შეიძლება ორსავე შესიტყვებაში „მოწაფეებს“ დიდი კოორდინატი იყოს, თუ სახელობითი მხოლოდითშია. „მოწაფეს“ კი პირობითად დიდი კოორდინატი იქნებოდა. მაინცდამაინც ორსავე შემთხვევაში უპირატესობა აქვს სახელობითს „თქვენ“, „ჩვენ“ – მათი მრავლობითობა ზმნაში უთუოდ აღინიშნება: „თქვენ, ჩვენ, შენ, მე“ – დიდი კოორდინატი იქნება.

შენ	გიქივარ	მე
თქვენ	გიქივართ	"
შენ	გიქივართ	ჩვენ
თქვენ	გიქივართ	"

მიცემითი (თქვენ) – ხან დიდი კოორდინატია (თუ სახელობითია „მე“), ხან – მცირე (თუ სახელობითია „ჩვენ“). მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება პირობითად, თუ სახელობითი მხოლოებითშია: მიცემითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

მე	მიქია	მასწავლებელი
ჩვენ	გვიქია	"
მე	მიქია	მასწავლებლები
ჩვენ	გვიქია	"

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება: სახელობითი (მასწავლებელი, მასწავლებლები) – მცირე კოორდინატი.

მე	მიქიხარ	შენ
ჩვენ	გვიქიხარ	"
მე	მიქიხართ	თქვენ
ჩვენ	გვიქიხართ	"

მიცემითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი. სახელობითის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება: სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატი.

ჩვენ გავაანალიზირეთ შესიტყვების მექანიზმი ზმნასთან „აქებს“ სამ დროში: აწმყოში, ნამყო ძირითადას და ნამყო სრულში. ამ დროებში ავიღეთ ყველა შესაძლო კომბინაცია ზმნასთან დაკავშირებული სახელებისა. ხსენებულ დროთაგან თითოეული წარმოგვიდგენს შესიტყვების კონსტრუქციის ტიპს დროთა მთელს ჯგუფში: აწმყო – დროთა პირველ ჯგუფის კონსტრუქციას (აწმყოს გარდა ნამყო უსრული და კონდუნქტივი პირველი), ნამყო ძირითადი – დროთა მეორე ჯგუფისას (ნამყო ძირითადს გარდა კონდუნქტივი მეორე), ნამყო სრული – დროთა მესამე ჯგუფისას (ნამყო სრულს გარდა ნამყო წინარეწარსული და კონდუნქტივი მესამე). ამიტომ ჩვენ მიერ გაანალიზირებული შესიტყვებები გვითვალისწინებს „აქებს“ –

ზმნასთან დაკავშირებული ყოველი შესაძლო შესიტყვების აგებულება-მექანიზმს. „აქებს“ ზმნა ტიპური ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა; ამდენადვე: არ შეიძლება არც ერთი გარდამავალი ორპირიანი ზმნის შემცველი შესიტყვების მოძებნა, რომ არ შეეფერებოდეს ერთ-ერთ შესიტყვებას, ზემოხსენებულ 84 შესიტყვებიდან.

შესიტყვებათა მოცემულ ანალიზთან დაკავშირებით რამდენიმე საკითხი უნდა განვიხილოთ: პირველი საკითხი ბრუნვათა როლის საერთო დახასიათებას შეეხება. ჩვენს შემთხვევებში სამი ბრუნვაა გამოყენებული: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი. ამათგან ყველაზე მეტი სინტაქსური ძალა მოთხრობითს აქვს: მისი მრავლობითობა ზმნაში აქ ყოველთვის აღინიშნებოდა. რაც შეეხება სახელობითსა და მიცემითს: სახელობითი ყველაზე ძლიერია აწმყოსა (და, საერთოდ, დროთა პირველს ჯგუფში); აქ მას მიცემითზე მეტი სინტაქსური ძალა გააჩნია. სამაგიეროდ, იგი სუსტია ნამყო სრულში (და საერთოდ დროთა მესამე ჯგუფში): აქ მიცემითი გადაწონის ხოლმე. ორსავე შემთხვევაში, სახელობითი – ვერბალი სუბიექტია. დროთა მეორე ჯგუფში (ნამყო ძირითადასა და მისგან ნაწარმოებს დროებში) ის ვერბალი ობიექტია; მისი როლი აქ ყველაზე სუსტია. მიცემითი, როგორც ითქვა, აწმყოში ჩვეულებრივ ჩამორჩება სახელობითს, დროთა მესამე ჯგუფში კი – პირიქით (იხ. სათანადო შესიტყვებანი).

აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება: ბრუნვათა შედარებითი მნიშვნელობის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ, ერთი რამ არ უნდა დავივიწყოთ: სულ ერთი არ არის „რომელი პირისაა“ სახელი: ე.წ. პირველი პირი (მე, ჩვენ) განსაკუთრებით ძლიერია: მისი მრავლობითობა ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში, იმისდა მიუხედავად – ასრულებს ეს სიტყვა სახელობითის, მოთხრობითის თუ მიცემითის როლს, არის იგი ვერბალი სუბიექტი თუ ვერბალი ობიექტი. ასეთი უპირატესობის მოპოებაში მას, ცხადია, ხელი შეუწყო ცნობილმა მორფოლოგიურმა ფაქტმა, სახელდობრ იმან, რომ, მისი მრავლობითობა თავსართით (გგ-) აღინიშნება, როცა ის მიცემითისა და სახელობითის როლს ასრულებს და ვერბალი ობიექტია (გვაქებს... გვაქო გვიქია). ამიტომაც, მეორე სახელის (ვერბალი სუბიექტის) მრავლობითის აღნიშვნა მას არ ზღუდავს: ვერბალი სუბიექტის მრავლობითობა ბოლოსართით აღინიშნება. ამ

უპირატესობით ე.წ. მეორე პირი (შენ, თქვენ) არ სარგებლობს: მისი მრავლობითობა ბოლოსართით აღინიშნება. ამას კი შედეგად ის მოყვება ხოლმე, რომ „თქვენ“ –სახელის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება, თუ მეორე სახელის მრავლობითობაც არ არის აღსანიშნავი ბოლოსართით; როცა ეს მეორე სახელი (ვერბალი სუბიექტი) მას შეეცილება, მისი მრავლობითობა ზმნაში შეუძლებელია აისახოს (შეად. ის გაქვბს თქვენ, – მაგრამ: ისინი გაქვბენ თქვენ). ამგვარად: „თქვენ“ –ის მრავლობითობა ყოველთვის აღინიშნება, თუ ის ვერბალი სუბიექტია, მოთხრობითისა ან სახელობითის ფუნქციის მქონეა, ხოლო თუ ვერბალი ობიექტია და მიცემითის ან სახელობითის როლს ასრულებს, მისი მრავლობითობა მაშინდა აღინიშნება, თუ ვერბალი სუბიექტის მრავლობითობა ხელს არ უშლის. „შენ, თქვენ“ – უფრო სუსტია სინტაქსურად, ვინემ „მე, ჩვენ“.

მესამე პირის სახელი ორივეზე სუსტია. მის შესახებ უკვე ითქვა, როცა ბრუნვათა შედარებითი როლის შესახებ ვლაპარაკობდით.

კი, მაგრამ, რა უფლება გვაქვს ვილაპარაკოთ, რომ „ჩვენ, თქვენ; მე, შენ“ მოთხრობითი, სახელობითი ან მიცემითი შეიძლება იყოს? მათ ხომ სათანადო ფორმა არ გააჩნიათ: არც სახელობითის ნიშანი -ი, არც მოთხრობითის მა||მ (||მან), არც მიცემითის -ს მათთან არა ჩანს. ყოველ შემთხვევაში, ამ ბრუნვათა მიხედვით, ისინი არ იცვლებიან. მაშ, რა უფლება გვაქვს, ვილაპარაკოთ „მე, შენ, ჩვენ, თქვენ“ – ხან სახელობითია, ხან მოთხრობითი და ხან კიდეც მიცემითი? კერძოდ შესიტყვებებში: „შენ მაქვებ მე“, „შენ მაქე მე“, „შენ გიქივარ მე“, – საიდან ჩანს, რომ „შენ“ პირველ შემთხვევაში სახელობითია, მეორეში მოთხრობითი, მესამეში – მიცემითი? ანდა რომ „მე“ – მიცემითია პირველ შესიტყვებაში, მაგრამ სახელობითია უკანასკნელს ორში? და რაკი ეს საკითხად იქცევა, საკითხად იქცევა ხომ დებულება: ზმნა მართავს სახელთა ბრუნვასაო? ამ დებულებას კი, როგორც ვიცით, ძირითადი მნიშვნელობა აქვს ხსენებულ შესიტყვებათა სინტაქსური კონსტრუქციის მართებული ანალიზისათვის!

უდავოა, რომ ფორმის თვალსაზრისით (ანუ, როგორც იტყვიან, მორფოლოგიურად) არც ერთი ამ სიტყვათაგანი არ მიიჩნევა მოთხრობითად თუ მიცემითად! მეტსაც ვიტყვით: „მე, შენ, ჩვენ, თქვენ“ –სიტყვებს არავითარი უფლება არ აქვს (მორფოლოგიაში)

იწოდებოდნენ სახელობითად: საამისო ნიშანი მათ ისევე არ გააჩნიათ, როგორც არ გააჩნიათ მოთხრობითის თუ მიცემითის ფორმანტი. შეცთომას დაუშვებს ამიტომ ის, ვინც უარყოფს ამ სახელთა მოთხრობითობასა და მიცემითობას, მაგრამ მიიჩნევს მათ სახელობითად. მაშ, რა ბრუნვას წარმოადგენენ ეს სახელები? არც ერთს. სხვა სახელებში ამათი შესაფერისი რომ გვეძებნა, წრფელობითი ბრუნვა (სწორად რომ ვთქვათ, ფუძე) უნდა დაგვესახელებინა: „მე, შენ, ჩვენ, თქვენ“ ფორმის თვალსაზრისით უდრის „კაც“-ს, ფუძისეულ მასალას. ამ სახელებს ეს „უფორმო მასალა“ აქვსთ გამოყენებული იქ, სადაც სხვა სახელები სახელობითის, მოთხრობითისა თუ მიცემითის ფორმაში წარმოდგებიან.

ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ეს სახელები სინტაქსურად ყოველთვის ერთისა და იმავე ღირებულების მქონე არიან, სხვანაირად რომ ვთქვათ, რომ შესიტყვებაში მათ ერთი და იგივე როლი განეკუთვნებათ? რა თქმა უნდა, არა, და ეს ცხადი გახდება, თუ მოვიგონებთ, რა ცვლილებასაც იწვევენ ეს სახელები ზმნაში ... მე ვაქებ – მე მაქებს შენ აქებ – შენ გაქებს ერთმა „მე“-მ ვ- გააჩინა ზმნაში, მეორემ მ- ? ერთს შემთხვევაში „შენ“-სიტყვა გ-თია წარმოდგენილი, მეორეში ნულით! რატომ? ეს სახელები ხომ ორსავე შემთხვევაში ერთი და იმავე სახისაა! რამ წარმოშვა განსხვავება? – იმ როლმა, რომელიც მათ განეკუთვნებათ ამ შესიტყვებაში. შესიტყვებებში „მე ვაქებ, შენ აქებ“ – ამ სახელებს იგივე უფლება აქვსთ, რაც სახელს „ის“, „მოწაფე“ (აქებს ის, მოწაფე), ეს სახელები სახელობით ბრუნვის ფუნქციით არიან აღჭურვილი. შესიტყვებაში კი: „მე მაქებს, შენ გაქებს“ ეს სიტყვები უფლებრივად ეთანაბრებიან სახელებს: „მას“, „მოწაფეს“ (მას, მოწაფეს აქებს), ესე იგი მიცემითის როლში გამოდიან... სხვა ყველა სახელებშიაც რომ ასეთივე მდგომარეობა ყოფილიყო, ყველა სახელი რომ უცვლელად რჩებოდა, ცხადია, ასეთი როლი მათ არ დაეკისრებოდათ: მაშინ საერთოდ ბრუნვათა და ბრუნების საკითხი ქართულში მოიხსნებოდა, მაგრამ სხვა სახელებს აქვს განსხვავებული ბრუნვის ფორმები, სხვა სახელებში იქმნება გარკვეული სისტემა ფორმათა ურთიერთობისა და ამ სისტემაში მოყოლილნი, ეს სახელებიც იძენენ ისეთ სინტაქსურ ფუნქციას, რომელზედაც მათი ფორმა მათ უფლებას არ აძლევს ...

ძველს ქართულში ასეთ მოვლენას ვპოუბთ: „მე ვაქებ შენ – მე

გაქენ თქუენ“, მაგრამ: „მე გაქებ შენ – მე გაქებ თქუენ“... პირველს შემთხვევაში სახელმა „თქვენ“ ზმნაში –ნ გააჩინა, მეორეში კი – არაფერი! რატომ? აკი გარეგნულად ამ ორ „თქვენ“-ს შორის განსხვავება არ არის? აქაც უნდა გავიმეოროთ ის, რაც ზევით ვთქვით: მორფოლოგიური ერთგვარობა სინტაქსური როლის ერთგვარობას აუცილებლად არ მოასწავებს. სინტაქსურად „თქვენ“ – შესიტყვებაში: მე გაქენ თქვენ – იმავე უფლების მქონეა, რაც „იგინი, მოწაფენი“... (შდრ.: მე გაქენ თქვენ ... მე ვაქე-ნ იგინი, მოწაფენი), „თქვენ“ – სახელობითის როლში გამოდის; შესიტყვებაში „მე გაქებ თქვენ“ მას მიცემითის როლში გამოსვლა უხდება (შდრ. მე გაქებ თქვენ ... მე ვაქებ მათ, მოწაფეებს).

ერთის წუთით წარმოვიდგინოთ, რომ ქართულს ზმნას პირისა და რიცხვის ფორმანტები არა აქვს. შეგვეძლებოდა თუ არა, მაშინ ამ სახელთა როლის სხვადასხვაობა ასე ხელშესახები გაგვხება, მათი უფლების ცვლა დაგვენახა? რასაკვირველია, არა. განა ასეთივე მდგომარეობა არა გვაქვს ჩვენ, როცა ვარკვევთ მათი მოვალეობის საკითხს: მართავს თუ არა ზმნა ამ სახელებს? ზმნის მოთხოვნით ეს სახელები ასრულებენ თუ არა სახელობითისა, მოთხოვითისა და მიცემითის მოვალეობას? გარეგნულად მათ ეს არ დაეცობათ, იმიტომ რომ მათ არა აქვსთ საშუალება ეს გამოხატონ, მაგრამ რომ ზმნა მათგან იმასვე მოითხოვს, რასაც სხვა სახელისაგან, ეს უდავოა: ვალი მაინც ვალია, იმისდა მიუხედავად მოახერხებს თუ არა დებიტორი მის გადახდას ეს სახელები რომ სათანადო ვალდებულებას კისრულობენ და ზმნის მოთხოვნით სათანადო ბრუნვის როლში რომ გამოდიან, ეს ჩანს იმ უფლებებებიდან, რომლებიც მათ აღმოაჩნდათ სხვადასხვა შესიტყვებაში: მათი ვალდებულებები გარეგნულ გამოხატულებას ვერ პოულობენ (იმიტომ, რომ ამ სახელებს სათანადო ფორმა არ გააჩნიათ), მათი უფლებები კი გარეგნულად მკაფიოდ დაჩნდებიან ხოლმე (იმიტომ, რომ ზმნას სათანადო ფორმები მოეპოება). სინტაქსური უფლების საკითხი სინტაქსურ ვალდებულებათა საკითხსაც წყვეტს, ორივე ერთად კი გვაიძულებს დავასკვნათ: სათანადო შესიტყვებებში ამ სახელებს ეკისრებათ სახელობითის, მოთხოვითისა და მიცემითის სინტაქსური როლი. არ შეიძლება ითქვას: სინტაქსური უფლების საკითხი აქ სინტაქსური მოვალეობის საკითხს ვერ გაარკვევსო, ეს იქნებოდა ცნობილი ანეკდოტის უცნაური არგუმენტაციის

განმეორება: თავიდან ფეხებამდე ორი მეტრია, ფეხებიდან თავამდე კი სამიო...

„მე, შენ, ჩვენ, თქვენ“ სახელები რომ სამი ზემოხსენებული ბრუნვის მოვალეობას ასრულებს, შეიძლებოდა გაგვერკვია სხვა გზითაც. უმარტივესი მათ შორის ასეთია: მე, მოწაფე, გაქვებ შენ, მასწავლებელს ... მე, მოწაფემ, გაქე შენ, მასწავლებელი ... მე, მოწაფეს, მიქიხარ შენ, მასწავლებელი და სხვ. ჩართული სახელები შეთანხმებულია სახელებთან – „მე, შენ“ ეს უკანასკნელები უცვლელად რჩება, მაგრამ იცვლება მათთან შეთანხმებული სახელები (მოწაფე, მასწავლებელი) და ამით მიგვითითებს იმ როლზე, რომელიც უცვლელად დარჩენილ სახელებს შესიტყვებაში განეკუთვნებათ. ეს სახელები (მოწაფე, მასწავლებელი) ამგვარად ბარომეტრის როლს ასრულებს შესიტყვებაში.

უფლების რკვევით მოვალეობის დადგენა, მსაზღვრელების ჩართვა – ინდუქციური ხერხებია. ამათ გარეშე წმინდა დედუქციური გზითაც შეიძლებოდა დაგვესკვნა, რომ „მე, შენ, ჩვენ, თქვენ“ სახელები არ შეიძლება იყვნენ ყველგან ერთი და იმავე სინტაქსური ფუნქციის მატარებელი, და აი როგორ. როცა სახელები მესამე პირისაა, ზმნა მართავს მათ ბრუნვებს (მოწაფე აქვებს მასწავლებელს, მოწაფემ აქო მასწავლებელი, მოწაფეს უქია მასწავლებელი...): ვიღებთ მართვის ამ თვალნათლივ მოვლენას გარდამავალ ზმნებთან. დროთა მიხედვით ზმნის ცვლაში ზმნის ფუძეს უღვეს ბრალი: ზმნის ფუძის ბუნების სხვადასხვაობაა მიზეზი სხვადასხვა ბრუნვის მოთხოვნისა¹. ზმნის ფუძე ერთი დროის ფარგლებში არ იცვლება. მაშასადამე, აქედან შინაგანის აუცილებლობით გამომდინარეობს, რომ არ შეიძლება ერთი და იგივე ფუძე გარკვეულს ბრუნვებს მოითხოვდეს, თუ სახელები მესამე პირისაა, მაგრამ სხვა ბრუნვები მოითხოვოს, თუ სახელები პირველი ან მეორე პირისაა: ზმნა ყველა პირებს ერთსა და იმავე მოთხოვნილებას უყენებს და სინტაქსურ ურთიერთობას ვერ შეცვლის შემთხვევითი მორფოლოგიური გარემოება – ფორმათა უქონლობა საჭირო ბრუნვათათვის.

კიდევ ერთი საკითხი. ჩვენს მსჯელობაში ესა თუ ის სახელი დიდ თუ მცირე კოორდინატად მიიჩნეოდა იმისდა მიხედვით,

¹ ეს დებულება წამოყენებულია ავტორის წერილში „მოთხოვნილი ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულში“ (იბეჭდება).

აღინიშნებოდა თუ არა მისი მრავლობითობა ზმნაში: მრავლობითი წყვეტდა მხოლოობითის საკითხსაც. მაგალ. შესიტყვებაში: „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“ – „მოწაფემ“ დიდი კოორდინატი იყო, იმიტომ რომ „მოწაფეებმა“ (მრავლობითი) ზმნას რიცხვში ითანხმებდა: მოწაფემ აქო – მოწაფეებმა აქეს აქ ასე შეიძლება დაისვას საკითხი: უფრო მართებული არ იქნებოდა განა მრავლობითის აღნიშვნა თუ აღუნიშვნელობა მრავლობითის დასახასიათებლად გამოგვეყენებინა, მხოლოობითის საკითხი – მხოლოობითში არსებული ურთიერთობის მიხედვით გადაგვეწყვიტა. მაშინ ჩვენ ასე უნდა გვემსჯელა: „მოწაფეებმა აქეს მასწავლებელი“: „მოწაფეებმა“ – სახელის მრავლობითობა ზმნაში აღინიშნება; პირიც, როგორც ვიცით, აღინიშნება; „მოწაფეებმა“ – დიდი კოორდინატი. „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“: „მოწაფემ“ – სახელის პირი ზმნაში აღინიშნება, რიცხვის (მხოლოობითის) საგანგებო ნიშანი არ მოიპოვება, მაგრამ მრავლობითთან შედარების ნიადაგზე შეიძლება ითქვას, რომ ამ სახელის რიცხვიც „აღნიშნულია“: „მოწაფემ“ – დიდი კოორდინატი. ახალმა წესმა განსხვავებული შედეგი ვერ მოგვცა: „მოწაფემ, მოწაფეებმა“ იყო მიჩნეული დიდი კოორდინატად და ასეთადვე დარჩა. სამაგიეროდ სხვა შემთხვევაში განსხვავებულ კვალიფიკაციას მივიღებთ: „მოწაფემ აქო მასწავლებელი – აქო მასწავლებლები“. „მასწავლებელი, მასწავლებლები“ ორივე მცირე კოორდინატად არის თავის ადგილზე გამოცხადებული. მეორე წესი თუ გამოვიყენეთ, „მასწავლებლები“ მცირე კოორდინატი იქნება: „მოწაფემ აქო მასწავლებლები“: უკანასკნელის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნა, მაგრამ „მასწავლებელი“ – დიდი კოორდინატი იქნება: „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“: უკანასკნელი სახელის პირი და მხოლოობითობა ისევა ზმნაში აღინიშნული, როგორც მეორე სახელისა „მოწაფემ“ ... ამისდა მიხედვით მხოლოობითში ორპირიან ზმნასთან დაკავშირებული ყველა სახელი დიდი კოორდინატი იქნება, მრავლობითში დასმული სახელებილა იქნებოდა: დასაფასებელი, – დიდი კოორდინატი თუ მცირე ...

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ასეთი წესი პრინციპში მიუღებელი იყოს, მაგრამ ქართულისათვის მისი გამოყენება მართებული ვერ იქნებოდა. მართებული ვერ იქნებოდა იმიტომ, რომ ასეთი წესი საშუალებას მოგვისპოვბდა ამა თუ იმ ბრუნვის სინტაქსური როლი, მასში არსებული რყევა, მისი ევოლუცია გაგვეთვალისწინებინა: ბრუნვათა

ნაცვლად რიცხვთა როლის ძიება მოექცეოდა ყურადღების ცენტრში, როგორც თავისთავადი ამოცანა; რიცხვთა როლი კი ჩვენთვის სიმპტომია, ყველაზე დამახასიათებელი სიმპტომი, მაგრამ მაინც სიმპტომი, – სიმპტომი მომასწავებელი ცვლილებათა, რომელიც თავს იჩენს ამა თუ იმ ბრუნვის როლში. ქართული შესიტყვების ევოლუცია ბრუნვათა როლის ცვლაში მდგომარეობს და მრავლობითის აღნიშვნასა თუ აღუნიშვნელობაში აისახება.¹ უკანასკნელის გათვალისწინება საშვალებაა, პირველის გამოკვევა – მიზანი. ყველაფერი, რაც ამ მიზანს დაჩრდილავს, გაუმართლებელია და უარსაყოფი.

უკანასკნელი საკითხი ასეთი სახით შეიძლება წარმოგვედგინა: როგორ ხდება, რომ ერთი და იგივე ბრუნვა ხან დიდი კოორდინატია, ხან – მცირე? მაგალითად: შესიტყვებაში „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“ „მასწავლებელს“ (მიცემ. ბრუნვა) მცირე კოორდინატია, ხოლო შესიტყვებაში: „მასწავლებელს უქია მოწაფე“ „მასწავლებელს“ (მიცემ. ბრუნვა) დიდი კოორდინატია; ანდა შესიტყვებაში „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“, – „მასწავლებელი“ – სახელი მესამე პირისა მცირე კოორდინატია, ხოლო შესიტყვებაში „მოწაფემ მაქო მე“ – „მე“ – სახელი პირველი პირისა დიდი კოორდინატია, თუმცა ორივე სახელი ერთი და იმავე ბრუნვის როლში გამოდის, – სახელობითის ბრუნვისაში. რამდენად ბუნებრივია და მართებული სახელთა კვალიფიკაციის ასეთი ცვლა? ხომ არ არის ეს იმის ნიშანი, რომ უმართებულოა ის პრინციპი, რომელიც სახელთა დაფასებას უდევს საფუძვლად? ასეთი საკითხი ყველაზე უფრო მოსალოდნელია იმათ მხრივ, ვინც მიჩვეულია „ქვემდებარე,

¹ ძველს ქართულში იყო: „მას აქუს“ – მათ აქუს“, ახალს ქართულში გვაქვს: „მას აქვს – მათ აქვსთ“ არ შეიძლება ითქვას, „მათ აქვსთ“ იმიტომ არის, რომ მრავლობითმა „მათ“ მოიპოვა ახალს ქართულში მეტი უფლება, ვინემ ძველს ქართულში მას ქონდაო. – ეს იქნებოდა შედეგის გამოცხადება მიზეზად: მრავლობითობა აღინიშნა, მრავლობითს მეტი ძალა აღმოაჩნდა იმიტომ, რომ მიცემითის როლში ცვლილება მოხდა: მიცემითი გაძლიერდა. მისი სინტაქსური მნიშვნელობა მხოლოობითშიაც მეტია, და რომ მხოლოობითობა ცალკე აღინიშნებოდეს ისევე, როგორც მრავლობითობა, უეჭველია, აქაც დაჩნდებოდა ის უპირატესობა, რომელიც მრავლობითში აშკარავდება. ვიმეორებთ, მრავლობითში შექმნილი მდგომარეობა მიგვითითებს საერთოდ ამ ბრუნვის როლის გაძლიერებაზე ... ამიტომ ვერ დავაფასებთ მრავლობითს ცალკე და მხოლოობითს ცალკე, არამედ ბრუნვას მხოლოობითსა და მრავლობითში არსებულ მდგომარეობის მიხედვით.

დამატება“ და სხვა ამგვარი ცნებები ეძიოს იმის მიხედვით, თუ „ვის შესახებაა ლაპარაკი“, „რა არის ნათქვამი“ და სხვ., და ვინც ამ ფსევდო-ლოგიკური ინტერპრეტაციის გზით იღებს უცვლელ საყოველთაო სინტაქსურ კვალიფიკაციას. ვიმეორებთ, ასე საკითხის დასმა მას შეუძლია, ვისთვისაც სინტაქსის სპეციფიკური თვალსაზრისი და საზომი სრულიად უცხოა. კამათი ასეთ შემთხვევაში უნდა გადატანილი იქნეს ძირითად საკითხებზე: რა არის სინტაქსი? რას სწავლობს იგი და როგორ? ამ საკითხებს ჩვენ ვუძღვენით წინა ორი საუბარი და აქ სათანადო არგუმენტებს არ მოვიხსენიებთ. ვიტყვით მხოლოდ: ამა თუ იმ ბრუნვისა და პირის სხვადასხვაგვარად დაფასება სხვადასხვა შესიტყვებაში საუკეთესო ნიშანია იმის, რომ ჩვენი ცნებები სათანადო შესიტყვებაში არსებულ სინამდვილეს ახასიათებს, ამ სინამდვილეში არსებულ სინტაქსურ ურთიერთობას აღბეჭდავენ და შესიტყვების მექანიზმის შესახებ სათანადო წარმოდგენას იძლევიან. როცა შესიტყვებათა აგებულება განსხვავებულია, სიტყვათა სინტაქსური დახასიათება-შეფასება კი უცვლელად რჩება, ეს უტყუარი ნიშანია იმისა, რომ ეს შეფასება უმართებულოა, წამოყენებული ცნება კი უვარგისი (ისევე, როგორც უვარგისი თერმომეტრი, რომელიც სიცხეშიაც და სიცივეშიაც ერთსა და იმავე ტემპერატურას აღნიშნავს). ამით დავამთავრებთ იმ შესიტყვებათა სინტაქსურ ანალიზს, რომელნიც ორპირიან გარდამავალ ზმნას შეიცავენ.

შესიტყვება, რომელშიაც მონაწილეობს სამპირიანი, გარდამავალი ზმნა. მაგალითისათვის გამოვიყენებთ შესიტყვებას: „მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს წერილს“ სამივე სახელი მორფოლოგიურად უკავშირდება ზმნას: პირველი მათგანი (მოწაფე) ზმნაში აღნიშნულია –ს სუფიქსით, მეორე (მასწავლებელს) – ნოლ პრეფიქსით, პოტენციალურად, – ამ შემთხვევაში, მაგრამ საკმარისია მესამე პირის ნაცვლად მეორე ან პირველი პირი დაისვას და ზმნაში სათანადო პრეფიქსები გაჩნდება: მოწაფე – უგზავნის მასწავლებელს, გიგზავნის შენ, მიგზავნის მე ...

უფრო რთულია მესამე სახელის (წერილს) საკითხი: მისი წარმომადგენელი ზმნაში არ ჩნდება არც აწმყოში, არც ნამყო ძირითადში. ამიტომაც შეიძლებოდა კაცს ეფიქრა, რომ ეს სახელი არც კია დაკავშირებული ზმნასთან მორფოლოგიურად, რომ კავშირი

მხოლოდ სინტაქსურია: ზმნა მართავს სახელს და მეტი არაფერი: მაგრამ არის ზოგიერთი გარემოება, რომელიც საკითხის ასე გადაწყვეტას არ ეგუება.

ჯერ ერთი ეს სახელი დროთა მიხედვით ბრუნვას ისევე იცვლის, როგორც ე.წ. ბრუნვაცვალებადი მორფოლოგიური ობიექტი ორპირიანი ზმნისა, ესე იგი, როგორც სახელი „მასწავლებელს“ შესიტყვებაში: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“. შეიძლება: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს – მოწაფემ აქო მასწავლებელი“ და „მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს წერილს – მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი“.

მეორეცაა და: ძველს ქართულში ნამყო ძირითადში ამ სახელის მრავლობითობა ზმნაში ისევე აღინიშნება, როგორც ყოველი სახელობითის მრავლობითობა: „მოწაფემან მან გაუგზავნ-ნ-ა მასწავლებელსა წერილნი“. აქ ცილობა შეუძლებელია, რომ ეს სახელი ზმნასთან მორფოლოგიურად არის დაკავშირებული და არა მხოლოდ სინტაქსურად.

იმავე ძველ ქართულში ნამყო ძირითადში ზოგიერთ ზმნასთან ხერხდება ხოლმე ამ სახელის პირის დაჭერაც: მი-ს-ცა მან იგი მას: „მას“ აღნიშნულია –ს პრეფიქსით, იგი პოტენციურად, ნულით (იხ. ამავე სერიის მეორე წერილი).

ამგვარად იძულებული ვხდებით ვივარაუდოთ, რომ ეს მესამე სახელიც არის ზმნასთან მორფოლოგიურად დაკავშირებული, და მისი პირი ზმნაში აღინიშნება, თუმცა დროთა პირველს ორ ჯგუფში პირის ნიშანი ნულს უდრის, ესე იგი, არც ერთხელ არ გამოჩნდება (ახალს ქართულში), პოტენციურად და აღინიშნება.

ამ საცილობელი საკითხის გამოკვლევის შემდეგ შეგვიძლია პირდაპირ განვაცხადოთ, რომ პრინციპში ჩვენის შესიტყვების აგებულება ისეთივეა, როგორც შესიტყვებისა: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“. სხვანაირად რომ ვთქვათ, შესიტყვებაში: „მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს წერილს“ ზმნა მართავს სახელთა ბრუნვას, ხოლო სახელნი მართავენ ზმნის პირს და ითანხმებენ რიცხვს.¹ ცხადია, ასეთი შესიტყვებაც აგებულია კოორდინაციის საფუძველზე, ზმნა – ძირითადი კოორდინატია, სახელებიც – კოორდინატებია. რომელი – დიდი, რომელი – მცირე, აგრეთვე – რამდენი დიდი და მცირე, გაირკვევა, მრავლობითობის აღნიშვნის საკითხს რომ გავითვალისწინებთ. წინანდებურად აღვნიშნავთ სამსავე დროში ყველა შესაძლო ფორმათა შეხამებას.

¹ რაში მკვლევანდება ასეთი ურთიერთობა ზმნისა და სახელებისა ნაჩვენებია ორპირიან გარდაუვალ-და გარდამავალ-ზმნიან შესიტყვებათა ანალიზისას ზევით, სათანადო ადგილას. ამიტომ აქ ამაზე არ შევჩერდებით.

აწმყო დრო:

სახელობა:

მიცემა:

მიცემა:

მოწაფე	უგზავნის	მასწავლებელს	წერილს,	წერილებს
მოწაფეები	უგზავნიან	"	"	"
მოწაფე	უგზავნის	მასწავლებლებს	"	"
მოწაფეები	უგზავნიან	"	"	"

სახელობითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატია.¹ მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) – მცირე კოორდინატია. მეორე მიცემითის (წერილს...) შესახებ იხილე ქვემოთ

მოწაფე	გიგზავნის	შენ
მოწაფეები	გიგზავნიან	"
მოწაფე	გიგზავნისთ	თქვენ
მოწაფეები	გიგზავნიან	"

სახელობითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატია. მიცემითი (თქვენ) – დიდი კოორდინატია. მიცემითი (თქვენ) – მცირე კოორდინატია. მიცემითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინატია.

მოწაფე	მიგზავნის	მე
მოწაფეები	მიგზავნიან	"
მოწაფე	გვიგზავნის	ჩვენ
მოწაფეები	გვიგზავნიან	"

სახელობითი (მოწაფე, მოწაფეები) – დიდი კოორდინატია. მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატია.

შენ	უგზავნი	მასწავლებელს
თქვენ	უგზავნით	"
შენ	უგზავნი	მასწავლებლებს
თქვენ	უგზავნით	"

სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინატია. მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) – მცირე კოორდინატია.

¹ სიმოკლისათვის აღარ ვამბობთ: „მრავლობითობა აღინიშნება – დიდი კოორდინატია; მრავლობითობა არ აღინიშნება – მცირე კოორდინატია“.

სახელობა:	მიცემა:	მიცემა:	{ სახელობითი (შენ, თქვენ) – დიდი კოორდინანტი. მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინანტი.
შენ მიგზავნი	მე		
თქვენ მიგზავნით	"		
შენ გვიგზავნი	ჩვენ		
თქვენ გვიგზავნით			
მე ვუგზავნი	მასწავლებელს		{ სახელობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინანტი. მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) – მცირე კოორდინანტი.
ჩვენ ვუგზავნით	"		
მე ვუგზავნი	მასწავლებლებს		
ჩვენ ვუგზავნით	"		
მე გიგზავნი	შენ		{ სახელობითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინანტი. მიცემითი (თქვენ) – დიდი კოორდინანტი. მიცემითი (თქვენ) – მცირე კოორდინანტი, მიცემითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინანტი.
ჩვენ გიგზავნით	"		
მე გიგზავნით	თქვენ		
ჩვენ გიგზავნით	"		

ეს სქემა რომ შევადაროთ სქემას, რომელიც წარმოგვიდგენს ანალიზს შესიტყვებისას „მოწაფე აქებს მასწავლებელს“, დავრწმუნდებით, რომ ორსავე შემთხვევაში თანაბარი ოდენობაა დიდისა, პირობითად დიდისა და მცირე კოორდინანტების; ეს ნიშნავს: სახელობითი და მიცემითი აწმყო დროში ერთნაირი სინტაქსური მნიშვნელობის მქონეა ორპირიან ზმნასთანაც და სამპირიანთანაც. განსხვავება მხოლოდ შემდეგშია: სინტაქსურად ერთმანეთს უდრის სხვადასხვაგვარი მიცემითი: ორპირიან ზმნასთან ეს მიცემითი ბრუნვა ცვალებადია: „მოწაფე აქებს მასწავლებელს – მოწაფემ აქო მასწავლებელი“; სამპირიანთან კი – ბრუნვა უცვლელი: „მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს – მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს“. ეს – ერთი. მეორეცაა და: სამპირიან ზმნასთან მეორე მიცემითი მოიპოება, ბრუნვა ცვალებადი: მოწაფე უგზავნის (მასწავლებელს) წერილს – მოწაფემ გაუგზავნა (მასწავლებელს) წერილი. ამ უკანასკნელი სახელის სინტაქსური დაფასება არ არის მოცემული ზემორე სქემაში; ეს იმიტომ მოხდა, რომ მისი მნიშვნელობა უცვლელია: პირი მისი ზმნაში პოტენციალურად (ნულით) ყოველთვის

აღინიშნება, რიცხვი კი (მრავლობითობა) – არასოდეს: ეს მიცემითი (წერილს, წერილებს) ყველგან მცირე კოორდინატია. შეიძლება ამის მიზეზი ის იყოს, რომ ის ყველგან მესამე პირის სახელია და სხვა პირის სახით შესიტყვებაში მონაწილეობას ვერ იღებს. ასეა თუ ისე, ეს მეორე მიცემითი (წერილს), ბრუნვა-ცვალებადი, სინტაქსური ძალის მიხედვით ჩამორჩება, როგორც თავის მეზობელს, ბრუნვა-უცვლელ მიცემითს (მასწავლებელს), ისე ბრუნვა-ცვალებად მიცემითს ორპირიანი გარდამავალი ზმნისას. როგორია მდგომარეობა ნამყო ძირითადში?

ნამყო ძირითადი:

მოთხრობ.

მიცემ.

მიცემ.

მოწათემ	გაუგზავნა	მასწავლებელს	წერილი,	წერილები
მოწათეებმა	გაუგზავნეს	"	"	"
მოწათემ	გაუგზავნა	მასწავლებლებს	"	"
მოწათეებმა	გაუგზავნეს	"	"	"

მოთხრობითი (მოწათემ, მოწათეებმა) – დიდი კოორდინატი. სახელობითი (წერილი) შესახებ იხ. ქვემოთ. მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) – მცირე კოორდინატი.

მოწათემ	გამოგიგზავნა	შენ
მოწათეებმა	გამოგიგზავნეს	"
მოწათემ	გამოგიგზავნათ	თქვენ
მოწათეებმა	გამოგიგზავნეს	"

მოთხრობითი (მოწათემ, მოწათეებმა) – დიდი კოორდინატი. მიცემითი (თქვენ) – დიდი კოორდინატი. მიცემითი (თქვენ) – მცირე კოორდინატი. მიცემითი (შენ) – პირობითად დიდი კოორდინატი.

მოწათემ	გამომიგზავნა	მე
მოწათეებმა	გამომიგზავნეს	"
მოწათემ	გამოგვიგზავნა	ჩვენ
მოწათეებმა	გამოგვიგზავნეს	"

მოთხრობითი (მოწათემ, მოწათეებმა) – დიდი კოორდინატი. მიცემითი (მე, ჩვენ) – დიდი კოორდინატი.

	მოთხრობ.	მიცემ.	მიცემ.			
შენ თქვენ შენ თქვენ	გაუგზავნე გაუგზავნეთ გაუგზავნე გაუგზავნეთ	მასწავლებელს " მასწავლებლებს "		{ მოთხრობითი (შენ, თქვენ) - დიდი კოორდინატი. მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) - მცირე კოორდინატი.		
შენ თქვენ შენ თქვენ	გაუგზავნე გაუგზავნეთ გაუგზავნე გაუგზავნეთ	მასწავლებელს " მასწავლებლებს "			{ მოთხრობითი (შენ, თქვენ) - დიდი კოორდინატი. მიცემითი (მასწავლებელს, მასწავლებლებს) - მცირე კოორდინატი.	
შენ თქვენ შენ თქვენ	გამომიგზავნე გამომიგზავნეთ გამოგვიგზავნე გამოგვიგზავნეთ	მე " ჩვენ "				{ მოთხრობითი (შენ, თქვენ) - დიდი კოორდინატი. მიცემითი (მე, ჩვენ) - დიდი კოორდინატი.
მე ჩვენ მე ჩვენ	გავუგზავნე გავუგზავნეთ გავუგზავნე გავუგზავნეთ	მასწავლებელს " მასწავლებლებს "				
მე ჩვენ მე ჩვენ	გამომიგზავნე გამოგიგზავნეთ გამოგიგზავნეთ გამოგიგზავნეთ	შენ " თქვენ "		{ მოთხრობითი (მე, ჩვენ) - დიდი კოორდინატი. მიცემითი (თქვენ) - დიდი კოორდინატი. მიცემითი (თქვენ) - მცირე კოორდინატი. მიცემითი (შენ) - პირობითად დიდი კოორდინატი.		

რით განსხვავდება ამ შესიტყვებათა სინტაქსური მექანიზმი იმ შესიტყვებათა მექანიზმისაგან, რომლებშიაც „აქო“ - ზმნა მონაწილეობდა? იმით, უწინარეს ყოვლისა, რომ ამ შემთხვევაში მიცემითს აქვს ის ფუნქცია, რასაც იქ სახელობითთან ვხედავდით: სინტაქსური მნიშვნელობა სახელისა „მასწავლებელს“ ... (მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი) უდრის „მასწავლებელი“ -

სახელის ფუნქციას შესიტყვებაში (მოწაფემ აქო მასწავლებელი). რაიცა შეეხება სახელობით ბრუნვას სამპირიან ზმნასთან (მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი), ის გაცილებით ნაკლები უფლებით სარგებლობს, ვინემ „მასწავლებელს“ –სახელი იმავე შესიტყვებისა ან „მასწავლებელი“ –სახელი შესიტყვებისა: „მოწაფემ აქო მასწავლებელი“: მისი პირიდა აღინიშნება ზმნაში (პოტენციალურად), მრავლობითობა კი არა: ეს სახელი (წერილი, წერილები) მცირე კოორდინატია ნამყო ძირითადში ისევე, როგორც აწმყოში იყო.

დაგვრჩენია დროთა მესამე ჯგუფის მიმოხილვა. მაგრამ აქ საინტერესო გარემოება ირკვევა: „უგზავნის“ – ზმნა სასხვისო ქცევისაა, ამ ქცევას (ისევე როგორც საზედაოს) დროთა მესამე ჯგუფის ფორმები არ გააჩნია. მართალია, გვაქვს ფორმა „გაუგზავნია“ (მოწაფეს გაუგზავნია წერილი მასწავლებლისათვის), მაგრამ ეს ფორმა (გაუგზავნია) არის ნამყო სრული საარვისო ქცევისა „გზავნის“. „მოწაფე გზავნის წერილს – მოწაფემ გაგზავნა წერილი – მოწაფეს გაუგზავნია წერილი“.

ამაზე შეიძლება ვითხრან: სხვაა: –
 მოწაფე გზავნის წერილს
 მოწაფეს გაუგზავნია წერილი

და სხვაა: მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს
 წერილს
 მოწაფეს გაუგზავნია მასწავ-
 ლებლისათვის წერილი...

პირველს შესიტყვებაში¹ ორი სახელი უკავშირდება ზმნას მორფოლოგიურად, მეორეში კი სამიო. მაგრამ საქმეც ისაა, რომ მეორეშიც მხოლოდ ორი სახელია ზმნასთან ფორმის საშვალეებით დაკავშირებული (მოწაფეს – წერილი), მესამე სახელი კი (მასწავლებლისათვის) მარტოოდენ სინტაქსურს კავშირშია: ზმნა მართავს მას ბრუნვაში („თვის“ – თანდებულის საშვალეებით), თვით ეს სახელი ზმნაში ცვლილებას ვერ იწვევს, მისი არც პირი, არც მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნება – საერთო წესის მიხედვით: ნათესაობითი ბრუნვის სახელი ზმნაში არ შეიძლება აღინიშნოს. ასე რომ, ამ მხრივ არსებითად არაფრით განსხვავდება შესიტყვება – მოწაფეს გაუგზავნია მასწავლებლისთვის წერილი – შესიტყვებისაგან: მოწაფეს გაუგზავნია წერილი ფოსტით.

¹ ვაღარებთ ნამყო სრულის ფორმებთან არსებულ მდგომარეობას.

„ფოსტიტ“ მხოლოდ-მართული სახელია, დამატებაა, „მასწავლებლისთვის“ აგრეთვე ოდენ-მართულია, დამატებაა ...

ახლა მეორე საკითხი დაიბადება: სახელი „მასწავლებელს“ შესიტყვებაში (მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს წერილს, მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი) მეტი უფლებებით სარგებლობდა, ვინემ მეორე სახელი: „წერილს, წერილი“ – ამავე შესიტყვებაში (მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს წერილს – მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი). ეს უკანასკნელი მუდამ მცირე კოორდინატი იყო – დროთა პირველსა და მეორე ჯგუფში. როგორღა მოხდა ის, რომ ეს სახელი იმდენად დაწინაურდა დროთა მესამე ჯგუფში, რომ მოიპოვა გაცილებით მეტი ძალა და მნიშვნელობა, ვინემ ეს ქონდა პირველ მიცემითს (მასწავლებელს), ეს უკანასკნელი კი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, განზე დარჩა, გაირიყა. ახსნა მარტივია: „წერილი“ – სახელს (შესიტყვებაში: მოწაფეს გაუგზავნია წერილი მასწავლებლისათვის) არაფერი აქვს საერთო „იმავე“ სახელთან შესიტყვებაში: მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს წერილს – მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი ის არის მემკვიდრე იმ ბრუნვა-ცვალებადი ვერბალი ობიექტისა, რომელიც ორპირიან გარდამავალ ზმნასთან მოიპოება, მემკვიდრე სახელისა „წერილს“ შესიტყვებაში: მოწაფე გზავნის წერილს ...

ამით აიხსნება ის „ფერისცვალება“, მან რომ განიცადა. სქემის სახით ეს ასე წარმოიდგინება:

აწმყო: მოწაფე გზავნის წერილს – მოწაფე უგზავნის მასწავლებელს

წერილს.

ნამყო ძირით.: მოწაფემ გააგზავნა წერილი – მოწაფემ გაუგზავნა მასწავლებელს წერილი.

ნამყო სრ.: მოწაფეს გაუგზავნია წერილი – მოწაფეს ... (არ იწარმოება)

ამგვარად, რადგანაც სამპირიან ზმნას დროთა მესამე ჯგუფი არა აქვს, ის იყენებს სათანადო ორპირიანი ზმნის კონსტრუქციას. ამ უკანასკნელში სახელობითს შეუძლია ზმნის პირი მართოს, ზოგიერთ პირებთან თავისი მრავლობითობაც აღნიშნოს ზმნაში ... იქმნება კი ისეთი ილუზია, თითქოს სამპირიან ზმნასთან სახელობითმა დროთა მესამე ჯგუფში განსაკუთრებული უფლებები გაიჩინა... დანასკვი: ყოველი სამპირიანი ზმნა შეიცვლება ორპირიანით დროთა მესამე ჯგუფში, სამპირიანობა მხოლოდ დროთა

პირველსორს ჯგუფშია შესაძლებელი.¹ რომ ეს ასეა, ექვმიუტანელი გახდება უბრალო ექსპერიმენტით. შევადაროთ:

„მოწაფეს გაუგზავნია წერილი“	და: „მოწაფეს გაუგზავნია წერილი მასწავლებლისათვის. შენთვის, ჩემთვის ...“	
„მოწაფეს გაუგზავნისარ შენ“	მოწაფეს გაუგზავნისარ შენ...	} პირველისა და მეორე პირის ფორმები მიყოლებით ორსავე შემთხვევაში ერთმანეთს დაემთხვა
„მოწაფეს გაუგზავნივარ მე“	მოწაფეს გაუგზავნივარ მე...	

„მოწაფეს გაუგზავნისარ შენ მასწავლებლისათვის... საჩოთირა და ეს მოწმობს, რომ შესიტყვებაში: „მოწაფეს გაუგზავნია წერილი მასწავლებლისათვის“, უკანასკნელი სახელი შემთხვევით არის დაკავშირებული ზმნასთან, ზმნის აგებულება მას ისევე მოითხოვს, როგორც სახელს: „გაუგზავნია ფოსტი“ ...

ორპირიანი ზმნის მექანიზმი ნამყო სრულში ჩვენ თავის ადგილას გავაანალიზირებთ. ამიტომაც, აქ არ დავიწყებთ შესიტყვების – „მოწაფეს გაუგზავნია მასწავლებლისათვის წერილი“ – განხილვას, მით უმეტეს, რომ უკვე აღვნიშნეთ, რასაც უდრის სინტაქსურად თანდებულებიანი ფორმა „მასწავლებლისათვის“ ...

დაგვრჩენია ერთი რისაზე აღნიშვნა: სხვა ენათა დამატების ადგილი ჩვენს შესიტყვებაში კოორდინატმა დაიკავა; ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ ჩვენს შესიტყვებაში დამატება არ მოიძეება“ ... რა არის დამატება? ისეთი სახელი, რომელსაც მართავს

¹ არის სამპირიანი ზმნები არა სასხვისო თუ საზედაო ქცევათა: „მოწაფე თხოვს მასწავლებელს წიგნს“. ესენიც ორპირიანი ხდება: „მოწაფეს უთხოვია წიგნი მასწავლებლისათვის“ ... საერთო წესის მიხედვით, „უთხოვია“ – ორპირიანი ზმნის ნამყო სრულიდა შეიძლება იყოს (ისევე, როგორც „გაუგზავნია“ არის „აგზავნის“ ზმნის ნამყო სრული და არა „უგზავნის“ – ზმნისა ...). მერე სადღა ასეთი ფორმები ზმნისთვის: „თხოვს“ ... და თუ არ არის ასეთი ფორმა, როგორღა ავხსნათ „უთხოვია“ ზმნის ორპირიანობა (ნამყო სრულში)? ერთად ერთი ახსნა ასეთი იქნებოდა: „თხოვს“ ზმნა თავდაპირველად ორპირიანი უნდა ყოფილიყო. სამპირიანობა კონტექსტის შემწეობით შექმნილი თვისება უნდა იყოს ისევე, როგორც ორპირიანობის პარალელურად სამპირიანობაც გაიჩინა ზმნებმა: ტეხს (შდრ.: ტეხს ქვას – სტეხს ხეს შტოს), წერს (შდრ.: წერს წერილს – სწერს მმას წერილს)... აქ სამპირიანობის წარმოშობის საკითხი და ზოგი სხვა რთული საკითხი ისახება: ამაზე აქ ლაპარაკი უადგილოა.

ან ზმნა ან სხვა სახელი, მოკლედ: ოდენ-მართული სახელი. ასეთი სახელი რამდენიც გნებავთ, იმდენია. ზოგიერთი მაგალითი უკვე გვქონდა: მოწაფემ გაუგზავნა წერილი მასწავლებელს ფოსტით ბავშვმა ჭინჭველა გასრისა ფეხით მონადირემ დათვი მოკლა თოფით: ფოსტით, ფეხით, თოფით ოდენ-მართული სახელებია, დამატებებია, მათ ზმნა მართავს, შესიტყვებაში კი: „მოწაფემ ამხანაგის წერილი გაუგზავნა მასწავლებელს“ – სახელი „ამხანაგის“ ნათესაობითს ბრუნვაშია „წერილი“ – სახელის მოთხოვნით: „წერილი“ – სახელი მართავს მას: „ამხანაგის“, ცხადია დამატებაა. ასევე: „მონადირემ დათვი მოკლა მეზობლის თოფით“: უკანასკნელი სახელი მართავს სახელს „მეზობლის“: „მეზობლის“ – დამატებაა. ასეთი მაგალითები უამრავია. ეს – დამატების შესახებ. ქვემდებარის შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკი ერთპირიან ზმნებიან შესიტყვებებთან დაკავშირებით: ერთპირიან ზმნებთან „ქვემდებარე“ (ე.ი. ზმნის განუყოფელად მმართველი სახელი) მოგვეპოება... გაგვაჩნია განსაზღვრებაც: მშვენიერმა მუსიკამ ალტაცებაში მომიყვანა: „მშვენიერმა“ შეთანხმებულია სახელთან „მუსიკამ“: ე.წ. განსაზღვრებაც ხომ სხვა არაფერია, თუ არ სახელი, სახელთან შეთანხმებული.

ქართული შესიტყვება ყველა იმ ცნებებს იძლევა, რაც რუსულისა (თუ, საერთოდ, ევროპული ენების) შესიტყვებაში ყალიბდება. მაგრამ ქართულისათვის ნიშანდობლივია სპეციფიკური მოვლენა საურთიერთო მართვისა, და სათანადო ცნებები: კოორდინაციისა და კოორდინატებისა. ამ ცნებებს ქმნის თავისებურობა ქართული შესიტყვების მექანიზმისა; ქართული სინტაქსის ამ თავისებურების არ შემჩნევა ისეთივე უკულმართობა იქნებოდა, როგორც არ დანახვა ქართული მორფოლოგიის ძირითადი თავისებურების, ზმნათა ორპირიანობა – სამპირიანობისა, რომელიც შინაგანის აუცილებლობით განსაზღვრავს ქართული სინტაქსის ხსენებულ თავისებურებას.

P.S. ჩვენ განზრახული გვქონდა დაგვეტოო ბოლოს ქართულ შესიტყვებათა ანალიზი ნიმუშისათვის, ანალიზი მორფოლოგიურიცა და სინტაქსურიც. ეს საუბარი ვრცელი გამოკვივიდა, და ამან განზრახვაზე ხელი აგვადებინა. ვეცდებით უახლოეს ნომერში ცალკე საუბარი მივუძღვნათ ასეთ ანალიზს. ანალიზი იქნება პარალელური: როგორსაც აქვს სკოლებში ადგილი და როგორიც უნდა იყოს.

სარჩევი

I. [შესავალი]	3
II. შენიშვნები ქართული ზმნის შესახებ	13
III. შენიშვნები სინტაქსის შესახებ	32
IV. შენიშვნები შესიტყვების შესახებ	52
V. შენიშვნები ქართული შესიტყვების აგებულების შესახებ	74

გამოსაცემად მოამზადა თ. ჯვინაძემ

ტირაჟი: 500

გამომცემლობა „სკოლა“

რედაქტორი	მ. უკლება
ტექნიკური	
რედაქტორი	ც. ქამუშაძე
კომპიუტერული	
უზრუნველყოფა	თ. ბუჯიაშვილი
კორექტორები:	ნ. თანანაშვილი,
	ს. სიხარულიძე

ქ. თბილისი, 380012, დავით აღმაშენებლის გამზ. 180.
ტელ. 34-31-79, 34-11-34